

422.
14.

A HUNYADMEGYEI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

TIZENNEGYEDIK (1903—904.)

É V K Ö N Y V E

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

KOLUMBÁN SAMU

társulati titkár

DÉVA

KROLL GYULA KÖNYVNYOMDÁJA

1904.

A HUNYADMEGYEI

TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT

TIZENNEGYEDIK (1903—904.)

É V K Ö N Y V E

AZ IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTETTE

KOLUMBÁN SAMU

társulati titkár

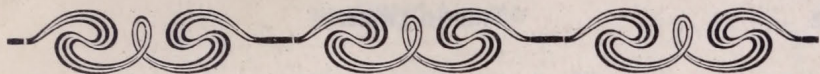
DÉVA

KROLL GYULA KÖNYVNYOMDÁJA

1904.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

Megnyitó beszéd.

(A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat 1903. nov. 8-iki közgyűlésén.)

Két évtizednél hosszabb idő szoktatott rá, hogy ezen Társulat közgyűlésein tudományos adatokban, gondolatokban és irányzatokban gazdag megnyitó beszédeket hallgassunk, a melyeknek értéke rendszerint fölért egy-egy kimagasló önálló tanulmánynyal.

Most olyat ne méltóztassanak várni, mert lényeges változás állott be a helyzetben, még nagyobb az elnöki állást betöltő személyben.

Azt a hazánk határain messze túlterjedőleg ismert és tisztelt nevű férfit, a ki közgyűléseinket egyéniségével és tanulmányaival oly nagy jelentőségűvé tette, dr. Kuun Géza grófot, fájdalmas betegség tartja távol innen most és akadályozza már több idő óta az elnöki teendők végzésében.

Elnöktársára, ezen társulat kezdeményezőjére és munkássága értékeiben is oszlop-emberére, dr. *Sólyom*-Fekete Ferencre megbénító kórság nehezedett.

Én csak ideiglenesen és szükségből vagyok előszólítva, hogy további rendezkedésig betöltssem a vezető helyét.

A helyzet változása is a személyi változások következtében állott elő. Azon tevékeny munkásokon kívül, a kik már régebben kidőlték sorainkból, vagy másfelé költöztek, eltávozott fáradságtalan tevékenységű titkárunk és történészünk dr. *Veress* Endre; most pedig távozóban van *Téglás* Gábor tankerületi címzetes főigazgató, múzeumunk igazgatója is. Ő is keletkezése óta szolgálja ezen társulatot s neve együtt volt emlegetve a két elnökével.

Különösen a régészeti téren folytatott szerencsés kutatásai és tanulmányai tették nevét bel- és külföldön nem csak ismertté, hanem elismertté is. El nem tagadható, hogy a szakkörök előtt nagyértékűnek ismert múzeumunk összegyűjtésében, melynek gyara-

pítésához mindig készséggel hozzájárult a megye közönsége is, ő fáradozott a legtöbbet. A sok értékes anyag össze van halmozva. Az ezután következőkre vár, hogy rendezzék és gyarapítsák. A két elnök, a múzeum-igazgató és titkár eddigi munkásságának megakadása oly zsibbasztólag hatottak a társulat működésére, hogy némelyek közöttünk már feloszlásról kezdtek gondolkozni. Összegyűlt azonban az igazgató-választmány és a helyzet beható megbeszélése után egyértelműleg, sőt lelkesedéssel határozta el, hogy a társulatot újra szervezi és a több mint két évtizedre terjedő nagyjelentőségű munkálkodást tovább folytatja.

Hiszen az értelmes, tanult, tudományos munkálkodásra is hívatott emberek száma Déván és Hunyadmegyében nem fogyatkozott meg, sőt épen emelkedőben van.

A munkatér pedig, a mely megművelésre vár, széles kiterjedésben áll előttünk.

A leveles ládák, padlások, sőt országos és külföldi levél- és könyvtárak is tele vannak megyénk múltjára vonatkozó nagyjelentőségű adatokkal. Maga a társulat is annyit gyűjtött már össze, hogy annak feldolgozása méltó munkát ad a hivatottaknak.

Hiszen Hunyadmegye nagy kiterjedésű földje nemcsak az ő ember és rómaiak korában, hanem az ezer esztendő óta fennálló magyar uralom alatt is tényező volt mindig az ország életében.

Régészeti téren is van kutatni való még bőven: akár az ő ember, a vándor népek és Róma nyomain, akár az Árpádok, a Hunyadiak, a fejedelmek hagyatéka közt. És ez utóbbiak érdekessége ránk nézve még közvetlenebb.

Társaságunk működése azonban nem szorítkozik csak ezekre. Előttünk áll a néprajz, népköltészet; a természetrajz és bányászat minden ága, melyekben oly változatosan gazdag Hunyadmegye földje. Maga a földrajz is bőven ad megmunkálni való anyagot.

Csoportosuljunk e társulat köré mindnyájan, a kik hivatottságot éreznek adatgyűjtésre és feldolgozásra; még azok is, a kik csak támogatással és serkentéssel járulnak a munkához és a felmutatott eredményekben gyönyörködnek.

A kikre e vezetés lesz bízva, azok keressék föl, vonják be a munkára hivatottakat, osszák fel és irányozzák a munkálkodást; ne engedjék ellankadni az érdeklődést.

Társulatunk munkálkodása már is szép fényt vetett megyénk nevére. Zárjuk le most a kezdet nehézségeivel sikeresen birkozott első korszakot. Új elhatározással, új lendülettel fogjunk a folytatáshoz. Csak elhatározásunk és kitartásunktól függ, hogy a lelkes kezdeményezőkhoz méltók legyenek a folytatók s ifjabb nemzedékeink soraiból is emelkedjenek ki országos megbecsülést érdemlő alakok.

A »Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat« működésének 23-ik évében annak újabb fellendülését teljes szívemből óhajtva, ezennel megnyitom a közgyűlést.

RÉTHI LAJOS.

Megnyitó beszéd.

(1903. december 5-iki választmányi ülésen.)

Azon kiváló megtisztelésben részesültem, hogy a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat múlt hó 8-án tartott közgyűlése által e társulat társelnökévé választattam. Nem képezheti feladatomat a választás indokait utólagosan mérlegelni, de miután a hazafias illem követelményeinek megfelelőleg elfogadtam e megtiszteltetést, kötelességszerű törekvésem lesz a feladatnak tőlem telhetőleg megfelelni.

E feladat nem könnyű épen reám nézve, ki a nyilvános szereplés terén gyakorlatlan vagyok. De különösen nehéz e feladat most, midőn a társulat megelőző főtámaszainak egyrésze, élén az elnökkel, félre állt a hivatalos döntő szereplés teréről. Nem búcsúztatom őket és nem idézem részletesen érdemeiket, mert erre megelőző csekély társulati szereplésemnél fogva nem lehetek illetékes. Nem búcsúztatom őket azért sem, mert legbecsebb ígéretöket bírjuk, hogy a társulatnak többé-kevésbé ezután is támaszai maradnak.

Mindenekelőtt társulatunk eddig való elnöke dr. gróf *Kuun Géza*, Ő császári és apostoli királyi Felsége belső titkos tanácsosa, kész volt az örökös elnökség tisztét elfogadni.

Dr. *Sólyom-Fekete Ferenc* nyugalmazott kir. törvényszéki elnök, volt alelnökünk, ezentúl is díszíteni fogja társulatunkat, mint tiszteletbeli elnök.

Téglás Gábor, magyar tudományos akadémiai levelező tag, volt múzeum-igazgatónk, vezérmunkásunk és tiszteletbeli múzeum-igazgatónk marad.

Dr. *Veress Endre*, volt titkárunk, bár távozott körünkől, de oly térre, hol társulatunknak folytonos segítségére lehet.

De fájdalom, egyikük sem marad ránk nézve ugyanaz, mi

eddig volt s ily értelemben pótolhatatlanok lesznek. — Ennek hangsúlyozása azonban nem sértheti az utódokat. Hiszen hazai történelmünk és művelődésünk alakjai mind oly űrt hagytak magok után, melybe a természet rendje szerint egy utód sem illett bele teljesen. Igen de az utódok viszont betöltötték oly űrt, mely azelőtt betöltetlen volt.

A korszakok szülik és nevelik saját embereiket és főkellék, hogy minden korszak igényei találólag kielégíttessenek, legyen bár az egyetemes fejlődés menete által élénk szabott korszak többé vagy kevésbé fényes.

Szerény megyei társulatunk e korszakokat csak elenyésző parányi részben alkotja s így eleget teszünk, ha az időszerinti igényeknek megfelelünk.

E felfogás és ily remény biztatott bennünket, midőn a veszteségekkel szemben is helytállva, nem engedték a társulatot feloszlani. Mindamellett talán még haboztunk volna, ha nincs egy magasabb szempont, melyből kiindulva, határozott parancsnak engedelmeskedtünk.

Nemzetünk réges-régtől fogva küzd fennmaradásáért és azon túl szebb jövőjéért. A területen, melyen nemzetünk áll, legvilágosabb történelmi és irott jogainkat nem vonhatja kétségbe senki. De a végeredményben az összes tényleges erők mérlege dönt.

A Habsburg uralom alatt álló államok szövetségében mindaddig fenyegetve marad jövőnk és további hivatásunk, míg a vezérszerep határozottan kezünkbe nem kerül.

Ez immár bebizonyult és bebizonyult az is, hogy bár e szerepre történelmileg, földrajzilag, néprajzilag és politikailag hivatva vagyunk, de sajnos ezuttal még nélkülözni látszunk azt a belső nemzeti művelődési és anyagi tömörséget, mely a kétkedőket — reméljük nem sok idő múlva — hódolásra kényszeríteni lesz hivatva.

Igen, mondhatnók századok óta talán egyszer sem közeledtünk oly határozottan a célhoz, mint épen jelenleg, de épen azért most nyilvánult legélesebben belső tömörségünk elégtelensége is. Ily körülmények között a nemzet a legfokozottabb erőfeszítésre van utálva a belfejlődés minden terén.

A parancs kiterjedt a legszerényebb tényezőre, tehát reánk is és a józan alapon már előbb megkezdett munkáit itt, Hunyad-

megyében, nemzeti tulajdonunk e dicső és mégis elsősorban veszélyeztetett pontján abban hagyni társulatunknak egyenesen tiltva volt.

Engedje a tisztelt igazgató választmány reménylenem, hogy azonos szempontok vezérelnek mindnyájunkat és egymást kölcsönösen támogatva, sikerülend a feladatot tőlünk telhetőleg megközelítenünk.

FÁY BÉLA.

Mommsen emlékezete.

(Felolvasva a választmány 1904. február 20-iki ülésén.)

A mint a múlt év őszén végig fuvallt a természetben a hűvös szél s magával ragadta a hulló lombokat, szinte tüneményszerűen, rövid egymásutánban számos veszteség érte az emberiséget. A letűnt esztendő végén jeleseink díszes sora hunyta le örök álmra szemét. Közülük többen oly hirtelen tűntek el sorainkból, mintha az őszi szél erőszakkal ragadta volna el őket. S midőn nagyjaink helyét üresen látva, veszteségünk fölött kesergünk, a felocsúdás után némi vigaszt mégis leltünk abban, hogy nagyjainknak állandó emlékei maradnak azon nyomokban, a melyeket közöttünk hagytak s a melyeket sem a halál, sem a gyors enyészet ismeretlenekké tenni nem fognak.

Még élénken sajtott a honfiszív jeles szobrászunk *Fadrusz* János gyászos sirja felett, mely a legszebb reményeknek egy egész temetője volt, midőn nov. 1-én Charlottenburgból, a Németbirodalom fővárosa közeléből hirtelen terjedt el a világ minden tája felé a nagy Mommsennek, a XIX-ik század legnagyobb történetírójának halálhíre.

Ha az enyészet vagy a halál bármi kis jelensége mélyen megrendíti az emberi szívet, a nagyemberek kimúlása még ezenfelül megdöbbenő is. Megdöbben a lélek, az elme, mely halni látja azt, ki annyit teremtett, a ki annyi nemes és üdvös dolognak adott életet.

Eme megdöbbenés kifejezést nyert az egész művelt világon Mommsen halálakor is. Az egész művelt világ élénk részvéttel és érdeklődéssel kísérte a híres tudósnak végső napjairól világgá szárnyaló híreket. S mikor a sejtett esemény ténynyé vált, legalább egy pár szót ejtett mindenki e nagy emberről, ki végig élte

jóformán egy század viharait s a ki annyi századnak emlékét örökítette meg halhatatlan műveiben.

Az ő élete egy hatalmas csengő szózat volt, melynek utolsó ütemeire, az ő letűnésére visszhangot adott az egész művelt világ, a melyre visszhang támadott minden oldalról, a hol az ő szavait, tetteit s egész működését felfogták és megértették.

Mommsen halála első sorban a tudomány gyásza. Bár ő hosszú életén át sokat vetett és sokat aratott, azért még mindig nem aratta le teljesen tudományos munkálkodásának gyümölcsét. Hagyott még munkát az ő fáradalmainak mezején az utókornak is, melynek kötelessége leendő nem csupán élvezni egy hosszú élet iparkodásainak eredményét, hanem követni is azon helyes irányokat, melyeket az ő kiválóan tapasztalati módszere célhoz vezetőknek talált.

Az ő tudományos tevékenysége igen sokoldalú volt, de mégis leginkább a történeti kutatásnak volt ő lánglelkű buvára. Nagynak nevezték őt már életében s e kitüntető megkülönböztetésre leginkább azon munkálkodása szolgált alapúl, a melyet a történetírás és történelmi buvárkodás terén végzett. A történelem mint tudomány, az ő személyével eszményi magasságra emelkedett. Mommsen nagy mértékben hozzájárult ahhoz, hogy e hasznos és első-sorban kedvelt tudományt alapossá is tegye. Ez az alaposság rendkívül fokozza az ő amúgy is abszolút becsű munkálkodásának értékét.

Nekünk, kik hasonló célt a történelemnek és régészetnek előbbre vitelét és lehető fejlesztését tűztük magunk elé, lehetetlen megilletődés nélkül haladni előre munkálkodásunk mezején, mikor a mi tudományos csarnokunknak oly jeles és díszes oszlopát látjuk kidőlni, mint a milyen Mommsen volt. Lehetetlen ez annyival inkább, mivel e nagy tudós maga is hozzájárult megyénk történeti múltjának felderítéséhez, midőn az itt található történeti emlékek feldolgozása végett személyesen eljött ide és kutatásokat eszközölt.

Célom tehát, hogy jelen fejtegetésem kapcsán a Hunyad-megyei Történelmi és Régészeti Társulat nevében a Mommsen emlékének tartozó hálát és tiszteletet lerójjam.

Életének közelebbi és részletesebb adatai eléggé ismereteseek

— mert hiszen nemcsak az egy nagy történeti irodalom, amit ő e nemű tárgyak körül kifejtett, hanem az ő műveinek is egész irodalmunk van, ennél fogva számos helyen találjuk az ő élet és jellemrajzát.

Pár szóval azért mi is megemlékezünk az ő életének nevezetesebb forduló pontjairól. Mommsen Tivadar született 1817. nov. 30-án Gardingban. (Észak-Németország.) Serdülő korát mint gimnáziumi tanuló Altonában töltötte, az egyetemet pedig Kielben végezte. Tanulmányai először a klasszikai és jogi tudományok terén mozogtak. Lelke legmélyén rejtelkedő hajlama azután kifejlést nyert külföldi utazása alkalmával, melyet a berlini tud. akadémia költségén három éven át Olaszországban és Franciaországban tett meg. 1847-ben visszatérése után először lapszerkesztő volt (Schleswig Holsteinische Zeitung), majd mint erős szabadelvű és német nemzeti érzelmű férfiú még 1847-ben meghívás folytán elfoglalta a lipcsei egyetem jogi tanszékét.

Mint szabadelvű és az 1848-iki mozgalmakban agilis férfiúnak üldöztetést kellett szenvednie a reakció bekövetkező uralma alatt olyanannyira, hogy végre jogtanári katedráját is el kellett hagynia. Ekkor ismét tanulmányútra indult, míg végre 1852-ben a zürichi egyetemen nyert jogtanári tanszéket. Katedráit most elég gyors tempóban változtatta, mert 1854-ben már Boroszlóban találjuk mint a római jog tanárát, 1858-ban pedig Berlinben mint az ó-kori történet tanára kezdi meg működését. Ezen állásban azután jó-részt egyfolytában működött életének még hátralévő félszázada alatt.

Irodalmi működésének kezdetétől élete végéig rövid egymásutánban jelentek meg az ő nagy szorgalmának és lángelméjének legjelesebb termékei. Olyan volt ő igazán, mint egy hővizű tiszta forrás, melyben apadás sohasem állott be, a mely eleven csörge-dezése mellett tartalomban nem hogy fogyott volna, hanem még gyarapodott. 900—1000-re tehető a sajtóban megjelent nagyobb műveinek, értekezéseinek és kisebb fejtegetéseinek száma, a melyek hozzávetőleg 30.000 oldalra terjednek. Valóban az irodalmi munkásságnak kolosszusa előtt állunk, midőn az ő tevékenységének eredményét szemléljük.

Az ő munkássága három irányú. Szakavatott régész, jeles történetíró és kitűnő jogtudós volt ő. E három tudomány bár más

és más természetű, de rokon egymással annyira, hogy e rokonság előnyeit kitűnően használta fel Mommsen a három közül bármelyiknek előbbrevitelében.

E három tudomány oly szerencsés természetű, hogy fokozati sorrendben egymáson építhetők fel. Joggal nevezhetjük a régészetet a történelem egyik alapvető tudományának, ezt viszont a jogtudományának. Mommsen, ki eleinte a jogtudomány hívatott művelője volt, idejében belátta, hogy alaposság céljából jó történésznek kell lennie s ha a történelemben sem akar a mások véleménye után indulni, hanem a saját ítéleteire akar támaszkodni, akkor jó régésznek is kell lennie. Így tért ő vissza e rokon tudományok leginkább alapvető tudományához, a régészethez. És épen e részben emelkedett az ő tudományos munkássága a legmagasabbra. Hálával tartoznak érte neki nemcsak a történet-tudósok, hanem a filologusok is, mert csak az ő működése után vált a klass. filologia reális tudománnyá.

Midőn mi e társulatban említést teszünk az ő nevéről és nagybecsű műveiről, elsősorban mint régészt ünnepeljük őt. Hiszen társulatunk az epigraphikai és egyéb régészeti emlékeknek oly gazdag gyűjteményével rendelkezik, hogy a mi tudományos eredményt e téren napvilágra hozott, méltán igényt tarthat a legelsősorú tudományos körök figyelmére is. Megyénknek e nagybecsű emlékei, melyeknek nagyrésze társulatunk megszületése óta birtokunkban van, nem kerülték ki Mommsen figyelmét sem.

Legfontosabb művének, a *Corpus Inscriptionum Latinarum*-nak anyagát gyűjtögetvén, Bécsbe, majd Magyarországon utazott, keresve a megmaradt emlékeket, melyek a rómaiak itten lezajlott viharos múltjának hirdetői. E szempontból a leggazdagabb lelőhelyül kínálkozott megyénk területe. 1856. május havában látogatta meg Maros-Németiben a gróf Gyulai család kastélyát. Gróf Kuun Géza ekkor éppen Pesten tartózkodott s így Várady Ádám dévai régész társaságában tekintette meg a németii parkban látható műemlékeket s egész nap szorgalmasan tanulmányozta a feliratokat. Ez alkalommal történt azon mulatságos kis eset, melyet később Mommsen maga mondott el gróf Kuun Gézának.*

*) Súlyom-Fekete Margit k. a. szíves közlésétől ismerem e kis epizódot, ki viszont gróf Kuun Gézától — első forrásból — nyert erről értesülést.

Mommsen derekas munkában volt, midőn Várady azon figyelmeztetésére, hogy jó volna már ebédelni, így válaszolt: „Nem enni jöttem Németibe, hanem a feliratokat átnézni.“ Mivel Várady nem akarta Mommsent egyedül hagyni, ő is kénytelen volt az ebédről lemondani, sőt vacsorához sem jutott, mert Mommsen az este el akart utazni s a vacsorához nem volt ideje — a koplálásban most megint kitartott Várady Mommsen mellett.

Pesten aztán Mommsen felkereste gróf Kunn Gézát s kijelentette előtte, hogy egyetlen magánházban sem látott annyi műemléket, mint M.-Németiben. Váradyról pedig megjegyezte, hogy egy olasz tudományos társulat tagjául választatja jutalmul önfeláldozásáért, melylyel őt egész útjában kísérte. Szóba került az az egyiptomi hieroglyphica is és Mommsen azon véleményének adott kifejezést, hogy erdélyi archeologusnak soha sem kellene érdeklődnie más ország műemlékei és feliratai iránt, mivel Erdély páratlanul gazdag történelmi műemlékekben.

Ez idő óta Mommsen állandó összeköttetésben volt nemcsak Erdélynek, hanem egész hazánknak tudós kutatóival; sokaknak ő adott impulsust a munkára, mások pedig az ő segítsége és útmutatása mellett jutottak becses tudományos felfedezésekhez. Nevesebb régészeinkkel pedig sűrű levelezést folytatott, amire annál inkább szüksége volt, mert a *Corpus Inscr. lat.* irodalmi vállalkozása a kezdeményező halála után egészen az ő vállaira nehezedett. Torma Károly, Romer Flóris, Pulszky Ferenc voltak legközelebbi tudós ismerősei a magyarok közül; Fröhlich Róbert pedig „ad Herculem castra“ római táborhelyet ott találta meg Pilis-Maróth közelében, ahol annak helyét Mommsen már jóval előbb sejtette és megjelölte.

Egyébként a magyarokat nagyon szerette s szívesen utazgatott Magyarországon. Ujvidék és Trencsén környékén is becses adatokat szerzett hazánk rómaikori viszonyaihoz és helyrajzához. *Ein Goldharren aus Sirmium* (*Zeitschrift für Numismatik*, 1888. K. VI.) A trencsényi várat is meglátogatta.

De nemcsak hazánkban, hanem a külföldön is nagy volt az ő epigraphikai tudományának tekintélye. Ő voltaképen jogi és történelmi tanulmányainak alapossá tétele végett kezdett ily széleskörű régészeti munkásságot.

Rómában, Nápolyban szintén szorgalmasan gyűjtögette a felhasználható feliratokat. E szempontból különös figyelmet érdemelnek azon búvárkodásai, a melyeket az osk feliratok között végzett. Erről a tanulmányáról az *Oskische Studien* című művében számol be. (Berlin, 1845.) Kiegészíti e művet *Die unteritalischen Dialekte* című tanulmányában. (Lipcse, 1850.)

Nápolyi felírat tanulmányait a *Corpus Inscriptionum Neapolitanarum* (Lipcse, 1850.) és *Inscriptiones regni Neapolitani latinae* (1852.) című műveiben tette közre.

Az Alpok között és azok vonalán felül szintén felkereste a nevezetesebb lelőhelyeket. A legtöbbről a *Corp. Inscr. Lat.*-ban számol be, a sweizi feliratokról pedig Zürichben 1854-ben adott ki egy külön művet *Inscriptiones Helveticae* címmel.

A rendkívüli fáradozással megszerzett gyakorlat Mommsent a feliratok megfejtésében is rendkívül ügyessé és szerencsésé tette. Maga a császár a latin feliratok *imperator*ául üdvözli őt egy történelmi ünnepség alkalmából. S csakugyan a római felírat tanterén Mommsen oly kitűnő érzékkel dolgozott, hogy tudós társai kezdték kicsinyleni úgy jogi, mint pragmatikus történelmi műveit.

Nem a mi feladatunk, hogy a kritikai irodalommal foglalkozunk, mely Mommsen működését csipősen támadta s a melylyel szemben az agg tudós szokszor elkeseredett lélekkel védekezett — itt csak annyit jegyzünk meg, hogy Mommsennek önálló történelmi felfogását a fejlődő tudomány a legtöbb esetben igazolta. Bár sokszor tévesen kisebbsíti meg a római történelemnek félreismertetetlenül nagy férfait: Catót, Pompeiust, Cicerót — annyit azonban elért, hogy e férfiak történelmi szerepének árnyékoldalait is ismeretessé tette.

A rómaiak történetével foglalkozó művei szintén korszakalkotók voltak. Legeredetibb vonása e műveinek a merész felfogás és eleven styl. Visszatükröződik e műveiben az ő egyéni jelleme. Valamint politikai magatartásában nem ismert ingadozást, úgy a tudomány csarnokában is erős meggyőződéssel hirdette kutatásainak eredményét.

Előbb kisebbszerű dolgozatokban foglalta össze különlegesebb irányú tanulmányait. Ilyenek: *De collegiis et sodaliciis komanorum* (Kiel 1843.) *Über den Chronographen vom I. 354.* (Lipcse 1852.)

Das Edict Diocletians de pretiis rerum venalium vom I. 301. (Lipscse, 1851.) Römische Chronologie bis auf Caesar (Berlin, 1859.) Geschichte des Römischen Münzwezens (Berlin, 1860.) Die Chronik des Cassiodorus Senators (Lipscse, 1861.) Die örtlichkeit des Varusschlacht (Berlin, 1885.) stb.

Politikai magatartása miatt üldözést szenvedve az anyagi érdekek is sarkalták, hogy valami nagyszabású művet adjon ki, mely híven tükrözze vissza az ő eredeti felfogását és tudományos elveit. 1854—55-ben jelent meg Lipcsében a Römische Geschichte 3 kötete, majd az ötödik kötet és utolsónak a negyedik. E műben Mommsen önmaga emelt emlékoszlopot magának. E híres műve nagy mértékben elterjedt s több nyelvre lefordították. Nálunk Toldy István fordította le s az Akadémia kiadásában 8 kötetben jelent meg e mű 1874—77-ig.

Mommsenről végül mint jogtudósról is említést kell tennünk. Tudományos pályáját ezzel kezdte meg s a jogtudomány problémái sarkalták őt arra, hogy a történelemmel is behatóan foglalkozzék. A jogtudósok soha sem mellőzhetik azon műveket, a melyeket ő a tudománynak ezen mezején is alkotott. Itt is fokozatosan bontakozott ki Mommsennek nagy tehetsége. Lépésről-lépésre, de biztosan haladt előre. Már az ő tudományos munkálkodásának természete hozta magával, hogy ő a római jog rendszerezése és ismertetése körül fejtsen ki nagyobb tevékenységet. De amit e téren alkotott, az igazán szakszerű és alapos munka. Ezt láthatjuk abból, hogy jogtudósaink az ő római jogi műveit a legelsőek közé sorozzák. Halála alkalmával a budapesti magy. kir. tud. egyetemen Schwarz Gusztáv egyetemi tanár lelkes szavakban emlékezett meg Mommsen érdemeiről, a melyeket a jogi irodalom terén szerzett. Die Stadtrechten der latinischen Gemeinden Salpenra und Malaca (Lipscse, 1855.) Di Vatikanischen Fragmente des Vorjustinianischen Rechts (Berlin, 1863.) Elsőrendű jogtudományi művek. Ezeknél is fontosabbak Digesta Justiniani Augusti (Berlin, 1866—70) és Römisches Staatsrecht (1871—88) három kötetben.

Felolvasásom kerete nem engedi meg, hogy Mommsennek sokoldalú tudományos érdemeit még mélyrehatóbban méltassam — itt csak röviden érinthettem azokat. Pár szóval még megemlékszem Mommsen politikai és magán életéről is.

Mommsen a caesarismus leghevesebb ellenségei közé tartozott. Egy táborban küzdött Virchovval. 1873-ban lett porosz országgyűlési, később pedig birodalmi képviselő. Gyakran szónokolt s iparkodott arra, amit a magyaroknál bámult leginkább, a temperamentumos előadásra — de kevésbé alkalmas organuma sokat rontott merész gondolatainak hatásán — bár így is mindenkor teljes súlylyal esett latba az ő szava.

Bismarckkal erős összetűzései voltak. A vaskancellár az imperialismus ellen tartott heves és nyílt beszédeiért perbe is fogta Virchov barátjával együtt. Bismarck a politikai gúny fegyverét is nem egyszer forgatta meg Mommsen feje fölött. Híressé vált különösen Bismarcknak a következő mondása: „Eddig úgy tudtam, hogy Mommsen úr Róma legnagyobb történetírója. De aki a jelent annyira nem érti mint ő, aki a mostani politikát annyira nem érti mint ő, arról nem hiszem, hogy érti a múltat, Róma történetét.”

Amilyen intrasigens volt a politikában, éppen olyan volt a hazafiságban. III. Napoleon udvarának fénye és kegye sokszor csalogatta őt — de ő még hallanisem akart arról. III. Napoleon ugyanis szenvedélylyel foglalkozott az ókori történettel s különösen a római nép történetével s ezért Mommsent gyakorta fölszólította segítség vagy támogatás végett. De Mommsen mit sem adott a viszonzásul kínálgató hiúságokra — amivel megszerezte nemcsak honfitársainak nagyobb szeretetét, de a franciák nagyra becsülését is. Egyáltalán a szabadság, a függetlenség az ő életelemei közé tartoztak.

Bár a caesarismusnak nagy ellensége volt, a császár mégis különös gonddal örködött a nagy ember minden lépése felett. Beszéli, hogy Mommsen nagy szorgalmában minden időt felhasznált a munkára s azért még az utcán is elmélyedve olvasgatott. Egy ily alkalommal a lassan lépdelő öreget majd eltaposta egy szebesen vágató kocsí. Erről a császár értesülvén, azonnal elrendelte, hogy detektívek kövessék őt állandóan s vigyázzanak, hogy baja ne essék.

Őt különben az utcai nép is jól ismerte s rendesen sok bámulója akadt a világhírű tudósnak.

Nagyon jellemzi őt egyébként a nagy kitartás és akadályokkal való szívós küzdelem is. Életének legnagyobb szerencsétlenségei közé tartozik nagy könyvtárának és becses kéziratgyűjteményének megégése. Bár a tűzvész pótolhatatlan károkat okozott neki, ő azért nem csüggedett, hanem mint a mézétől megfosztott méh, újból kezdte a munkát s többet szerzett össze, mint a mennyit elvesztett.

Mint minden nagyobb tudós, ő is nevezetes szórakozottságáról. A többi közt említik azt is, hogy a mint egy alkalommal nagybuzgalommal keresett egy könyvet a könyvtárában, s azt megtalálva, hirtelenében annyira megörült, hogy megfeledkezett arról, hogy létrán áll s a létra tetejéről lelépett.

Hasonló veszedelemben forgott az egészsége, midőn egy alkalommal ismét könyvet keresgélve, nem ügyelt a kezében tartott gyertyára s a láng hosszú fűrteibe kapott s súlyos égési sebeket okozott.

Mommsen mindenképen mintaképe a tudósnak, különösen pedig az elfogulatlan történetírónak. Mi magyarok, kik fejlődő kulturánknak alapjait már megvetettük, leginkább arra vigyázzunk, hogy tudományos életünk tovább való fejlesztésében helyes irányt kövessünk. Mommsen egyike azon keveseknek, kikről elmondhatjuk, hogy az igazság keresésében tárgyilagosak voltak. Emberi, társadalmi irányok és elvek nem befolyásolták. A tudomány ne is nézzen előbb körül, hogy kihez szól; ha igazságot mondott, miután szólott, fölemelt fővel nézhet szembe bárkivel.

Így tett Mommsen is és talán ezen egyenességének köszönheti egyrészt, hogy mi mostan az ő nevét magasztalva említjük. Példát adott nekünk arra is, hogy ha bármely téren működünk is, a hazafias szellemet mindenütt érvényesíthetjük.

Maga a becsületes munka is egy hazafias tény és még inkább az ha határozottan e célzattal végeztük. A mi tudományosságunk ugyan még távol áll azon magasságtól, a melyre a német tudományosság már eljutott, de annál inkább szükségesek számunkra az ideálok, a melyek mintegy ellenállhatatlan varázsszal vonzanak az eszményi célok felé.

A nemzetek munkája hasonló az egyesekéhez. Ha a polgár

munkájával felállítja a maga számára a becsület, a tisztesség oszlopát, úgy a polgárok összesége viszont önmaga, vagyis a nemzet, a haza számára cselekszi ezt. Segítsünk tehát mi is magyar hazánk számára minél szebb, minél magasztosabb tisztesség oszlopot emelni.

BALLUN ERNŐ

főreáliskolai tanár.

Két római szobor a maros-németii kertben.

B. e. nagybátyám, gróf Gyulay Lajos idejében* az itt tárgyalandó két szobor közül csak az egyik volt teljességében látható s ez talán már a harmincas évek óta a Maros partján az úgynevezett *Döbrentei* ligetben állott s a mennyire emlékezem, nem volt sokkal épebb régebben sem. Ezt a szobrot leginkább azért, mert egy evezőst ábrázol csolnakban, *Charon*-nak tartották.

A másik szobor alsó töredékét az *Attila* nevű**) sátorfa lombosátora árnyalta be, felső részét a deréktől fogva a micia nekropolis területén találták, a honnan több más síremléssel együtt, nem tudnimikor, a m.-németii kastély pincéjébe került s onnan aztán körül-belől tiz-tizenöt évvel ezelőtt valamely szerencsés véletlen napfényre hozta. A mint a szobor felső részét megpillantottam, azonnal észrevettem a sátorfa árnyalta kecskelábu torsóval való összetartozását, a mit részletes vizsgálat igazolt is. Ez tehát *Pán* szobra.

A m.-németii kert-múzeum lapidarium-a ilyenénképpen a XIX. évszázban két szoborral gazdagodott, a melyeknek egyike, u. m. az úgynevezett *Charon*-é, hét évtizen át változtatott helyeken meg volt ugyan, de szó róla nem esett a régészet terén s legfeljebb egy-egy sétáló állott meg előtte s jegyezte meg róla, hogy ez egy igazi evezős, mert lába rövid a sok üléstől s karja hosszú az evezés tartós gyakorlata miatt. Irodalmilag egyszer történik róla említés; *Stetter* Vilmos építész 1836-ban, ha jól emlékszem, egy tréfás versezetben írta le Micia romjai közt való feltaláltatását, további sorsát s a maros-németii kertbe való átvitelét. S ez így

*) Maros-Németit birta 1816-tól 1869 márciusában történt haláláig.

**) De Gerando Attila felejthetlen barátom emlékére így nevezve. Kétszeres drága emlék csatolódik a párját ríktó sátorfa nevéhez, az egyik barátom kiválóan rokonszenves egyéniségére, a másik a m.-németii kert fáirol franciául irt szép költeményére.

volt egész 1901-ig, a mikor két osztrák régész, u. m. *Oehler* és *Münsterberg* tanárok, utóbbi egyszersmind a bécsi régészeti múzeum őre, a maros-németii kert római régiségeit részletesen megtekintvén, az evezős szobrára az eddiginél nagyobb figyelmet nem fordítottak. Münsterberg értekezése ezen szoborról a *Jahreshefte des oesterreichischen archäologischen Institutes in Wien*, B. V. Beiblatt (Bécs, 1902.) 126. lapján olvasható s ebben a szobor régészeti jelentőségét a jövő idők számára megállapítván, egyes részletének minőségére, jelesen a hát anatomiailag jól sikerült kialakítására figyelmezteti a jelen — és jövőkor szemlélőjét. *Oehler* és *Münsterberg* értekezésükben bebizonyítják, hogy az evezős *Charon* nem lehet, mert *Charont* a görögök és rómaiak így nem ábrázolták soha, t. i. az ő nyakán nincs lánc, kezében lapátot tart s másik kezével az obolust fogadja el. Az evezős feje hosszú, szakálla a görög philosophusokra emlékeztet, mindazonáltal a fej vonásai arckép jellegével bírnak. *Münsterberg* szerint ez a szobor a micei*) fa- és szállító hajósok egyletének (*collegii nautarum*) valamelyik patrónusát ábrázolja. A miciai vám talán éppen fa- és sóvám volt s nem általános kiviteli vám. Miciai feliratokban eddig „*collegium nautarum*”-ról nem történik említés, de a további ásatások talán ilyen felíratot is fognak napfényre hozni. A Maros egy másik pontján *Apulum*-ban (Gyula-Fehérvár) egy ott talált felíraton előfordul *Collegium fabrum et nautarum* hivatalos cím, l. C. J. L. III. 1209. S könnyen lehet, hogy egy föld alatt lappangó miciai felírat is hasonló címet rejt magában; a lappangó felírat talán még a patrónus nevét is tudtunkra fogja adni. A folytatólagos ásatások sok váratlan meglepetést tartanak fenn a jövő idők számára.

Münsterberg a két maros-németii szobrot ugyanazon szobrász művének és úgy anyagára, mint művészi tekintetből azonos munkának tartja. Az anyagra nézve igaza van, de még erre nézve is bizonyos restrictióval, mert az anyag ugyan kő-boldogfalvi mészmárga, de az evezős szobrának anyaga durvább mint Páné, a munka minőségét illetőleg azonban nem helyeselhetem *Münsterberg* nézetét, mert *Pán* szobra sokkal kidolgozottabb, finomabb

*) Micia jelenleg Veczel kk. Hunyadmegyében Maros-Németi szomszédságában, melynek rumun neve Mintia, nézetem szerint ez „epenthesisével” a római Micia-ból eredt.

mint az evezőse s következőleg a két szobor nem eredhet ugyanazon szobrásztól.

Frang Cumont belga tudós, ki ismételtén látta *Pán* szobrát a m.-németii kertben, egyik erről írt cikkében megjegyezte, hogy Daciában ennél szebb szobrot nem találtak, l. *Arch. épigr. Mittheilungen* XVII. 22.

Pán isten kultusa azon kultusokhoz tartozott, a melyek Dacia különböző vidékein terjedtek el, így p. o. Pánnak szentelt felíratot a bányavidéken, Verespatakon s Dacia más vidékein is találtak; de *Pán* szobrot a miceain kívül Daciában nem találtak. A jeles rumun régész *Tocilescu G. György* a legismertebb dák kultusok közt Pánét szintén felsorolja. Ilyenek még *Liber Pater*-é, akit a benszülött dákok *Dionysos Sabazius*-sal azonosítottak, a vele együtt nevezett *Libera*-é, *Silvanus*-é, *Jupiter Dolikenus*-é stb. A keleti kultusok közül a *Mythra*-é nagy elterjedésnek örvendett *Sarmisegetuza*-ban (*Várhely*, rum. *Grădiște*), a honnan számos faragvány és felírás került a Hunyadmegyei Tört. és Régészeti Társaság dévai múzeumába; a sémi eredetű árámi népfajok istennevei szintén előfordulnak egy szép kivitelű felíratban, mely a dévai múzeumnak egyik legbecsesebb tárgya. Az egyiptomi kultusok is elterjedtek Daciában, így *Isis* és *Serapis* istenségeké.

Dévai múzeumunkban nem sok szobor van, de az a kevés, a mi van, számottevő, így az *Aesculap* szobra, *Diana* szobra, *Mythra*, egy vestalis szűz, néhai Pogány Ádám ajándéka. Ezt évtizedeken át *Juno*-nak tartották. Vestalisok szobrai megyénkben másutt is láthatók, így Vajda-Hunyadon Benedikty József ottani földbirtokos udvarában épülete előtt.

Visszatérve a maros-németii *Pán* szoborra, ez *Tocilescu* szerint nagyon hasonlít egy salonikei *Pán* szoborhoz, l. *Schneider R.*: *Arch. épigr. Mittheil.* XVII. 22. Pánnak fejét dús göndör hajzat s fürtös szakál köríti, két kis szarv emelkedik hajzatából, füle hosszú és hegyes, orra hosszú és hajlott, karjai le vannak törve, jobb kezében egy syrínket (Pánsíp) tartott, amely a kézzel együtt letört; az egyik karnak töredéke még meg van. Arcvonásai búskomorságot fejeznek ki, mint a hogy az *Pán* symbolikájához illik.

Tocilescu G. György jeles régész a két maros-németii szobrot a rumun történeti társaság *Revista pentru Istorie, Archeologie*

si *Filologie* című kiadványa IV. évf. VIII. kötetében ismertette s fényképeiket is közölte kedves emlékül azon tudományos kirándulásra, melyet a rumun történeti társaság több nagyérdemű tagja s az egyetem régészeti semináriumban levő tanítványaival tett.

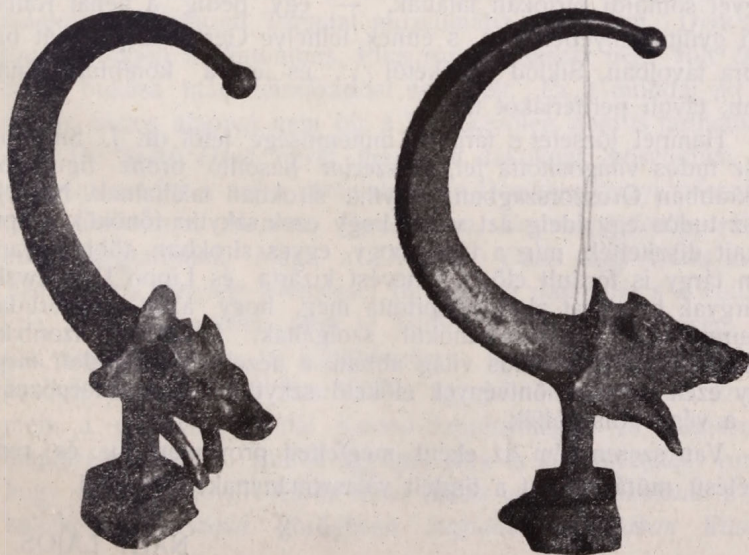
Ugyanezen kötetben *Tocilescu* egy más cikkében a bukaresti akadémiának a megyénkben tett társas kirándulásról beszámol s régészeti viszonyainkról s dévai múzeumunkról több igen érdekes megjegyzést tesz s múzeumunkat s történeti, régészeti társulatunk munkásságát nagy elismeréssel méltányolja.

DR. GRÓF KUUN GÉZA.

Egy skytha zászlódíszítmény Siklódról.

(Felolvasva a választmány 1903. dec. 5-iki ülésén)

Az 1897. év őszén hivatalos szemlém volt Udvarhelymegye Siklód községében, mi Szováta közvetlen szomszédságában, a vármegye észak-nyugoti szélén fekszik, mint Marostorda felé utolsó község. Már én is tudom, hogy szokás megkérdezni a népet, hogy nem találnek-e itt-ott régiségeket. Kérdésemre eléim hoztak egy fületlen bronz tokos vésőt, 2 drb. bronz sarló töredéket és egy különös, teljesen ép, *félhold alakú bronz alkotást* (l. az alábbi képen), melyet — a többi tárgygyal együtt — főképen van szerencsém most bemutatni. A tárgyakat siklódi földművelők a saját háta-
rúkon, különböző alkalmakkor lelték; megvallom, közelebbi nyomozást a leletek helye, ideje és körülményei iránt nem tartottam. Az összes tárgyakat 2 koronáért szereztem meg.

E bronz tárgyak között a véső és sarlók, mint a hazai bronzleleteknek az Archeologiai Értesítőből minduntalan látott sablonjai, nem nagyon érdekelték; a *bronz félhold* azonban, minek felső vége egy csinos kis gömb, az alsó egy igen jól formált vadkanfő, s minek legalsó nyulványa ketségtelenné teszi, hogy az egész tárgy valamely rúd vagy bot végén való megerősítéssel járt, nagyobb figyelemre látszott méltónak. A félhold török jellegre vallott, de a disznó formatio nem; végre is a Luna és vadkan egyvelegből valamiféle Diána jelvényre következtettem és ezzel a tárgy gyűjteményembe került.

Nemrég azonban a dr. Herrmann Antal által szerkesztett *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn* c. folyóirat IV. kötetében lapozva és abban a Hampel József által írt *Skythische Denkmäler aus Ungarn* c. cikket olvasva, az ehhez kapcsolt illusztrációknak a bronz félholdammal való hasonlósága nyomban meglepett, a tudományos cikket kettőzött érdeklődéssel olvastam és kellemes meglepetéssel vettem tudomásul, hogy a Székelyföld említett kicsi pontján az uraltáji régészetnek egy olyan darabját sikerült megkapnom, a melyhez hasonló hazánkban még csak három ismeretes. Egy a Bakics-féle gyűjteményből a M. N. Múzeumban van (ismeretlen lelőhelyű), egyet József kir. herceg arad-megyei somhídi birtokán találtak, — egy pedig a néhai Kállay Béni gyűjteményében van, s ennek lelhelye Gernyeszeg, tehát bár jókora távolban, Siklód vidékétől... és ez a kombinációknak újabb, távoli periferiákat nyit.

Hampel Józsefet e tárgyak minemősége felől dr. J. Smirnoff orosz tudós világosította fel, ki szerint hasonló bronz figurációk gyakrabban Oroszországban, szkytha sírokban találtak. Némely orosz tudós egy ideig azt vélte, hogy ezek szkytha főnökök sceptrumait díszítették, míg a tény, hogy egyes sírokban több ugyanilyen tárgy is fordult elő, e föltevést kizárta és Lippo Danilewski a tárgyak hivatását akép állapította meg, hogy azok zászlórudak végeire való ornamentumokul szolgáltak. Legutóbb azonban, újabb leletekből, a tudós világ abban a nézetben állapodott meg, hogy ezek a bronz öntvények előkelő szkytha férfiak sátorpóznáinak a végét díszítették.

Van szerencsém az eként megfejtett provenientiájú és rendeltetésű műtárgyamat a tisztelt választmánynak bemutatni.

NAGY LAJOS.

A Déva név eredete.

Felolvasva az 1904. február 20-iki választmányi ülésen.

A közhiedelem Déva város nevét *Decebál* dák királylyal szereti összekapcsolni. A rege szerint Decebál királyi várlaka itt pompázott volna, sőt itt ereszkedett kardjába is, mikor mindenfelől bekerítve látta magát. Azt is tudni akarják sokan s már a szépirodalmi lapok novelláiban is olvashatjuk, hogy Decebál nővéréről: *Diva Faustínáról* kapta Déva nevét városunk. Mindkettő alapos tévedés. Déva felett a várhegy kétségen kívül erősségül szolgált a dákok idejében is, arról tanúskodik az a sok edénytöredék, tűzhely maradvány is, amit *Hajduczky József* útmunkálatai tártak a járó-kelők szemei elé, s a melyekből évek során át tanítványaim segítségével sok jellemző példányt sikerült a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat múzeumába gyűjtenem. *Diva Faustina* különben is *Autoninus Pius* római császár neje volt és Decebál bukása után félszázaddal szerepelt. Ez a mondai hit tehát semmi biztos alappal nem bír s következőleg nem is tartható fenn.

De azért *Déva* nevét mégis a dákoknak köszönheti az én nézetem szerint s azt a rómaiak, mint Dáciában annyi mással (például *Germizara*, *Napoca*, *Poroslitssen*, *Burticum*) tevék, változtatlanul megtartották. Maga a *Déva* szó *Deba* vagy *Daba* alakban *Telep város*, *helység* jelentéssel birhatott a dákoknál s a velük rokon thrák törzseknél, mert le Thráciáig valami 40 község nevében maradt reánk; s legtöbbször az illető község melletti folyó nevével kapcsolatban használták. Így például Dáciában *Arcidava*, mely a mai váraldjánál Krassó-Szörénymegye és Temesmegye határszélén feküdt. Ebből egyúttal arra is következtetés vonható, hogy az ott elfolyó *Karas* neve *Arkas* volt a dákoknál s ebből keletkezett *Arcidava* görögösen *Argidava*. Dáciában *Rusidava*,

Acidava, *Utidava* község nevek vannak még jelezve Ptolemaeus Geographiájában, de ezek fekvését pontosan meghatározni még eddig nem sikerült. Moesiából *Siagidava*, a mai Belgrád a legismeretesebb a hasonló nevek közül.

Ezen analógiákból következtethetőleg, hogyha a Déva névvel is hasonló jelző volt összekapcsolva, az a Maros, vagy az Egerügy (Cserna) folyók neve lehetett volna. Fájdalom, azonban sem Ptolemaeusnál, sem a ravemai Anonymus lajstromában, vagy az *Itinerariumokban*, így különösen a *Tabula Peutingerianán*, nem fordul elő *Déva* neve semmiféle alakban sem s így csakis a többi ismert társnevek segítségével próbálhatjuk dák eredetét megállapítani.

A rómaiak a várhegy alján s lenn a Maros felé helyezkedtek el egyes szétszórta mezei tanyákon. Összefüggő nagyobb telepük alig lehetett itt, csakis kisebb rendű *pagusai*k, mint a mai Dédács—Piskitől Miciára elágazó hadi út állomásai.

Igy méltó büszkeséggel gondolhat Déva közönsége városunk ősiségére, — mert ha felírat nem hirdeti is városunk ősiségét, régibb eredetre egyetlen helynevünk sem hivatkozhatik

A merre a kelta rokonságba tartozó népek megfordultak, arrafelé még két helyről ismeretes a Déva név, u. m. *Hispaniából* és *Britaniából*.

Ime ezekkel járulhatok Déva származásfájához és nemes leheléhez. Egyelőre talán elégedjünk meg ennyivel s várjuk szerencsésebb felfedezőktől a továbbit.

TÉGLÁS GÁBOR.

A dévai vár a mult század elején.

(Felolvasva a választmány 1903. december hó 5-iki ülésén.)

Tárgyam ismertetését megelőzőleg röviden közlöm a várépítéset keletkezését, illetve fejlődését, különös tekintettel Európa kulturáallamaira.

A testi épség és vagyon megőrzésére irányuló törekvés már ősapáinkban is tökéletesen ki volt fejlődve, ámbár nem tudatosan. Az ősemler önfentartási ösztöne csak az élelem megszerzésére szorítkozott. — Hosszú idők multak el és vajmi kevés nevezetes eseménynyel gazdagodott a világtörténelem addig, míg a fejletlen emberben az önfentartás eszméje nemesebb érzelmek folytán oda alakult, hogy családot alapítván, közvetlen környezetére is bizonyos gondot fordított. — E gondnak a legkezdetlegesebb megnyilvánulása a közösen szerzett vagyon, illetve zsákmány megőrzéséből állott. — Minthogy azonban ellenséges indulatok már akkoron is uralkodtak e földön, az erősebbet önfentartási ösztöne készítette arra, hogy a gyengébbnek vagyonát, illetve zsákmányát birtokába ejtse, esetleg a gyengébb megsemmisítése árán is. Ezen jelenségek lehettek az emberek társulatának indító okai, melyekből viszont az együtt működés okozta sokféle haszon felismerésére következtethetünk.

Újabb öntudatos tevékenység nyilvánulását látjuk akkor, midőn a testi és vagyoni épséget jobban megőrzendő, az emberek tartózkodási helyeiket, illetve házcsoportjaikat vastag falakkal veszik körül. Ezek után már ellenséges támadásnak is inkább képesek ellenállani mint addig. — Ezen egyszerű, de nagykiterjedésű falak néha a 15 méter magasságot is meghaladták a hihetetlennek tetsző 20 méter szélesség mellett. — Példák erre: Szaisz falai Egyiptomban 18 méter magasak; Eilithia védőfalainak romjai 11.50 méter vastagok.

A dévai vár a mult század elején.

(Felolvasva a választmány 1903. december hó 5-iki ülésén.)

Tárgyam ismertetését megelőzőleg röviden közlöm a várépítésszet keletkezését, illetve fejlődését, különös tekintettel Európa kulturállamaira.

A testi épség és vagyon megőrzésére irányuló törekvés már ősapáinkban is tökéletesen ki volt fejlődve, ámbár nem tudatosan. Az ősember önfertartási ösztöne csak az élelem megszerzésére szorítkozott. — Hosszú idők multak el és vajmi kevés nevezetes eseménnyel gazdagodott a világtörténelem addig, míg a fejletlen emberben az önfentartás eszméje nemesebb érzelmek folytán oda alakult, hogy családot alapítván, közvetlen környezetére is bizonyos gondot fordított. — E gondnak a legkezdetelebbebb megnyilvánulása a közösen szerzett vagyon, illetve zsákmány megőrzéséből állott. — Minthogy azonban ellenséges indulatok már akkoron is uralkodtak e földön, az erősebbet önfentartási ösztöne késztette arra, hogy a gyengébbnek vagyonát, illetve zsákmányát birtokába ejtse, esetleg a gyengébb megsemmisítése árán is. Ezen jelenségek lehettek az emberek társulatának indító okai, melyekből viszont az együtt működés okozta sokféle haszon felismerésére következtethetünk.

Ujabb öntudatos tevékenység nyilvánulását látjuk akkor, midőn a testi és vagyoni épséget jobban megőrzendő, az emberek tartózkodási helyeiket, illetve házcsoportjaikat vastag falakkal veszik körül. Ezek után már ellenséges támadásnak is inkább képesek ellenállani mint addig. — Ezen egyszerű, de nagykiterjedésű falak néha a 15 méter magasságot is meghaladták a hihetetlennek tetsző 20 méter szélesség mellett. — Példák erre: Szaisz falai Egyiptomban 18 méter magasak; Eilithia védőfalainak romjai 11.50 méter vastagok.

Az ily értelemben készült falak tekinthetők a várépítkezés kezdetének.

Az államalkotó népek csakhamar belátták, hogy létök, illetve fennmaradásuk csak akkor biztos, ha esetleges ellenséges támadásoktól önmagukat és vagyonukat megvédhetik. — Ezen állítás valósága mellett szól az, hogy e kezdetleges várépítkezés, vagyis a tulajdonképeni várfalak emelése, az ó-korban csaknem az összes államalkotó népeknél alkalmazást nyert.

Már az egyiptomiak falakkal veszik körül városaikat. E kezdetleges erődívenyek napon szárított agyagtéglából voltak falazva. — Megemlítendőnek tartom, hogy a vallásos érzés az Istennek, esetleg isteneknek szánt templomok emelésében és sírok építésében nyert külső kifejezést, melyekhez a követ, mint nemesebb építő anyagot használták, még profán építésnél az agyag téglák nyertek alkalmazást.

A várépítkezés újabb stádiumában az emberek tartózkodási helyeiket magaslatokra, sőt magas hegyek ormára helyezik és ezeket ugyancsak vastag falakkal övezik. — A várépítkezést illetőleg nagy átalakulásra akadunk a XI. század elején kezdődő román építési modor idejében. — E korban az emberek lakó és egyúttal védőhelyeiket következetesen hegyekre emelik, minek folytán ezen építmények várjellegűek. — E várakban mint végső mentő, illetve védőhelyek a vártornyok nyernek alkalmazást, melyeknek terraszai a védők elhelyezésére szolgáltak, míg a bástyák csipkés vagy lépcsőzetes peremdíszei védték az ellenség lövései ellen.

Az előteret minden oldalról igyekeznek uralni, mit természetesen csak magaslatról képesek teljesen elérni, míg ha sík terepre vannak utalva, az ellenség egy irányú támadását meggátolandó, két sőt több tornyu várakat építenek, melyekből egyidőben hatva az ellenségre, az saját erejét kénytelen megosztani a több tornyóból egyidőben működő védő féllel szemben.

Ily értelemben a több torony alkalmazása, a védelmi ösztön folytán, már ezen korban teljesen helyes harcászati felfogást szült az emberekben.

Lássuk már most miképpen fejlődött a várépítkezés Európa kulturállamaiban.

A román építési modor kezdetén a várépítészet igen egy-

szerű. Csakis a biztonságra törekszenek, a művészi kiképzésre nem nagy gondot fordítanak.

Németországban a legelső erődítéseket a római castellók mintájára készítették. Önálló várépítkezés csak a karolingi korszak után fejlődik. A vár középpontját rendszeren egy négyszögű vagy kerek, de ritkán sokszögű torony képezi, mely a várbelieknek végső mentő és védelmi helyéül szolgált. — E torony mellett emelkedik a lakóház. Néha azonban e torony oly méretet nyert, hogy lakóhelyül is használták; hozzá csatlakoztak a gazdasági épületek. — A torony uralván minden irányban a terepet, a főtorony jellegével birt és bejárata rendszeren a lakóház első emeletével volt közlekedésben egy kis fahíd által, melyen háborus időkben a toronyba menekülhettek. — A belső udvart is könnyebb védekezés céljából magas kőfallal két részre osztották.

Így épült Steinsberg vára és Hyburg Unterthur mellett Németországban. — Később, hogy a várak nehezebben legyenek bevehetők, két sőt három torony lép az egy főtorony helyébe. Ilyen Komburg vára. — A várépítés a XII. században ezen elvek mellett fejlődött Németországban és e kor produkálta a szép és gazdag kiképzésű Wartburg várát. — Ezen váraknak mindig van kápolnájuk, mely vagy a főépületben, mint Steinfurt várában vagy egy külön épületrészben van elhelyezve. — E várakban boltozott pincékre is akadunk.

Franciaországban a merész hódító normann nép letelepedvén, államot alkottak, melynek biztosítására erődített helyeket emeltek. — Váraik több emeletűek és rendszeren egy négyszögű torony alakjából fejlődtek ki. A várak miként a németeknél, ugyancsak lakó- és védelmi helyül szolgáltak és magas tornyukat, az úgynevezett donjon-okat árok és bástya védte. Igen érdekes donjon a Beaugency-i, melynél a földszint boltozata pillérekön nyugszik és e fölött még 4 emelet van. Sík területen a normánok is rendszeren több tornyu várakat emeltek a védelem megosztása céljából. Ezeket ugyancsak árokkal és bástyákkal vették körül.

A XII. században a várak nagyobb kiterjedést öltenek. — A lakóhelyiségek külön épületekben egyesítettek és a donjonok csak végső menedékhelyül szolgáltak. Ilyen Argnes vára Dieppe mellett.

— A későbbi várak donjonjai rendszeren díszesebbek és kerek alakúak.

Angliába ugyancsak a normanok származtatták át a vár építési módját, — Londonban három, Yorkban két hatalmas donjont emeltek. — E donjonok rendszeren négyszögűek. Kivételt képez a hodingham-i donjon Essexben. A torony bejárata itt is az első emeleten van. A norfolki Rising Castle donjonja már csigalépcsőt tüntet föl.

Az olaszországi várépítészet főleg Velencének a kelettel való összeköttetése folytán a byzanti rendszert követte; azonban nyomát látjuk benne a római arabs és moór elemeknek is.

Az osztrák tartományok, szlávok és románok építőművészete a németektől származott. — Az osztrák tartományokból kivételt képez a partvidék, melyben inkább a lombárdi építési modor mutatkozik.

Magyarországban e kor elrendezés, szerkezet és részletképzés tekintetében ugyancsak németországi modort követő építményeket tüntet föl. — Gyakran alkalmazzák kívül a kapukon, ablakokon és ívkereteken a körívet, belül pedig a boltozatokon a csúcsívet.

A dévai vár, mint szerkezete mutatja, a német lovagvárak mintájára épült s régi voltát az a körfalú bástya is bizonyítja, mely a várfal délnyugati részében látható s utóbb puskaporos toronynak használtott.

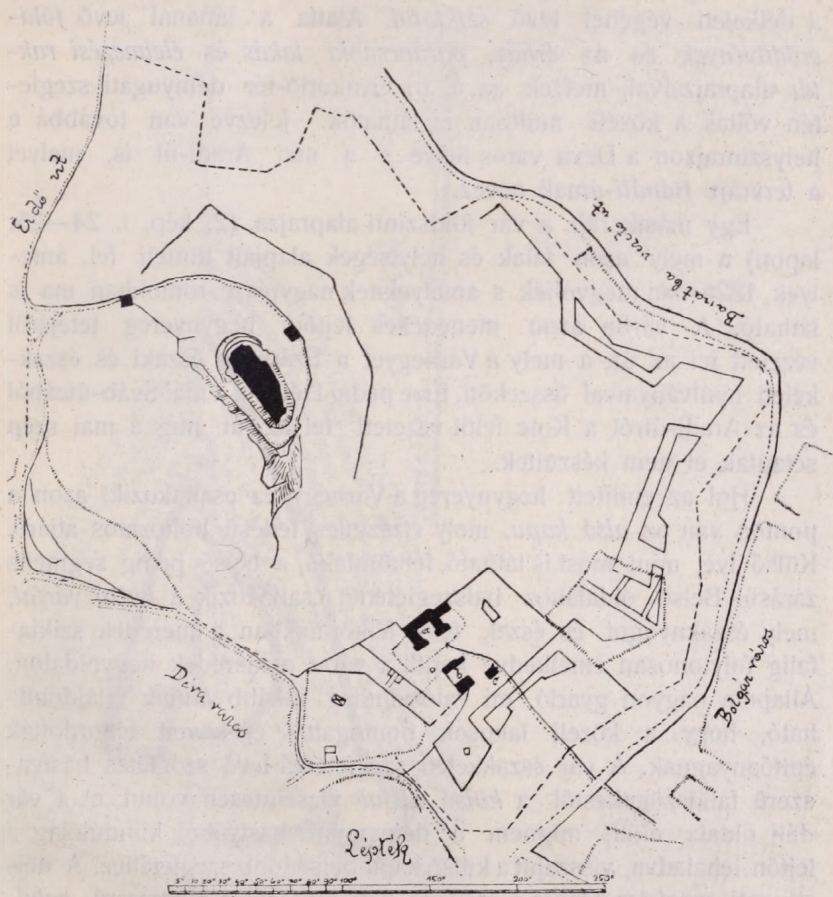
A dévai vár a város nyugoti oldalán levő Várhegyen épült. Keletkezésének idejét a környéken talált emléktárgyak alapján a dákok, illetve a rómaiak itteni tartózkodásának idejére teszik. Akkor azonban csak őrhely állott a várhelyén, míg az Árpádházbeli uralkodóink alatt már határozott erődítvény jelleggel bírt.

Régibb időből a vár szerkezetéről leírás vagy tervrajz nem maradt fenn és így annak régi szerkezetéről részletesebb tájékozást nem szerezhethünk. Jelenlegi állapotában falai annyira összedüledeztek, hogy a várfalon belőli épületek nagyrészenek még alapvonalai sem nyomozhatók ki.

Ezt tudva, szolgálatot véltem teljesíteni a vár iránt érdeklődő közönségnek s főkép a Hunyadvármegye múltját kutató Történelmi és Régészeti Társulatnak, mikor arra határoztam el maga-

mat, hogy a kezemhez adott 1826-ból való katonai tervrajzok alapján Déva várának legújabb szerkezetéről némi megbízható tájékoztatást nyújtsak.*

1-ső kép. Helyszínrajz.

A bécsi katonai levéltárból kezemhez juttatott tervrajzok 4 különböző rajzban adnak felvilágosítást vár újabbkori szerke-

*) Blockner műépítő urat a vall.- és közokt. miniszter abból a célból küldötte volt ki a dévai áll. építőhivatalhoz, hogy a vár romjainak a további pusztulástól való megóvására szükséges intézkedések tervét elkészítse és így annak mostani állapotában való fenntartásáról gondoskodjék.

Szerk.

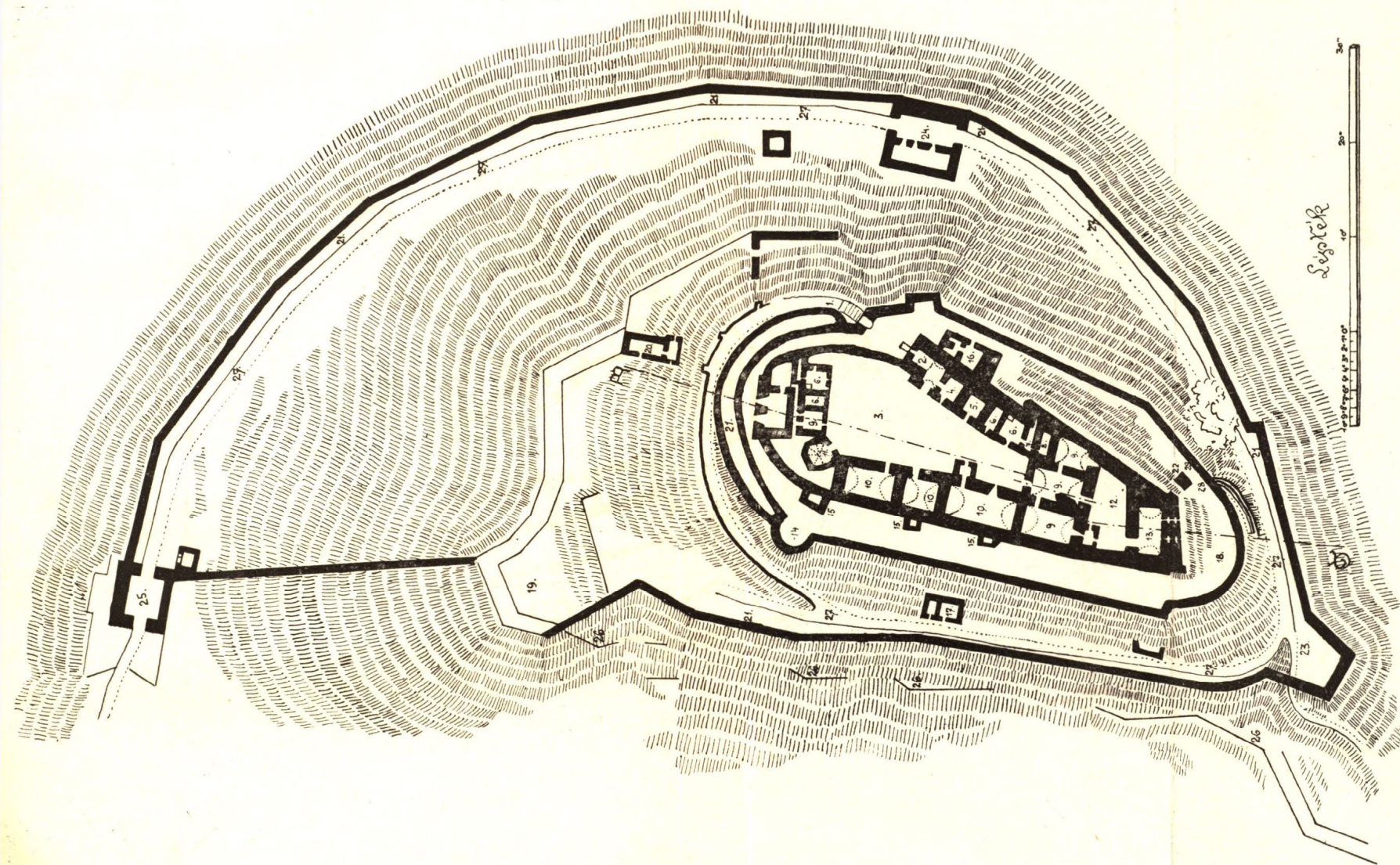
zetéről Az egyik (1. kép.) a Várhegynek és közvetlen környezetének helyszíni rajzát mutatja. Középen van a hegytetején jelezve a *vár, kerítő falaival* és *külső kapuival* együtt; továbbá a délkeleti végénél levő *sziklafal*. Alatta a lábánál levő *föld-erődítvények* és az *örház, parancsnoki lakás* és *élelmezési rak-tár* alaprajzaival, melyek az u. n. Gyakorló-tér délnyugati szegletén voltak a közeli múltban is láthatók. Jelezve van továbbá a helyszínrajzon a Déva város helye s a mai Aradi-út is, melyet a tervrajz *Bánáti-útnak* nevez.

Egy másik rajz a vár földszinti alaprajza, (2. kép, l. 24—25. lapon) a mely azon falak és helyiségek alapjait tünteti fel, amelyek 1826-ban megvoltak s amelyeknek nagyrésze romokban ma is látható. A várba azon menedékes lejtőjű hegynyereg tetejéről vezetett fel az út, a mely a Várhegyet a Szárhegy északi és északkeleti nyúlványaival összeköti. Erre pedig Déváról a mai Sváb-útcából és az Aradi-útról a Kolc felől vezetett fel az út, míg a mai szép sétautak el nem készültek.

Hol az említett hegynyereg a Várhegyhez csatlakozik, azon a ponton van az *alsó kapu*, mely vízszintes fedésű boltozatos átjáró. Külső íve, mint most is látható, félköralakú, a belső pedig segmens zárású. Belső oldalához balszegleténél csatlakozik a *külső várfal*, mely északnyugot és észak felől félköralakban a meredek sziklafalig folytonosan emelkedve keríti a várat a meredek hegyoldalon. Állapota nagyon gyarló, mi valószínűleg inkább annak tulajdonítható, hogy a közeli lakosok bontogatták és köveit elhordották építőanyagának. A vár északkeleti szegleténél levő szögletes bástyaszerű falkiszögelléstől a *külső várfal* vízszintesen vonul el a vár déli oldala előtt, mígnem a délnyugati bástyából kiindulólág a lejtőn lehaladva, visszajut a külső kapu belső jobb szegletéhez. A délnyugati *szegletes bástya* s mellette egy boltozatos *píncszerű helyiség* a tűzértség és ágyúk számára épültek.

E várfalakat leginkább vékony mészhabarcba rakott trachit lemezek alkotják, melyek a Várhegyből kerültek ki. Csak ritka helyen találunk nagyobb kötömegeket befalazva. A falba rakott kölemezék az alsó és középső kapuk között nem vízszintesen vannak lerakva, hanem a Várhegy oldalának a fal irányában való emelkedésével párhuzamosan.

2-ik kép. A vár földszinti alaprajza.

1. A felső kapu a felvonóhíddal. 2. Belső kapu. 3. Várudvar. 4. Őrszoba. 5. és 8. Börtön. 6. Lakások. 7. Átjáró. 9-10. Szertárak. 11. Cisterna.
12. Felsővárszeg. 13. Puszkapor raktár. 14. Puszkaporos torony. 15. Kézi szertárak. 16. Sütőház. 17. Mosóház. 19. Az ágyúutak bástyája.
20. Tüzérek helye. 21. Külső várfal. 23. Keleti bástya. 24. Középső kapu. 25. Alsó kapu. 26. Külső védőművek. 27. Feljáró út.
28. Körlepcső felső nyílása.

A külső fal mellett, a külső kaputól mintegy 300 lépésnyire a *középső kaput* mutatja az alaprajz, melynek homlokívei teljesen egyezők a külső kapuéval. Mellette a várfelől az őrség számára boltozatos helyiség van építve.

A középső kaputól még csak 50 lépésnyi távolságig emelkedik az út. Azontúl megszűnik emelkedése. Az emelkedés végétől egy félköralakú kettős fal nyomai láthatók. Ezek között *fedett lépcső* vezetett fel a vár északi végébe, ettől néhány lépésnyire van az említett bástyaszerű kiszögellés, melyről igen szép kilátás kínálkozik a Maros medencéjére.

A déli oldalon újabban csinált kezdetleges feljáró mellett elhaladva a vár délnyugati és nyugati sarkánál egy második külső falat találunk. Ezen belől vezetett az út a *felső kapuhoz*, mely előtt felvonó híd volt. Érdekes jelenség építési szempontból, hogy a kapu falán a teherhárító ív igen tökéletesen van alkalmazva. E kapu a vár belső falába van építve. Ezen át még nem jut be az ember a várépületbe, hanem előbb a belső kapun kell átmenni, mely szintén köríves boltozat alatt vezet el.

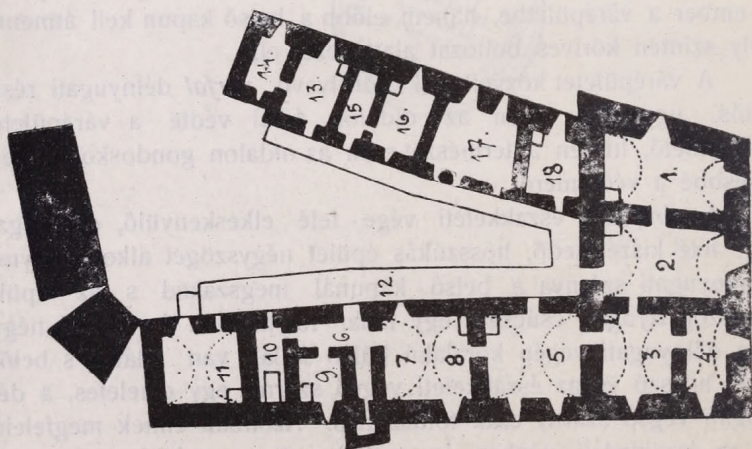
A várépületet közvetlenül körülvevő *várfal* délnyugati része kettős, úgy hogy ezen az oldalon 4 fal védte a várépületet, ami érthető, hiszen a természet ezen az oldalon gondoskodott legkevésbé a védelméről.

A *várépület* északkeleti vége felé elkeskenyülő, délnyugati vége felé kiszélesedő, hosszúkás épület négyszöget alkot, melynek északnyugati szárnya a belső kapunál megszakad s az épület négyszög nyugati csúcsáig egy fallal folytatódik. Az épület négyszög délnyugati végén köralakú külső fallal van ellátva s belőle a két hosszú és az északkeleti végső szárny egy emeletes, a délnyugati végső szárny csak földszintes. Azonban ennek megfelelőleg az északkeleti véghez is csatlakozott egy földszintes rész, melynek legszélsőbb részét a lövő szerek tára és a továbbit egy üres tér (várszeg) foglalta el. Így hát a szimmetria legalább némileg helyre volt igazítva.

A várépületbe a belső várfal mögül csupán a belső kapun volt bejárás, melynek boltozatos alján befelé haladva egy rövid keresztfolyosóba jutottak, melyből jobb felé a várudvarra, balfelé az őrszobába vezetett kijárás. Az udvar talaja szikatalaj, alakja a

zig-zugokat leszámítva nyugat felé szélesedő hosszúkás négyszög volt, melynek a délnyugati szögénél volt a vízgyűjtőmedence (cisterna). Kútnak a tervrajzon nyoma sincs, az udvar talaja is elment mond annak, hogy ott lehetett volna kútát ásni, így tehát valótlannak kell nyilvánítanunk azt a közhiedelmet, hogy a vár közepén egy mély kút volt, mert biz ott csupán a lehullott esővíz felfogására és összegyűjtésére szolgáló medence volt s az sem az udvaron.

A földszint 15 helyisége közül nevezetesebb az északnyugati oldalon levő 5. szoba, mely a 7. sz. sötét fülkével együtt börtönhelyiség volt s nem valószínűtlen, hogy úgy az *Apor* vajda fogságába jutott *Ottó* király 1307-ben, mint *Dávid Ferenc*, az unitáriusok apostola a 16. században ezek valamelyikében voltak bezárva. A többi helyiségek szerkamrák és pincehelyiségek voltak, amint a földszintet ábrázoló 2. sz. kép mutatja.

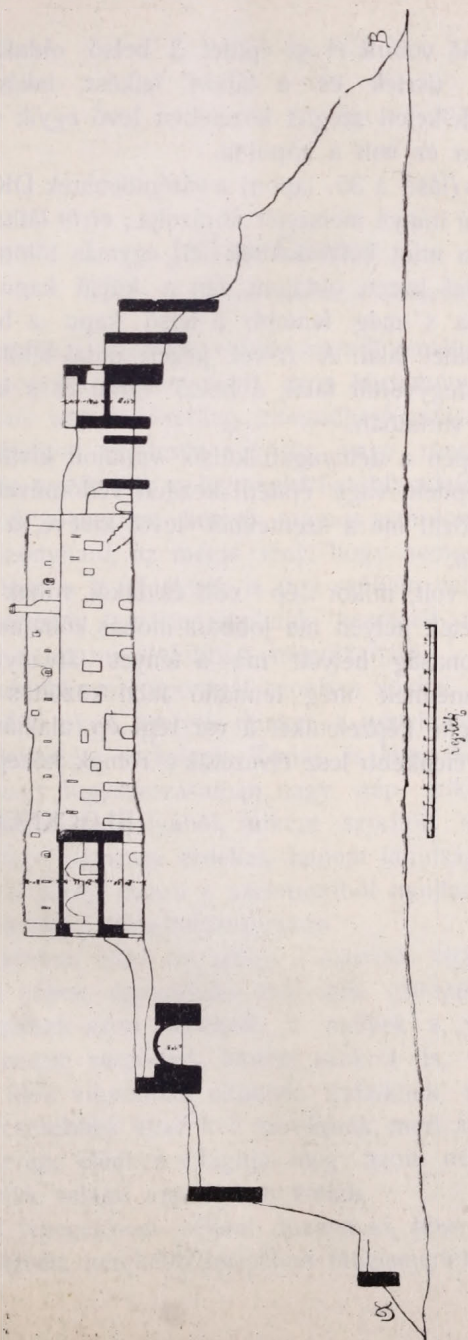

3-ik kép. Az emelet alaprajza.

1—4 és 11. Legénység szobái. 13—18 Tűzerek, legénység és egyéb lakók szobái. 5 Várkáporna 6—8. Tiszti lakás. 9. Tábori pap lakása. 10. Konyha. 12. Folyosó.

A 3-ik kép az emelet alaprajzát mutatja. Ez kisebb terjedelmű volt a földszintieknél, mert amint előbb említettük, a két végen hiányzott az emelet. Állott összesen 18 helyiségből, me-

4-ik kép. A vár metszete hosszában.

lyek előtt folyosó vonult el az épület 3 belső oldalán. E szobák a katonák és tisztek és a tábori lelkész lakásaiul szolgáltak, csupán a délkeleti szeglet közelében levő egyik tágasabb helyiség nem, mert ez volt a kápolna.

A 4-ik kép (lásd a 35. lapon) a várépületének DK-DNy. irányban való hosszú irányú metszetét ábrázolja; erről látható, hogy magassági irányban mint helyezkedtek el egymás fölött a vár építményei. Az *A*-val jelzett oldalom van a külső kapu, fentebb a tűzerek bástyája s még fentebb a felső kapu a belső fallal s legfelül a várépület falai. A *B*-vel jelzett oldal felől a várépülettől számítva a fegyvertár falai, a belső várfal és a keleti szegletbástya a külső várfalban.

A 2-ik képen a délnyugati külső várfalon kívül jelzett falak a váron kívül épített, vagy építeni kezdett védőművek helyét mutatják, melyek közül ma a szenteknél levőt kivéve, a többi jórészt el van pusztúlva.

Ime ilyen volt, mikor ép volt és lakói voltak a dévai vár. Az akkori épületek helyén ma jobbra mohás kőhalmazok állanak, a félelmes katonaság helyett ma a fényes látványtól elragadott sétálók jönnek-mennek még fennálló falai között s lehet hogy e néhány adat segíti képzeletüket a vár régi ép alakjának a felépítésében és így élénkebb lesz élvezetük e romok közepette.

BLOCKNER GYULA.

Julius Caesar

Daciára vonatkozó adatainak méltatása.

A klasszikai irodalom reánk maradt emlékeinek fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint azon körülmény, hogy valahányszor valamely nép történetileg elfogadható származási viszonyait akarjuk kideríteni, rendszeren a görög vagy római írók műveitől várhatjuk és nyerhetjük a legmegbízhatóbb adatokat. Bármennyire is igyekezzék a modern kornak számos symptomaja éppen az ellenkezőt bizonyítani, az mégis tény, hogy nemcsak az egyes embereknek, hanem a népeknek is úgy szólván velükszületett természetes ambíciójuk leszármazásuknak kezdeteit minél messzebbre visszavinni s azt minél jobban megvilágítani.

E szubjektív szempontnál azonban sokkal fontosabbak azon objektív indító okok, melyek minket a népek kezdetleges történeteinek felderítésére sarkalnak. Tudni és látni, hogy valamely erényeiben avagy fogyatkozásaiban nagy nép miként emelkedett ki az ismeretlenség homályából, miként szorított magának helyet az érvényesülésre, nemcsak érdekes, hanem tanulságos dolog is. A klasszikusok pedig éppen e szempontból nyújtanak nekünk segédkezet tudományos vizsgálódásainkban.

Oly korban éltek ők, mikor a később virágzó művelődésre emelkedett népek, úgyszólván még csak csírájukban éltek. De írtak ők nemcsak azon népekről, a melyek a világtörténelemben előkelő szerepre vergődtek, hanem azokról is, amelyek erényeik dacára az idők viharaiiban eltűntek. Irataiknak még ezen adatait is a legbecsesebbek közé kell sorolnunk, mert a letűnt népek történelmi szerepe élénken világítja meg azon népek történetét, a melyek velük valami viszonyban voltak.

Jelen fejtegetésem céljául tűztem ki, hogy kellő megjegyzések kíséretében, kerekébb formában megismertetem mindazt, amit

Julius Caesar Daciáról írt, ami tehát úgy Erdély, mint Hunyad-megye története szempontjából elsőrendű fontosságú. Teszem ezt annál inkább, mivel Julius Caesar gall háborúiban személyesen érintkezvén a mindenfelé hullámozó különböző népekkel, egyet-mást tudott és legalább megbízható híradás nyomán fel is jegyzett a dák népről s ennek dacára az ő idevonatkozó feljegyzéseivel a mi célunk szempontjából körünkben eddig senki érdemlegesen nem foglalkozott.

Hogy Julius Caesar feljegyzéseinek becséről még inkább tájékoztassam m. t. olvasóimat, egyenesen arra utalok, hogy az ő feljegyzései még régiebbek, mint a közönségesen ismert latin felíratos emlékek Dacia római korszakából.

Köztudomású dolog, hogy hazánk egész területének őskora Julius Caesar idejében ért véget — tehát a legrégebb történeti emlékek eo ipso nem lehetnek régiebbek Julius Caesar koránál. Most már, hogy számokban is kifejezzük a tárgyalandó feljegyzéseknek keletkezési idejét, ki kell mutatni ezen adatokra vonatkozólag az u. n. „terminus post“ és „terminus ante quem“-et. A „terminus post quem“, vagyis azon időpont, mely után e feljegyzések keletkezhettek, nem lehet más, mint az 58-ik év Kr. e., mikor Julius Caesar a nép, illetőleg a senátus megbízásából tényleg megkezdette Gallia Transalpinának s elsősorban a helvéteknek behódoltatását. Ha most már elfogadjuk azon elméletet, hogy Julius Caesar e feljegyzéseket, mint aféle naplójegyzeteket, a háború folyama alatt megszabott időközökben eszközölte, akkor a „terminus ante quem“-et, vagyis azon időhatárt, amely előtt kellett ezeket írnia, szintén igen könnyen meghatározhatjuk. A gall háborút ugyanis Julius Caesar Vercingetorix teljes leverésével 50-ben Kr. e. fejezte be — tehát ezen évvel commentárjait is be kellett végeznie. Ha pedig ezen íratok részben vagy egészben a gall háború után készültek, akkor a „terminus ante quem“ bizonyára az ő halálát megelőző évekre: 45—44-re Kr. e. tehető.

Julius Caesarnak Daciára vonatkozó adatai tehát minden bizonyossággal a Kr. e. 58—50—44 közé eső évekből származnak. Ha most már azt vesszük, hogy a latin felíratos emlékek a dák háború lezajlása után való időkből, tehát 150—200 évvel későbből valók, mindjárt szembetűnik Julius Caesar feljegyzéseinek becse.

Még inkább emeli ezen feljegyzések értékét azon körülmény, hogy azok nem aféle szórványos adatok, a melyeket innen-onnan nagy ügygyel-bajjal kell összeszednünk, hanem azok szép egymásutánban következő kerek egységet alkotó fejezetek. Őt ilyen fejezeten keresztül iparkodik Caesar bevilágítani Daciának akkor még ismeretlen természeti és kezdetleges társadalmi állapotai közé. Bár ezen adatok olykor-olykor egyenesen kihívják a kritikát és az őt fejezet dacára is szűk szavúak, azonkívül nagyobb részét külsőségeket, természeti viszonyokat tárgyalnak, mégis meg van bennük a történelmi becsértéknek a magva, a népjellemrajz néhány erősebb vonása is.

Mielőtt e fejezeteket egyenkint felsorolnám m. t. olvasóim előtt, legyen szabad egy-két szót csupán tájékozásképpen — nem a dolog érdeméből kifolyólag megjegyezmem Julius Caesar író-egyeniségéről s hitelességéről.

Julius Caesar mint történetíró typusa az utána következő auctoroknak s az ő művei, egyéb tetteitől eltekintve, már maguk halhatatlanná tették volna szerzőjük nevét. Egyébként műve középpütt áll az igazi történet és emlékirat között s annakdacára, hogy élvezetes olvasmányt nyújt, aránylag csekély tévedéseit leszámítva, történelmi hitelességre is számíthat, mert amit írt, azt közvetlen tapasztalás vagy pedig első források után tudta. Így tehát Caesar művei kitűnő forrás művek.

Commentárjai VI. könyvének XXIV. fejezetétől egészen a XXVIII-ikig bezárólag sorolja fel azon adatokat, amelyek méltatására most vállalkoztam.

A XXIV. fejezetben kezdi meg azon nagy erdőség leírását, melybe beleesik Dacia területe is. Ezt az erdőt hirtől már *Eratosthenes* és más görög írók is ismerték s Orcyni erdőnek nevezték.* Caesar a maga részéről Hercyni erdőnek nevezi.

Ezen fejezetben Caesar elbeszéli, hogy volt idő, midőn a gallok felülmúlták a germánokat vitézségben, sőt ellenük háborút is indítottak és embereik sokasága, másrészt földjük szegénysége miatt a Rajnán túlra gyarmatosokat küldöttek. Ennélfogva azon területet, mely Germániának legtermékenyebb földje s amely már

*) „quam (silvam) Eratostheniet quibusdam Graecis fama notam esse video quam illi Orcyniam appellant.“ Comm. VI., XXIV. 2.

a Hercyni erdőbe esik, a tectosagi volkok elfoglalták és ott megtelepedtek. Ez a nép, mondja Caesar, még a mostani időben is ugyanazon helyeken tartózkodik s igazságszeretete, vitézsége miatt pedig a legnagyobb dicséretre érdemes.* Most azonban, mivel ugyanazon szükségben, nélkülözésben és kellemetlen helyzetben vannak, mint előbb s ugyanazon táplálékkal és ruházattal élnek, a gallokhöz ellenben közel esnek a többi gall tartományok, és ők ismervén a tengeren túli vidékeket is, bővebben és kényelmesebben láthatják el magukat, lassankint megszokva a legyőztetést és a gyakori vereségeket, erények tekintetében nem hasonlítanak a a germánokhoz.

A következő XXV. fejezetben már jobban leköti Caesar érdeklődésünket a mi tárgyunk szempontjából. Ezen Hercyni erdőnek, folytatja tovább Caesar, szélessége kilencnapj járóföld teher nélkül; másképpennem is lehet meghatározni, mert az utak hosszát nem ismerjük. Az erdő a helvét, német és raurik népek határaitól kezdődik és a Duna folyónak jobb partján a dákok és amartok országának határáig tart; innét balfelé hajlik a folyó medencéjéhez nem tartozó vidékekhez és nagysága miatt nagyon sok nép területén átvonul.** Nincs is Germaniában olyan ember, aki azt mondhatná, hogy ő volt valaha ezen erdő kezdeténél, vagy, hogyha mindjárt hatvan napig is ment előre benne, még sem hallotta, hogy tudja valaki, hogy hol kezdődik az erdő; tudjuk, úgymond Caesar, hogy sok oly fajta vadállat tenyészik ottan, amelyet máshol nem is láttak, a melyek közül, hogy melyek különböznek legjobban a többiektől, s a melyekről megemlékezni érdemes, a következők:

A XXVI. fejezetben olyan leírás következik, a melynek bizonyosságát múzeumunkban is megtaláljuk. Elmondja ugyanis Caesar, hogy él ebben az erdőben egy ősgim faj, mely szarvasformájú, homloka közepén, fülei között csak egy szarva van, amely

*) „quae gens ad hoc tempus his sedibus sese continet summamque habet instituae et bellicae laudis opinionem.“ Comm. VI. XXIV. 3.

**) „Oritur ab Helvetiorum et Naetum et kauricorum finibus rectaque fluminis Danuvii regione pertinet ad fines Dacorum et Anartium; hinc se flecit sinistorsus diversis ab flumine regionibus multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit;“ Comm. VI. XXV. 2. 3.

magasabb és tetőirányosabb, mint azon szarvak, a melyeket ismerünk. Ez azután mintegy levelekben és ágakban oszlik széjjel. Ugyanoly külsejű a hím, mint a nőstény, s ugyanoly formájúak és nagyságúak a szarvaik is.

Caesarnak azon téves állításától eltekintve, hogy ezen állatoknak csak egy szarvuk van — a mire később még kitérek — az egész leírás nagyon hű s mint említém múzeumi tárgyait között is bizonyosságot nyer. Ugyanis hat darab ilyen lapos és bogakkal ellátott agancs van birtokunkban, melyekre teljesen reáillik Caesar leírása. Lehet ugyan, hogy Caesarénál sokkal későbbi időből valók e maradványok, de így is bizonyítékai annak, hogy ez állatok ősei itt valaha tényleg éltek.

A XXVII. fejezetben így folytatja tovább Caesar sorait: Van-e ezen erdőben jávor szarvasok is. Ezek hasonlóak alakra a kecskéhez, nemkülönben testszínre nézve is, azonban sokkal nagyobbak és szarvaik csonkák, lábaikon nincsenek nagyobb csomók és izületek, nyugvás végett pedig nem feküsznek le, és ha valami szerencsétlenség folytán hanyattestek, a maguk erejéből felkelni többé nem bírnak. A fák az ő fekvőhelyeik: azokhoz dülnek és így kissé ferdén támaszkodva pihennek. *

Midőn pedig a vadászok a nyomok után kikutatják, hogy hová szöktak elvonulni, azon a helyen az összes fáknak vagy gyökereit metszik el, vagy a fát átvágják, de csak annyira, hogy állva maradjanak. Mikor aztán szokás szerint reádülnek, az állatok a meggyöngített fákat testök súlyával eltörik s egyben maguk is összeesnek. **

Ezen leírás megerősítést nyer a természettudományok mai álláspontja szerint is. Él ugyanis most is a szarvasoknak ez a faja. Észak-Németországban, a Skandináv félszigeten még mindig nagy

* „neque quietis causa procumbunt neque, si quo afflictæ casu conciderint erigere rese aut sublevare possunt. His sunt arbores pro cubilibus ad casse applicant atque ita paulum modo reclinatæ quietem capiunt.“ Comm. VI. XXVII. 2, 3.

**) „Quarum ex vestigiis cum est animadversum a venatoribus. quo se recipere consuerint, omnes eo loco aut ab radicibus subruunt aut accidunt arbores, tantum ut summa species earum stautium reliquatur. Hæc cum se consuetudine reclinaverunt, infirmas arbores pondere affligunt atque una ipsæ concidunt. Comm. VI. XXVII. 4, 5.

számmal találhatók. Különös tulajdonságuk az említetteken kívül, hogy a szarvasfajok között a legostobábbak és legügyetlenebbek.

Az állatoknak harmadik faja, mondja Caesar a XVIII. fejezetben, a bölények családjába tartozik. Ezek az elefántnál valamivel kisebbek, fajra, színre és alakra nézve pedig szarvasmarhák. Nagy csordákban élnek, sebesen rohannak és sem embert, sem állatot nem kimélnek, ha egyszer már meglátták. * Ezeket nagy fáradsággal készített vermekben megfogva ölik meg; ezen munkával foglalkoznak az ifjak és a vadászatnak e nemében gyakorolják magukat.

A kik közülök a legtöbbet megöltek, nagy dicséretet nyernek, ha ügyességük bizonyosságául a nyilvánosság elé viszik egyzsersmind a leölt vadnak szarvait is.**

Ezek az állatok az emberekhez szokni és megszelidülni akkor sem tudnak, ha kölyök korukban fogják is el és úgy szelidítik őket. ***

Szarvnak szélessége, alakja és minősége a mi szarvasmarháink szarvaitól nagy mértékben különbözik. Ezeket nagy igyekezettel keresik és széleiket ezüsttel bevonva a legfényesebb lakomáknál ivó poharakul használják. ****

Ennyit mond Caesar egyfolytában arról a területről, a melyhez Dacia, tehát Erdély s Hunyadmegye területe is tartozott.

A legfontosabb dolognak tartom azonban éppen azt bebizonyítani Caesar szavaiból, hogy az itt elmondottakat Hunyadmegye területére is kell értenünk. E végett csak szóról-szóra kell követnünk Caesart s egy térképen azonnal szemlélhetjük azon határokat, a melyeket Caesar említ.

*) „Tertium est genus eorum, quiuri appellantur . . . . suagna vis eorum est et magua velocitas, neque homini neque ferae, quam conspexerunt, parcurt.” Comm. VI. XXVIII. 1, 3.

**) „Hos studiose foveis captos interficiunt; hoc se labore durant adulescentes atque hoc genere venationis exercent, et qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio maquam fernut landem.” Comm. VI. XXVIII. 3.

***) „Sed assuescere ad homines et mausuefieri ne parvuli quidem excepti possunt.” Comm. XXVIII. 4.

****) Haec studiose cuquisita ab labris argento circumeludunt, atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur.” Comm. VI. XXVIII. 6.

Az erdő ugyanis az anartakig és a dákokig egyenes irányban tart, majd pedig elhagyja a Duna vonalát s más vidékek felé húzódik. Akár úgy vesszük a dolgot, hogy a Dunának Vác—Eszék közötti részénél hagyja el e folyót az erdő, akár úgy, hogy az Al-duna nyugati partjainál fordul északra — az említett terjedelem mellett az erdő irányába minden körülmények között beleesik Erdély déli része, sőt az egész Erdély.

Caesarnak felsorolt adataiból megtudjuk tehát elsősorban, hogy Hunyadmegyét is egy rengeteg erdőség fődte, a mely folytatása volt annak az óriási Hercyni erdőnek, a melynek kezdetén az akkor ismert emberek közül senki sem járt. Itt igazán a történeti kor határán körvonalozza Julius Caesar Erdélynek állapotát. Az emberek oly kevesen vannak és annyira elfoglalja őket a természet erőivel való küzdelem, hogy felőlük alig tud valamit mondani, s a mit ír, az úgyszólván mind a természet méltóságteljes erejére, fejlettségére s vadonságára utal.

Egy nép név is merül fel e sorok között, az anartoké. Ezek Caesar szavai szerint valahol az alsó Tisza és a Duna vidékén lakhattak, de minden bizonynyal Magyarország területén éltek. Náluk és Dacia szélén hagyta el a Rhaetian, Vindelitian, Noricumon és Pannonián keresztül egyenesen vonuló őserdő a Duna vonalát s csapott át a Maros völgyére, Erdélybe s a távolabbi északkeleti vidékekre, még a Kárpátokon is túl.

Mindenesetre a legrészletesebbek ezen adatok között éppen azok, a melyek segítségével bepillantást nyerhetünk Hunyadmegyének hajdani állatvilágába. A karcsú testű, széles és ágas-bogas szarvú szarvas felséges látványt nyujthatott; a nagy testű, fatörzsön pihenő jávorszarvas szintén keresett és gazdag zsákmányt adhatott a szerencsés vadásznak; a csordákban élő, rohanó bölény pedig felidézi bennünk a földünk legősibb koráról való képzeleteinket.

Caesarnak azon megjegyzése, hogy az ifjaknak micsoda foglalkozást nyújtott a bölényvadászat, az ember harcát tünteti fel a természet vad erőivel szemben. Ez egyszersmind a legrégebbi népiéleti adat Hunyadmegyére vonatkozólag. A férfiak mélyen ásott vermekben fogják ezt a dúvadat, hogy egyrészt szabaduljanak tőle, másrészt, hogy húsát, bőrét, szarvát felhasználják s végül, hogy

maguknak nyilvános dicséretet szerezzenek. Ez volt akkoriban az ifjúság iskolája.

Szélesebb következtetésre nyújt alapot azon adat is, hogy az említett bölényszarvakat ezüsttel kikészítve és feldíszítve a legünnepélyesebb alkalmakkor használták. Voltak tehát a nép között ezüstművesek, a kik e nemes ércet finomabban tudták kovácsolni és feldolgozni — bár ízlésük kezdetleges lehetett. Ha már e mesterséghez megvoltak az alkalmas szerszámok, akkor a sokkal egyszerűbb mesterségekhez is bizonyára értettek. Fontos dolog tehát, ha azt konstatálhatjuk, hogy megyénk történeti idejének mindjárt a kezdetén ily műveltséggel fellépő néppel van dolgunk.

Bár minden népnél kifejlődnek mindjárt a művelődés primitív jelenségei alkalmával a társadalmi élet legelső alapfeltételei, mindazonáltal a történelem szempontjából elsőrendű követelmény ezek létezésének megállapításánál az elfogadható adatokkal való bizonyítás. A dákoknál is bizonyára megvoltak mindjárt művelődésük kezdetén a nyilvános életnek bizonyos formái — történeti bizonyosságot azonban erről legelőször Julius Caesartól nyerünk.

Mások is megírták a dák nép történetét — így, a mint Crosius említi, Sallustius és Tacitus is, de ezek számára is úgy látszik Julius Caesar adta az első impulst.

Nem akarom szerfölött kiemelni Julius Caesarnak azon érdemét, hogy ő örökítette meg először e híres nép nevét és néhány szokását, de azt sem óhajtanám, hogy kicsinyléssel fogadja e tényt bárki is, a kinek érzéke van a lehető legrégibb időkig visszamenő és elfogadható történelmi adatok iránt.

Ugyanezen megjegyzések kíséretében emlékezem meg Julius Caesarnak azon állításáról is, hogy a dákok nagyobb ünnepeket tartottak, a melyeknek fényét lehetőleg iparkodtak emelni. E célból még edényeiket is díszítették, a melyek közül való az ezüstözött szélű bölényszarv.

Most midőn Caesarnak összes idevonatkozó és hasznosítható adatait saját megjegyzéseim kíséretében felsoroltam, nem térhetek ki másrészt azon kötelesség elől, hogy észrevételeimet megtegyem Julius Caesarnak azon szövegrészeire, a melyeket az olvasó esetleg joggal kételkedve fogadhat.

Mindjárt a XXV. fejezet elején kételyeink merülhetnek fel

Julius Caesar topographiai tájékozottságának helyességéről. Nevezetesen lehetetlenség az, hogy a Hercyni erdő csupán a Duna jobb oldalán terüljön el, ha kezdete egyaránt a németek, raurikok és helvétek országainál van. A németek földje ugyanis a Mosel és a Neckar között fekvő terület volt s országukat derékban hasította át a Rajna. Északon a vaugionok, keleten a sedusok, délen a tribokok, nyugaton a mediomatrikok voltak szomszédaik s mind e népek, valamint a németek is a Duna balparti vonalától távol északra voltak, úgy, hogy ha a Hercyni erdő e népeknél kezdődött egy hatalmas nagy területen, a Duna balpartján is szükségképpen végig kellett húzódnia.

Egyébként e szembetűnő tévedést talán nem is kell azonnal Caesar rovására írunk, ha esetleg a szöveg megromlásának tulajdonítjuk a hibát, a minek eshetőségéről könnyen meggyőződhetünk, ha megfigyeljük akár a Dinter, akár a Hoffmann-féle Caesar kiadásokban a variáns lectiók nagy tömegét.

Kevésbé valószínű azonban, hogy szövegromlás folytán támadt Caesarnak azon téves állítása, hogy olyféle szarvasfaj is létezett itten, melynek homloka közepén egy szarva volt s ez a tetején ágazott szét. A természettudományok mai álláspontja szerint ilyen szarvalakulás nem létezik s annak létezése fossil maradványok révén a múltba nézve sem állapítható meg.

Alaposabb szövegkritika után talán meg lehetne tisztítani Caesar fejezeteit az eredetileg esetleg hiányzó apróbb hibáktól s akkor minden kétkedés nélkül fejtegethetnők az ő adatait. De e nélkül is van Caesarnak bizonyára annyi történelmi hitelessége, hogy az ő jellemzőbb leírásait s kijelentéseit kellően megbecsülve fogadjuk el.

Meg volt ugyan Caesarban a dicsvágy is nagy mértékben. Tudjuk, hogy a gallok meghódítására is azért vállalkozott, hogy reá mutathasson oly ismeretlen és erős népekkel való harcokra, mint a milyenekkel vetélytársa Pompeius az ő keleti hadjáratai óta dicsekedhetett. A politikai viszonyok tehát azt kívánták, hogy Caesar mint egy mesebeli heros lépjen fel, ha le akarja gyűrti ellenfelét. Ennek dacára az állami ügyek vezetésében éppen úgy, mint a történetírás terén Caesar az igazságot ismerte egyedüli vezérfonalá gyanánt, mert csak ez úton remélte elérni célját, hogy kiváló tehetségeit hazájának hasznára és boldogítására fordíthassa.

Caesar tehát már azért is a történelem nagy embere, mivel saját példájával bizonyította be, hogy az igazságosság és jellem-szilárdság útján szolgálhatjuk legjobban a hazát.

BALLUN ERNŐ.

Egy római női mellszobor a dévai múzeumban.

Hogy Dacia fővárosának: Sarmizegetusának lakossága mekkora vagyoni jólétnek örvendhetett, azt a középületek monumentális alkatelemei mellett legvilágosabban az itt felmerülő műtárgyakból ítélhetjük meg. A metropolistól alig 16 kilométernyire kiterjedt márványbányászat virágzott a *Bisztra* vize mellett a mai *Bukova* határában s az innen kiaknázott felírásos és ornamentális faragvány mellett finomabb izléssel és avatottabb kézzel előállított szobrászati művek tanúskodnak arról, hogy a mesteremberi hétköznapi színvonalat jóval túlhaladó sculpturális ipart tudott foglalkoztatni a főváros lakossága. A dévai múzeum nagy hírre jutott Mithra-tábláin kívül, újabban is sikerült pár olyan faragványt szerezni, melyeknek *technikája*, kivitele az itáliai mesterek hatását képviseli a birodalom eme távoli véghatárán. Ilyen az a női mellszobor, mely szerencsés kivételként fejével együtt került birtokunkba s csupán talapzatával árulja el, hogy a római alkotásokkal szemben feltűnő kiméletlenséggel eljáró góthok (?) durva keze szintén érintette, de csakis a talpazat lepattantásáig.

A 15 cm. magasságban megmaradt mellszobor a bukovai szemcsés márvány legfinomabb rétegéből került ki és nőt ábrázol. Az arc inkább komoly, előkelő kifejezést mutat; a hajzat, valamint a vállakra boruló ruházat tartósabb korra valló egyszerűséggel van elrendezve. Ékszernek nincs nyoma a finomul ábrázolt mellszobron, mely nyilván asztali díszül szolgált a helytartóság környezetében. (Az Arch. Ért. 1904. évi II. füzetéből.)

TÉGLÁS GÁBOR.

„Harszoc.“

Az irodalmi forgalom országújtától félreeső lakóhelyemen, minden tudományos központtól távol élve, felette kellemes érzelmek vettek rajtam erőt, midőn a lapokban a bukuresti tudósoknak Hunyadmegyébe tett kirándulásáról szóló értesítést olvastam.¹ Az ott tartott beszédek és felköszöntőkből kiáramlott, térbeli távolságot nem ismerő fluidum hatása alatt megelevenültek szellemi szemem előtt a nagyjelentőségű esemény szereplői, felvonultak előttem az egyes jelenetek főlemelő részletei.

Így magától érthető, hogy az értesítésnek minden sorát megkettőztetett figyelemmel olvastam. Olvasás közben figyelmemet többiek között a tudományos kirándulás nagyrabecsült vezérének Hátszegen tett ama megjegyzése kötötte le, hogy „a Haczok földjét már IV. Béla király oklevele említi.“ Az érdemdús vezér nem veszi zokon, ha e kijelentéséhez egyik-másik megjegyzést hozzáfűzök, hisz ez részemről nem személyeskedés, nem is a magyar vendégszeretet ellen elkövetett kihágás, hanem — a mint a kirándulás alkalmával tartott beszédeiben annyiszor hangsúlyozta — a nemzetek tudományos kutatási vágyának kielégítésére és tisztázására vezető segédeszköz.

* * *

IV. Bélának fentjelzett okirata kétségkívül csak az 1247. jun. 2-án kelt darab lehet, melyet azonban csak az 1250-ből származó pápai átiratból ismerünk. Tudvalevő dolog, hogy Béla ez okírat erejével a János-rendi vitézeket a szörényi terület nagyrészeivel és az országnak egyéb vidékein is fekvő birtokokkal ajándékozta meg. Minket jelen sorokban csakis a Szörénység érdekel. A ki-

1) E cikk akkor készült, mikor Tocilesku román tudós és bukuresti egyetemi tanár néhány más társával és tanítványaival társulatunk elnökségének kalauzolása mellett 1902. nyarán vármegyénket meglátogatta.

rály megadja nekik az egész szörénységi földet, hozzátartozó hava-
saival és egyéb tartozékaival együtt, beleértve Jánosnak és Farkasnak
az Olt-ig terjedő knyézsegeit, kivéve azonban Lunioy (Lithinoya)
vajda knyézségét, mely továbbra is a románok kezén marad,
csak hogy kötelesek lesznek a királynak és a János-vitézeknek bizo-
nyos jövedelmeket átadni. Megengedi tovább, hogy mindazon
adók felét, melyeket a *Lytua nevű földön lakó romámok — a
terra Harszoc-on lakókat kivéve* — mindeddig a királynak fizettek,
a rend vitézei kapják. Ebből már most világosan kitűnik, hogy
„Lytua“ és „Harszoc,“ mert Béla az Olt mindkét partján létezett
részint magyar, részint román, knyézségekkel és vajdaságokkal
együtt, mint összefüggőkről szól róluk, szintén a Szörénység terü-
letén keresendők. A pápai kancellária, mely a külföldi személy-
és helységnevek elferdítésében nagyokat művelt, e két földrajzi
nevet is elferdítette.

A mi a Lytua nevű földet illeti, biztosan nem tudjuk, vajjon
Bélának eredeti okmányában szintén így volt-e feljegyezve, de a
pápai megerősítő okmányban tényleg „Lytua“ áll. Pray „Lityra“-
nak olvasta, vagy ha nem is olvasta, annak vette a mivel a he-
lyességhez közeledett, mert e „Lytua“ nem más, mint a Bélától
1233-ban kiállított okmányban előforduló Lottur folyó név („aqua
Lottur, quae fluit ad aquem Olt“) ferdítése, ugyanis az Oltnak
Romániában a Vöröstorony-szorosnál jelenleg is van egy *Lotru*
nevű mellékfolyója, melynek mentén 1233-ban és 1370. körül va-
lamilyen Lojesti nevű helység feküdt.

Miután Béla világosan kimondja, hogy a Lotru vidéken la-
kók, a Harszoc földön lakókat kivéve, adókötelesek, kézzelfogható,
hogy a Harszoc s a Lotru vidék között idegen és adómentes területek
nem lehettek beékelve és hogy Harszoc e vidéknek kelet felé irá-
nyuló egyenes folytatása volt. Hogy első látszatra „Harszoc“ „Hát-
szegnek“ látszik megfelelni, ez oly világos, hogy bővebb megoko-
lásra nem szorul; tévedésbe ejthet ez bárkit.

De hogy lehetne ez Hátszeg, ha a Lotru vidék és Hátszeg
között nemcsak a havasok, hanem az akkori Hunyad és Hátszeg
megyének egész déli fele feküdt?! „Harszoc“ tehát csak a ha-
vasok földjén keresendő; ott meg is találjuk.

Pray „Harsot“-nak, fejr „Hotsat“-nak olvasta. A pápai átírat-

ban „Harszoc“ áll. Meghatározásánál első sorban szemügyre kell vennünk, hogy mivel egy egész terület megjelölésére szolgál, mindenesetre valamely jelentékenyebb hely nevének kellett lennie. Az is volt, a *h* betű itt csak a franczia hehezetes *h* épen úgy, mint a (H)ungaria, (H)omodeus, (H)emericus, (H)ugrin és számos más középkori magyar tulajdon névnél, melyeket *h* nélkül ejtettek ki. Ha most ennek a szónak a *h* kezdőbetűjét elejtjük, marad „Arszok,“ ez pedig nem más, mint az Olton túl Romániában még most is létező *Ardzsis*, vagy középkori latinsággal *Argyas* = *Kurtea de Argis*, a későbbi havasalföldi vajdák és még későbbi önálló fejedelmek székhelye.

DR. WERTNER MÓR.

Hunyadvármegye

János király és Izabella királyné korában.

(1511—59)

Szapolyai János azért kapta meg 1510 végén az erdélyi vajdaságot,¹ hogy ne alkalmatlankodjék többé a budai udvarban, s feledje a kikoszarztatás keserűségét, melyben II. Ulászló királyunk részesítette, midőn (anyja buzdítására) leánya kezét megkérte. Kicsinyelték személyét, pedig délczeg jó vitéz volt, s gúnyolták nagyravágyását, bár anyja és nemzete rég megjövendölte neki, hogy király lesz belőle . . . . Így jut szepesi váraiból Erdélybe, melyet nemcsak kormányoznia kellett, hanem meg is védelmeznie a szomszédos moldvai és havasalföldi vajdák betöréseivel, meg a törökkel szemben. De azért országos dolgokban is résztvett s tanácsát a király a távolból sem nélkülözhetette. Parancsára indul már 1511 tavaszán a Rákos mezejére hirdetett országgyűlésre, miután a húsvéti ünnepeket Déván töltötte, az országrész védelmét helytartójára, héderfáji Barlabássy Lénárt erdélyi vicevajdára bízván.² Majd visszatérve, 1512 januárius végén Szászvároson ítélik,³ 1513 nyarán pedig vármegyénken át, a Maros völgyén indul a török ellen, diadalmas hadjáratra. Népszerűbbé azonban az a másik fegyverténye tette,

¹ E tanulmány kivonatos, első alakjában (miként társulatunk 1902 június 22-iki ülésén felolvastam) megjelent először a dévai állami főreáliska 1901—902-iki évi Értesítője 3—20. lapján, s utána egyidejűleg a „Hunyadvármegye“ 1902. évf. 51—54. száma tárczarovatában; most azonban tetemesen bővítve közöljük Évkönyvünkben, melynek számára készült eredetileg is.

² Szapolyai János rendelete Déváról 1511 április 21-ikéről Besztercze város tanácsához; kivonatban közölte dr. Berger Albert a Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat IX. Évkönyve 112. l.

³ Januárius 29-iki oklevele Majláth Béla: Oklevelek Maylád István életéhez (Budapest, 1891.) 9. l.

hogyan a következő (1514-ik) évben leverte a Székely (Dózsa) György-féle pórlázadást, mely hazánk déli részét lángba borította. Pünkösdkor Déván táboroz seregével s rendel el általános nemesi felkelést Enyedre, miután híre jött, hogy a «keresztesek» a néppel elfoglalták Lippa várát s a Maros mindkét partján közeledve, már Kőrös-meg Abrudbányát fenyegetik.¹ Szapolyaira várt Erdély új vicevajdája is, Thúróczy Miklós, a ki biztos hírként jelezte, hogy a lázadók a csanádi püspököt Szapolyai udvarmestere fiával együtt keresztrefeszítették.² Tőlünk a vajda Szászvárosra rándúl és rendeli el várkastélyának sürgős felszerelését élelmi- és lövészerekkel.³ Csapatjaival Enyedről jövet is megpihent Déván,⁴ aztán július közepén a Vaskapu-hágón, «hol néha-napján a nagy Hunyadi János a törököket megverte vala», sietett észrevétlenül Temesvár alá,⁵ hogy felmentésével vérbe fojtsa a veszedelmes felkelést.

Szapolyai ezentúl több időt tölt Lippán és Gyulafejérvárt, de vármegyénkbe is ellátogat, ha az ország védelme vagy valamely vajdai végzés foganatosítása kívánja. Így találjuk 1515 október elején Haczakon,⁶ 1517 pünkösdi előestéjén Déván,⁷ 1518 ősze közepén Bácsan,⁸ 1520 karácsonya előtt Barcsán,⁹ 1521 július végén Szászvárosan, a szász-sebesi táborba rendelve az erdélyi hadakat,

¹ Rendelete Déváról, 1514 június 9-ikéről; Évkönyvünk id. IX. k. 113. l.

² Thúróczy alvajda levele Déváról, 1514 június 7-ikéről, a Székely oklevéltár V. k. (Kolozsvár, 1896.) 49. l. és egy másik oklevele 1515 február 12-ikéről, gróf Kemény József kézirati Appendix diplomatarii Transylvanici 8. k. 198. l. (Az Erdélyi Országos Múzeum Könyvtárában.)

³ Szászvárosról 1514 június 14-ikén írt rendelete dr. Amlacher Albert: Urkundenbuch zur Geschichte der Stadt und des Stuhles Broos (Nagyszeben, 1879.) 86. l.

⁴ Déváról 1514 július 9-ikén írt rendelete a Székely oklevéltár III. k. (Kolozsvár, 1890.) 185. l.

⁵ Budai Ferencz: Magyarország polgári históriájára való lexikon III. k. (Nagyvárad, 1805.) 549. l. és Márki Sándor: Dózsa György és forradalma (Budapest, 1886.) 174. l.

⁶ Kilenczedikén kelt oklevele a Történelmi Tár 1890. évf. 340. l. és egy 15-ikéről kelt a Székely oklevéltár I. k. (Kolozsvár, 1872.) 328. l.

⁷ Déváról, 1517 május 30-ikán kelt oklevele kivonatát közölte Beke Antal a Történelmi Tár 1898. évf. 151. l.

⁸ Nagy-Bácsan 1518 október 19-én kelt oklevelét ld. a Hazai okmánytár V. k. (Győr, 1873.) 419. l.

⁹ Barcsáról, 1520 decz. 20-án kelt rendelete a Tört. Tár. 1898-iki k. a 155. l.

«mivel a török szultán kétségtelenül be akar törni az országba.»¹ Be is tört, s mire az ország útját állhatta volna, elfoglalta Nándorfejérvárát. Most már éberebben kelle vigyázni a dévai szorosra, Erdély kulcsára, s azért minden évben szétnézett megyénkben. Így ír pl. 1524 július elsején Déváról jövet² Barcsáról,³ szept. közepén ugyanonnan;⁴ s látjuk 1526 ápr. elején a közeli Szász-Sebesen jární.⁵

Am gondossága daczára sem akadályozhatta meg a nemzet elvérzését, midőn a gőg és pártszenvedély ketté töri kardját, s ő, a kipróbált, bár szerencsétlen hadvezér nem jelenhet meg a mohácsi csatatéren, mert a vezérek féltik tőle — a köznemestől — álmodott diadaluk dicsőségét! Hanem azért közel volt felmagasztaltatásának órája s — bár anyja nem érhetette meg — tíz héttel a nagy csata után (Márton-napkor) Szapolyait Székesfejérvárt Magyarország koronás királyává koronázták.

Ekkoriban, s talán Szapolyai János anyagi támogatásával fejeződött be a dévai piaczi templom újrakepítése is, mivel a szentélye mennyezetén látható három korjelző címér nyilván magyarázza, hogy a mai «dévai ev. ref. templom, illetőleg le nem rombolt szentélye épült akkor, midőn Magyarország trónján egy, a Jagellóházból származott király ült s a mikor a Szapolyai-család egyik tagja valamelyes előkelő állást foglalt el Erdélyben», vagyis II. Ulászló, vagy II. Lajos uralkodása idejében, kik alatt a királyságra jutott Szapolyai erdélyi vajda volt.⁶

Csakhogy utána öt héttel (1526 december 17-ikén) Ferdinándot is királylyá választotta az ország egy része, s mivel mind-egyik ragaszkodott jogaihoz, harczra került a két király dolga. De János királynak nem kedvezett a szerencse, sőt menekülnie kelle Lengyelországba. Mikor pedig onnan 1528 végén visszatért, Ferdi-

¹ Szászvárosról, 1521 július 29-ikén írt rendeletét kivonatban közölte Berger id. h. 113. l.

² Innen kelt 1524-iki oklevelét id. Szeredai Antal: Notitia veteris et novi capituli ecclesiae Albensis Transilvaniae (Gyulafehérvár, 1791.) 141—2. l.

³ A Székely oklevéltár id. III. k. 234. l.

⁴ Gróf Kemény József kézirati id. Appendix diplomatarii Transsylvanici-je 9 k. 101. l.

⁵ Jászay Pál: A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után (Pest, 1846.) 352. l.

⁶ Bővebben Halaváts Gyula cikkében, az „Archaeologiai Értesítő” 1902. évf. 75. l. és Évkönyvünk XIII. k. 102. l.

nánd megbízásából Pemfflinger Márk szebeni királybíró saját vára, Lippa körül őrizte, s megyénkben Haczakon öt hónapig tanyázott 200 lovasa, nehogy János király s hívei betörjenek¹ a Vaskapuhágón Erdélybe.

Az erősségeket meg abaujvári Perényi Péter, a Ferdinánd által kinevezett új erdélyi vajda tartotta megszállva, a ki (1528 június 25-ikén) éppen Déváról tesz jelentést arról, miként adta át Fogaras várát a király iránt hű szűnyogszegi Maylád Istvánnak.² De azért János király lassanként mégis győzedelmeskedett s nem telt bele egy év, Kun Gothárd elfoglalja számára Gyulafejérvárt, a püspöki székhelyet, és a nemzeti király ügyét már nemcsak a székelyek támogatták,³ hanem érdekében a moldvai és havasalföldi vajdák is betörnek a szultán rendeletére, miután őszire maga is bejön és biztosítja János királyt pártfogásáról, a gyászos emlékű mohácsi csatatéren. S minthogy közben a János-pártiak Erdélyben Perényi vajdát kézrekerítették, az év végén csak olyan feltétel mellett bocsátották szabadon, hogy a dévai vár birtokáról lemondott.⁴ És hiába alkudozott a következő tavaszon ezzel a dévai várórséggel Pemfflinger, azt felelték neki, hogy a vár ura szintén tisztelője a római királynak,⁵ s tőlük ne féljen. Csupán Hunyadvára tartott ki híven Ferdinánd mellett, míg később János király emberei ki nem ostromolják.

János király tehát most már bátorságosabban ellátogathatott Erdélybe, hová országos érdekek hívták. Ilyenkor varmegyénkben is megfordul. Így 1530-ban Barcsán⁶ jár, a következő évben pedig

¹ Pemfflinger eredeti számadáskönyve alapján; közli Schuller az Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde 26. k. 248. lapján, mint elsejét annak a 230 becses oklevélnek, melyet (1894-től 1900-ig) a bécsi állami levéltárból „Urkundliche Beiträge zur Geschichte Siebenbürgens von der Schlacht bei Mohács bis zum Frieden von Grosswardein“ czímen az id. Archiv 26., 28. és 29-ik kötetében kiadott.

² Közölte Schuller az id. Archiv 26 köt. 612—614. l.

³ Szalaházy Tamás egri püspök Ferdinándhoz Budáról, 1529 július 14-ikén; ugyanott, a 28. köt. 443. l.

⁴ Gerendi Miklós erdélyi választott püspök és társainak jelentése Ferdinándhoz Nagy-Szebenből, 1529 november 28. és 29-ikéről; ugyanott a 455. és 462. l.

⁵ Pemfflinger Márk testvéréhez, Istvánhoz Nagy-Szebenből, 1530 május 30-ikán; ugyanott, 482. l.

⁶ Szeredai id. m. 159. l.

(1531. júl. 10-ikén) ép Déván erősíti meg lakosai könyörgésére a várost mindama «régi szabadságaiban és immunitásaiban», melyeket az előbbi magyar királyok kegyéből élvezett, a várat egyúttal mesztegnői Szerecsen János tolnamegyei főispán kezére bízván.¹ Ezután fél év múlva (1532. január 15-ikén) Szászvárosról ír,² április 17-ikén Déván, 1534. november 7-ikén megint Szászvároson rendelkezik;³ 1535-ben meg a hűségre tért enyingi Török Bálintnak adományozza Hunyadvárát,⁴ miután azt a Gritti által megöletett Czybak Imre váradi püspök (1534. augusztus elején) Brandenburgi, vagy mint a magyarok nevezték: markoláb György örgróf népétől több mint tíz hónapi erőlködéssel kiostromolta.⁵ Sőt mivel a katonák ez ostrom alatt sok kárt tettek, a király a várközség és felpredált környékének adóját hat évre elengedte.⁶ A később Konstantinápolyban elhalt vitéz Török Bálint egyúttal Hunyadmegye örökös főispánságát is megkapta a királytól, mely méltóságot utódai közül öten több mint nyolczvan évig viselték.⁷

*

Az öregedő király utolsó évei történetéből két nevezetes esemény emelkedik ki. Az egyik a váradi béke megkötése (1538. febr. 24-ikén), a mi véget vetett a János király és I. Ferdinánd közti évtizedes küzdelemnek. A másik pedig, hogy reá egy évre — szintén György barát ösztönzésére — feleségül vette egykori sógora, I. Zsigmond lengyel király húsz éves leányát, Izabellát, kitől (1540. július 7-ikén) Budán fia született. Ennek örömhírét a király (Erdélybe jöve a lázadó Maylád István leverésére) szomszédságunkban, Szász-Sebesen vette, hol két hét múlva (1540. július 22-ikén) 53 éves

1 Gróf Kemény József kézirati Appendix-e id. 9. k. 168. l.

2 Bethlen Farkas erdélyi históriája nyomán Ráth Károly, A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei (Győr, 1861.) 298. l.

3 Két rendelete a jelzett napokról Amlacher id. m. 98. és 107. l.

4 Verancsics Antal feljegyzése, Összes munkái II. k. 40. l. és III. k. 63. l.

5 Ugyanott, II. k. 35. l. és Szeben város tanácsa 1534. augusztus 4-ikéről Gerendi Miklósnak; Schuller közlése az id. Archiv 29. k. 515. l. Továbbá a M. Tud. Akadémia Értesítője 1853-iki évf. 101. l.

6 Fejér nyomán Kövári László, Erdély történelme III. k. (Pest, 1860.) 46. l.

7 Lázár Miklós gróf nyomán Koncz József Évkönyvünk X. k. 145. l. Csakhogy nem Török Bálint volt Hunyadmegye első ismert főispánja — mint eddig tudtuk — mivel előtte Baráthfy András és Erdélyi Mihály szerepelnek 1531-ben főispánokul; Évkönyvünk V. k. 108. l.

korában meghalt. Így hát élve már nem járhatott többé megyénkben, de nevezetes, hogy viasszal bevont holttestét György barát egyszerű gyászpompával a természet által is védett magas dévai várba hozta a szent koronával együtt. A drága halott és a kincsek hites őrzői voltak: pelsőci Bebek Imre, Verancsics Antal gyulafejevári prépost, Kassai János alkinestárnok, Estári János, a királyné udvarmestere és hunyadi Literatus Péter dévai várnagy.¹ Három hétig feküdt így kiterítve utolsó nemzeti királyunk dévai várunkban, a míg György barát a zászlósorakkal (lecsendesítvén az erdélyi zavarokat) augusztus 20-ikán² átkelt másfélezer főnyi seregével Alvinczen a Maroson, s magához véve a várból a király holttestét, megindult vele a Maros völgyén, hogy az elhunyt kívánsága szerint Székesfejevárra vigye nagy királyaink mellé.

II.

De a korán özvegységre jutott királyné nemcsak urát vesz-tette el váratlanul, hanem egy évre rá — végigszenvedvén Ferdinánd seregeinek tíz hónapi ostroma idegölő izgalmaival — Budát is, melyet II. Szulejmán felmentett. Kárpótlásul a szultán, fia felnőttéig Erdélyt adta neki lakóhelyül, de Izabella előbb János király atyja-fia: szuraklini Petrovics Péter várában, Lippán akart megpihenni, hová két heti zaklatott útazással 1541 szeptember 18-ikán ért le Budáról, sok félelem és baj közt. Majd november utolsó hetén hirtelen elhatározással rövid látogatóba jött György baráttal (kis fia és udvara kíséretében) Erdélybe, hová véglegesen csak akkor telepedett át, mikor a nagyesszű barátnak a tordai országgyűlésen (1542 márczius végén) sikerült az erdélyi három nemzet — a magyar, székely és szász — egyesítésével az erdélyi fejedelemséget kialakítania. Ennek hírére Izabella is felkerekedhetett s az ország rendiből alkotott száz főnyinél nagyobb kísérettel indult ki Erdély felé

¹ Így fordul elő neve 1541 februárius 12-ikén és június 8-ikán is a tordai országgyűlésen és a gyulafejevári egyezséglevelében; az Erdélyi országgyűlései emlékek I. k. 64, 68 és 69. l.

² Ezen a napon (Dewa, in festo sancti Stephani regis, 1540) kelt Petrovics Péter temesi ispán, Thewrek Bálint capitaneus generalis és Frater Georgius váradi püspök, kincstartó ama levele, melyben meghívják Lázár Jánost, Kornis Miklóst, Geréb Pétert és Mihályffy Tamást, hogy megbeszéljék velük, miként járjanak el a király ellen lázadókkal szemben; eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum törzslévtárában. Egy másik kiadva a Hazai okmánytár V. k. 441. l.

Lippáról, hol közel nyolcz hónapot vesztegelt. A Maros völgyén haladva jutottak Solymos vára, Tótvárad, Zám, Illye és Branyicska érintésével Dévára, hol a barát fogadta s várt reá néhány nap óta, midőn május közepén megérkeztek. A királyné asszony két hetet töltött Déván, a vár alatti egyszerű udvarházban, hogy kipihenje az út fáradalmait. De, habár gyengélkedett, első dolga volt a barát tanácsára (1542 május 17-ikén) országgyűlést hirdetni Székely-Vásárhelyre. A pünkösdi ünnepek után megerősíté a húsvétkor elhalt erdélyi püspök Statilio János végrendeletét,¹ s aztán pihent erővel indúlt fővárosa, Gyulafejevárr felé.

Ettől kezdve a királyné fiával tíz esztendő t élte egyfolytában Erdélyben, hol jó, hol rossz viszonyban a helytartónak választott György baráttal, kivel természete sehogy sem egyezett. Megtörtént ugyan, hogy egy udvari mulatságon még tánczolt is a baráttal, de mikor éreznie kellett, hogy udvartartásáról nem gondoskodik kellően, ellenszenv, sőt gyűlölet fejlődött ki lelkében iránta, s még országgyűléseken is gyakran panaszkodott a barát mindenhatósága ellen. Kértülte is, a mennyire lehetett. Így az 1546-iki enyedi tavaszi gyűlésből hazatérve, május harmadik hetén egy hónapi időre Dévára jött, bár neheztelt a Barcsay-családra, melyről a múlt évi Szent-György napján megnyílt tordai országgyűlésen hallotta a hivatalos jelentések során, hogy Barcsay Farkas, György és Miklós — elfordulván a régi hittől — egy fafeszületet gyermekekkel kötélre kötve a folyóig hurczoltattak a földön, s ott letelepedvén, ételt főztek rajta. A megbotránkoztató eset szigorú eljárást és megtorlást kívánt, de nem volt egyedüli, hisz ekkor a brassói Honter János kezdeményezésére országszerte elterjedt a reformatio, mely megyénkben Hunyadvárában kezdődött már 1526-ban,² úgy, hogy még enyingi Török János főispán is kálvinista volt.

Három év múlva, 1549 augusztus elején újból Dévára húzódott a királyné, melynek várába kincseit is felhordatta. Ezúttal oly szándékkal jött, hogy ismét lippai várába vonúl, mert az éhenhalás félelme kényszeríti távozásra. Hanem a mint ennek híre ment, a szebeni szászok pár nap múlva küldöttséggel kérték, hogy legalább

¹ Szeredai id. m. 161—4. l.

² Ld. Faragó László cikkét: A reformatio kezdete Hunyadmegyében, Évkönyvünk XIII. k. 53—56. l.

addig ne távozzék az országból, a míg a «helytartó» be nem jön. A barát is figyelmeztette, hogy «Erdélből ki ne menne, mert végre megbánná.» És midőn tapasztalta, hogy tanácsurai is hazaszállingóznak, egy hozzájutott portai csausz pedig egyenesen lebeszélte szándékáról, visszaindult, s néhány napot Szász-Sebesen töltve, szeptember elején újra Gyulafejevárt találjuk. Barátságuk azonban most sem tartott sokáig, sőt a következő év nyarán Petrovics Péter támogatásával fegyveres mérkőzésre jutott a dolog a királyné és a barát közt, főleg mivel kiderült, hogy titkos alkudozásokat folytat Ferdinánd biztosaival Erdély átadása végett.

Izabella támogatására 1550 november elsején Lipppa felől Khászim budai basa, kelet felől a moldvai és havasalföldi vajda tört be az országba. Hanem ez a segély inkább megrémíté, mintsem megörvendezteté a királyné asszonyt. S miközben hirtelen diódi várba húzódott, sikerült feltartóztatnia illyei táborában a budai basát, a ki hallván, hogy a barát szétverte a moldvai vajda seregét, kivonult Erdélyből. Sietett talán azért is, mivel egyik tisztjét, Feru agát Török János főispán a dévai vár alatt, a sorompónál (vagyis a vámnál) megverte s felnyársalta. A török kétszáz lovassal lepte meg városunkat, talán csak fosztogatási s nem gyilkos szándékkal, de főispánunk bosszút akarván állni a törökön, a miért Buda elfoglalása után atyját Sztambulba hurczolta, elhatározta, hogy megtámadja; bár egyik hadnagya, Nagy György figyelmeztette, hogy ez a vállalat Izabella királyné hite ellen való volna, s az országgyűlés megkérdezése nélkül nem tanácsos megindítani. De ő azért «nagy vígan» megfúvatá a trombitákat és hirtelenében 113 lovasból és 67 gyalogosból álló sereggel állta útját a töröknek. Előljáró csapatját Barcsay Gáspár vezényelte, mellette lévén Kardos Józsa, Keresztúri Péter, Bocskai Miklós, Palatics Gergely, temesvári Nagy János és Ősz László, mindannyian «jó legények», továbbá Nagy György hadnagy, kit a főispán két társával, Hetei Sebestyénnel és Vas Benedekkel hunyadi várából előre küldött Dévára. Itt a csata igen hevesen indult. Néhány töröknek Kiván vajdával ugyan sikerült a várba menekülnie, hol őket Péter diák be is fogadta, de a harczterén a pogányok megfutása után így is 88 testet találtak, míg a támadó magyarok közül csak négyen estek el, köztük «vitéz Palatics Gergely» is, sok embernek szánalmára.¹

¹ Lásd bővebben Tinódi Sebestyén krónikájának adatai alapján Kropf Lajosnál. A dévai török veszedelem 1550-ben; Évkönyvünk X. k. 57–64. lapján.

Egyidejűleg azonban a vöröstoronyi kapun betódult havasalföldi vajda ötödfélezernyi oláh-török hadával szemben is védekezni kellett. Ez a feladat Kendefi Jánosra hárult, kit vármegyénk határára György barát küldött 1500 főnyi lovassal, és Vas Benedekre, ki főispánunk nevében feltámasztotta az egész Sztrigy-mel léki lakosságot, nemest, nemtelent egyaránt, s eltorlaszolván az utakat és szorosokat, Haczaknál visszaűzte a vajda előhadát, míg Kendefi segítségére nem jött a derékhaddal. Mircse vajda visszavonulása a Vaskapu-szoros felé valóságos futáshoz hasonlított, miközben a győztes hunyadmegyeiek három zászlót, tömérdek foglyot, néhány ezernyi lovat és sok kincset ejtettek zsákmányul.¹

E hadi sikerekért ép úgy magasztalták Török Jánost, a ki megyéjét megtisztítá az ellenségtől, mint a helytartó-barátot, a ki Erdélyországot menté meg ügyességével a pusztulástól. De már az nem hozott a főispán fejére tiszteességet, hogy hét évvel később feleségét, a szép Balassa Borát (Balassa Menyhárt főkapitány nővérét) házasságtörés vádja miatt 1557 július 16-ikán — hunyadvári kastélya udvarán — lefejeztette.² A harag és szenvedély egy² perczre elvakította szegény embert, a ki harczias, nehéz időkben másként annyi higgadtságot tanúsított s királyának is annyi szolgálatot tett. Még a tudományok iránt is volt érzéke, mit az is bizonyít, hogy midőn 1551 tavaszán Erdélybe jött Ferdinánd megbízásából Nádasdy Tamás országbíró, Török főispán Sztrigy-melletti táborából régiségekről ír³ neki s leleteket küld számára. S ezen a réven is ápolván a vele kötött barátságot, három évvel később meg támogatását kéri Ferdinánd mellett,⁴ kinek pártjára akart állni.

Ekkor már t. i. Izabella királyné nem lakott Erdélyben, hanem ott bujdosott Sléziában, a cserében kapott Oppelnben s miután annak jövedelméből meg nem élhetett: Lengyelországban, királyi

¹ Bővebben Kropf Lajos, egykorú források alapján Castaldoról írt tanulmányában, a Hadtörténelmi Közlemények 1896. évf. 70—71 l. és tanulmányunk birtokügyi részében A l g y ó g y szó alatt.

² Miles Mátyás feljegyzése „Siebenbürgischer Wuerg-Engel“ cz. krónikája (Nagyszében, 1670.) 67. l.

³ Enyingi Thewrek János főispán Nádasdyhoz, Ex castris nostris ad fluvium Iztrigi positus, 1551 június 20-ikán, magyarul; eredetije az Országos levéltár Nádasdy-levéltárában.

⁴ Hunyadvárából, 1554 decz. 11-ikén írt magyar levele Nádasdyhoz; ugyanott.

öcscsétől kapott váraiban, miután 1551 július 19-ikén sirva aláírta a gyulafejervári államokmányt, melyben lemond országáról és a szent koronáról Ferdinánd javára. Ezt György barát ösztönzésére művelte, de az erdélyiek hamar megbánták tettüket, s mielőtt még a barát áldozatává lett (1551 december 17-ikén) alvinczi várkastélyában a római király embereinek, már azon tanakodtak az erdélyiek, miként lehetne szabadulni a német uralomtól, s visszahozni az idegenből János király fiát anyjával. Sikerült is szándékuk, de csak öt évi várás, keserűség és fáradozás után. Mert e szomorú időszak szenvedéséből Hunyadmegyének is kijutott. Előbb Castaldo Baptista János generális sanyargatta fizetetlen éhező zsoldosaival¹ húsz és fél hónapig a népet és nemességet egyaránt,² mikor pedig az olasz katonai kormányzót végre visszarendelték, Ferdinánd vajdájának kellett engedelmeskedni, adózni és szolgálni a várakban.

Déva várnagya 1519-ben berekszói Hagymási Miklós erdélyi alvajda volt,³ 1551-ben meg hunyadi Literatus Péter és Szalánczi János,⁴ míg utánuk előbb a törökverő Kapitán György lett (1552 január 15-ikétől kezdve,) majd az egri hős öcsce, Dobó Domonkos, de kevés őrséggel, úgy, hogy pl. 1553 őszén (szeptember elsején) mindössze 17 gyalogosa szolgált a várban két tizedes alatt, bár száz «könnyű felszerelésű» lovasa is volt.⁵ Majd Nádasdy ország-

¹ Villey János burgundi kapitány is 100 lovassal szolgált Castaldo alatt Ferdinánd ügyét, úgy hogy a kincstár régi fizetése fejében már 1500 tallérral tartozván neki, még évek múlva is kéri, hogy legalább 600 tallért adjanak meg belőle: *Praeterea dignetur Maiestas Vestra mandare Ladislao Was, administratori proventuum in Transilvania, ut mihi fiat solutio ordinaria ad numerum centum equitum, cum quo per aliquos annos hucusque Maiestati Vestrae fidelia servitia praestiti, mihi etiam et militibus meis equalis solutio cum illis, qui sunt in Deva semper numeretur.* (Eredetije — praesentirt 25. Januarii 1555 — a bécsi kamarai levéltár Hungarn osztályában.)

² Lásd bővebben a bécsi udvari államlevéltár oklevelei alapján írt „Déva és környéke Castaldo idejében“ cz. tanulmányomban; Évkönyvünk IX. k. 19—66 l.

³ Gróf Lázár Miklós Erdélyi várak és kastélyok könyve cz. kézirati műve 409. lapján; az Erdélyi Országos Múzeum könyvtárában.

⁴ Évkönyvünk XII. k. 157. l.

⁵ Dobó Domonkos számos nyugtája 1553-ból, dévai 100 főnyi lovas őrsége havi zsoldjáról, nyolczszögű gyűrűpecsétjével megerősítve; a Magyar Nemzeti Múzeumi levéltár Dobó-csomagjában. — Ugyanott Déva szó és 367, 1198, illetve 1636 sz. a. 37 drb 1553-iki okmány van „*Devae arcis Transylvaniae, post fata Martinusii occupatae documenta originalia*“ czímen.

bíró közbenjárásával¹ (Bánk Pál lemondása folytán) Erdély vice-vajdájává nevezi ki Ferdinánd, s e minőségben érte Déván az a kettős családi gyász, hogy az 1554-ben dühöngő pestis áldozatává lett szeptember közepén hat nap alatt felesége, kis fiával együtt.²

Hunyadnak szintén külön várnagya volt, mivel a főispán már állásánál fogva is gyakran távol tartózkodott. Így találjuk Folti Lászlót, ki a várat Brandenburi György örgróftól 1511 végén kapja fele-jövedelemre Morsina, Monostor és Haczak várkastélyaival együtt, melyek a hunyadi uradalomhoz tartoztak.³ Két év múlva aztán ürögdí Pathócsy Péter követi hivatalában,⁴ viceje lévén Csolnakosi János.⁵ De 1523 elején már szentimrei Literatus András és Bekös János a két várnagy,⁶ és utánuk a lutheranus Scholcz György,⁷ míg 1539-ben Tamási Bernát és Weszei Mihály, kik azonban három év múlva hűtlenség miatt elvesztik tisztjüket,⁸ melyet Ferencz castellanus,⁹ majd gordovai¹⁰ Fánchy János¹¹ vesz át, a ki előbb ideiglenesen Dévát is őrizte. Somogyból ide került előkelő főúr,¹² a ki Pemfflinger Márk szebeni királybíró nővérét vette

¹ E közbenjárásra Dobó Kolozsvárról 1554 februárius 25-ikén írt levelében kérte Nádasdyt; eredetije az O. I. Nádasdy-levéltárban.

² Az 1554 szeptember 14-én elhunyt Dobó Domonkosné (Bajomi Kata) ma is meglevő sírköve rajzát lásd Évkönyvünk IX. k. 72. l.

³ Pesty Frigyes: Krassóvármegye története III. k. 496—7. l.

⁴ Ugyanott, 498. l. és Évkönyvünk V. k. 101. l.

⁵ Gróf Kemény József: Transilvania possessionaria cz. kézirati művének hunyadmegyei kötete; az Erdély Országos Múzeum Könyvtárában

⁶ Évkönyvünk V. k. 104. l. és IX. k. 119. l.

⁷ Évkönyvünk XIII. k. 54. l.

⁸ Ugyanott a X. k. 70. l.

⁹ Így fordul elő 1541 január 14-ikén a sombori táborba gyűlt erdélyi nemesek közt; az Erdélyi országgyűlési emlékek I. k. 61. l.

¹⁰ Nemesi előnevét a nagyszebeni városi levéltárban 578. sz. a őrzött „Datum ex arce Hunyadiensi in festo beatorum Viti et Modesti, 1553“ keltű leveléből tudjuk, melynek regestája így hangzik: Johannis Fanchy de Gordova, castellani arcis Hunyadiensis literae, ut magistratus Cibiniensis Joannem presbiterum de Pesthyana, nunc Valachorum Transilvaniae episcopum, domino Myrche vaivodae recommendare velit (A család e gordovai ágát Nagy Iván is említi műve IV. k. 115 lapján, de bővebben nem ismeri)

¹¹ Hunyadról 1553 dominica diei Assumptionis Mariae írt latin elismervénye 50 frtról, a Magyar Nemzeti Múzeum törzslevéltárban.

¹² Somogyi alispán volt még 1541 tavaszán; a Hazai okmánytár id. V. k. 443. l.

feleségül, még pedig úgy, hogy Bécsben tartott kézfogóján Ferdinánd is megjelent, esküvőjén meg képviseltette magát,¹ miáltal Török Jánossal is rokonságba jutott, kinek t. i. az anyja volt Pemfflinger-leány. Ez összeköttetések révén a főispánságot is megszerezte magának az interregnum, a német uralom idején; de, hogy felelősséggel senkinek se tartozzék, vonakodott letenni a főispáni esküt, úgy hogy arra — megyénk nemességének panaszára — 1555 tavaszán országgyűlési végzéssel kellett valósággal rászorítani.² Utána Boronkai Gáspár szerenel (1559-ben) várnagyúl említve³ s az lehetett talán Apafy György is, ki az ötvenes években élt a várkastélyban.⁴ Hunyadon különben főesperesség (archidiaconatus) is volt, mely méltóságot 1515-től kezdve egymásután Buzlai Farkas, Stieröchsel István, Tordai Pál, Makray Bálint, Szentpáli Lőrincz, Weröczei Miklós⁵ és maga Csáky Mihály fejevári kánok, a királyné későbbi kancellára is viselte,⁶ míg vice-archidiaconus a mindenkori solymosi plebános volt.⁷ A város birái közül meg 1526-ból ismerjük: Csesztó Lászlót.⁸

Külön kis őrség védte még Branyicskát, melyet Ferdinánd hű szolgálatai jutalmául (1553 június 27-ikén) Kerepovics Miklós⁹ rácz kapitánynak adományozott,¹⁰ meg Illyét, mely a megye hatá-

¹ Esküvője 1534 január 25-én Nyitrán ment végbe; Pemfflinger Márkus és István meghívó-levelét Ferdinándhoz közölte Schuller az id. Archiv 26, k. 561. l.

² Az 1555 április 24-ikén megnyílt székelyvásárhelyi országgyűlés 32. végzése; az Erdélyi országgyűlési emlékek id. l. k. 546. l.

³ Évkönyvünk V. k. 121. l.

⁴ Nagymihályi Benedekhez, Mátyáshoz és Jánoshoz címzett magyar levele „Adatott Hunyadon Szent Tamás apostol napján 1545” kelettel (nyolcz sornyi postcriptummal hátlapján) a Magyar Nemzeti Múzeumi törzslevéltár „Levelek” borítékában.

⁵ Felsorolva 1503—45 közt Schmidt Vilmosnál: Die Stamburg der Hunyader in Siebenbürgen (Nagyszeben. 1865.) 97. l.

⁶ Említve az 1549 december 29-ikére összehívott székelyvásárhelyi országgyűlés 5. pontjában; az Erdélyi országgyűlési emlékek l. k. 296. l.

⁷ Lásd egy 1541-iki oklevélben; Szeredai id. h. 200. l.

⁸ Évkönyvünk V. k. 107. l.

⁹ Aláírása alkalomadtán felhasználható Nádasdy Tamáshoz: Datis in Transilvania, possessione Hodwylag, sabbato ante festum sacrae pentecosten 1555 keltű leveléről; az O. l. Nádasdy-levéltárában.

¹⁰ Branyicskára vonatkozó 1553-iki iratok találhatók a Magyar Nemzeti Múzeumi levéltárvezeték szerinti gyűjteménye 308, 1199 és 1161 sz. a.

rát nyugat felől őrizte.¹ Ekkoriban úgy látszik Dienessy Lászlóé volt, de erőtlén, elhanyagolt állapotban, a miért aztán az ő s a megyei nemesség együttes kérésére az 1555 Szent-György napjára Székelyvásárhelytt megnyílt országgyűlés elrendelte megerősítését, még pedig azzal a határozattal, hogyh a Hunyadmegye azévi adója a várkastély helyreállítására elegendő nem lenne, a királyi jövedelmek administratora a költségeket egyebűnnen fedezze.²

A török azonban nem bántotta Erdélyt Izabella királyné egész távolléte alatt, s midőn fiát végre az 1556 Gergely-napján tartott szászsebesi országgyűlésből a rendek visszahozni határozták, akkor is az öreg Petrovics tört be Lippa felől, hogy a királyfi nevében meghódítsa Gyulafejevárig az összes útjába eső várakat. Valami nagy ellentállást nem is igen tanúsíthattak, hiszen Dévának — melyet pedig hadi tekintetben Erdély kulcsának tartottak — 1555 nyarán már éjjeli őrnök sem jutott embere, hiába jelent meg a várbán Wass László kincstartó,³ s tartotta a nélkülözőket és jajgatókat jó reménységgel elmaradt zsoldjukért.⁴ Most meg Petrovics bejövetelekor Török János, Pekri Gábor, Dienessy László és Kapitán György «vítatta» a várat s a belészorúlt Bajoni Ferencz, Budaházi János és Farnosi György vitézeit,⁵ kik rövidnap fel is adták a királyfi hűségére; miután Petrovics, a helytartó biztosította Hunyadmegye nemességét, hogy nem terheli meg nagyobb

¹ Illyére vonatkozó iratok ugyanott 1200. sz. a és 1201. sz. a. egy „Lustratio equitum et peditum in Branchyka, Dewa et Illye“ czímen 1543 május 7-ikén eszközölt rendkívül érdekes kimutatás.

² Az erődítési munkálatok vezetésével Dienessy László, Kapitán György és Nagy György bízott meg; lásd az országgyűlési végzések 13. pontjában, az Erdélyi országgyűlési emlékek I. k. 542. l.

³ Déváról, 1555 május 15-ikén Miksa főherczeg cseh királyhoz intézett panaszos jelentése a bécsi kamarai levéltár Hungarn osztályában.

⁴ Gyulafejevárról, 1555 január 30-ikán kelt jelentésében Wass László így ír Ferdinándnak: Quum autem hactenus per eosdem Magnificos dominos Waivodas in finitimis arcibus Sacratissimae Regiae Maiestati Vestrae Hunyadini, Dewae, Illye et Branyichka conservati sunt, milites equites numero trecenti et nonagintaquinque, pedites quoque numero trecenti; quibus ego ob defectum pecuniarum, nisi usque ad 26 diem Novembris dedi solutionem. (Eredetije ugyanott.)

⁵ Filep István tudósítása Filep Demeterhez Illyéről, 1556 február 22-ikén; a Magyar Levelestár I. k. (Pest, 1861) 179. l.

adóval, mint a többi nemességet.¹ Így aztán, mire Izabella szép ifjúvá fejlődött fiával 1556 őszén Kolozsvárra érve ismét elfoglalta trónját, mindenki meghódolt, csupán a két Dobó állta még az ostromot, csekély őrségével három várban, míg Ferdinánd fel nem menti őket hűségi esküjök alól. Csakhogy az egri hős Szamosujvár átadásakor némi csalárdságot követ el, a miért az országgyűlés visszazárátja, Domokost a moldvaiak Drinápolyba hurczolják, új feleségét és gyermekeit pedig a dévai várba kísérték, hol felnőttek s egykor szabadon éltek.

III.

De megyénk közigazgatásáról és politikai élete egyéb eseményeiről is értesülünk, főleg a rávonatkozó szórványos országgyűlési végzésekből, melyekkel bajait a rendek orvosolni igyekeztek.

Közgyűléseit, congregatioit a vármegyei nemesség a haczaki districusával együtt rendszeren Bácsiban tartotta,² s ott vitatták meg teendőiket. Különösen az orvos, rablók és más gonosztevők ellen volt állandó panasz, mivel leginkább Hunyad- és Zarándmegyékben annyira elszaporodtak, hogy üldöztetésükre — a megyék ereje már elegendő nem lévén — az 1550 február 2-ikán megnyílt kolozsvári országgyűlés Petrovicsof, a temesi főispánt rendelte ki.³ De kergettetésük még egy év múlva is tartott, mert egész megszokott látvány volt, miként rabolják ki a latrok az udvarházakat, miként korbácsolják s viszik akasztani a nemeseket s harácsolják el a szultán évi adójába gyűjtött pénzt; úgyannyira, hogy e tények hallatára az 1551 május 8-iki országgyűlésen a rendek kijelentették, hogy inkább mind egy szálíg meghalnak mintsem szabadságukat gy meggyalázni engedjék. Erős elhatározásuknak lett is foganatja, mert az év utolsó napján Székelyvásárhelyt tartott országgyűlésen szabályrendeletet alkottak „az orvos kergetésének módjai“-ról, kimondván, hogy „minden vármegyében választassék tizenkét nemes

¹ Erről az 1556 augusztus 10-iki kolozsvári országgyűlésen esett szó; az Erdélyi országgyűlési emlékek id. I. k. 585. l.

² Ezt a nagyszebeni városi levéltárban 530. sz. a. őrzött „Datum ex loco congregationis nostrae Bachy, feria tertia ante festum beatorum Philippi et Jacobi apostolorum, Anno Domini 1549“ keltű oklevélből is tudjuk, melyben „comitatus Hunyadiensis et districtus de Haczak“ Várhelyi Mihálynak ajánló levelet ad. állit ki

³ Hatodik végzése; az Erdélyi országgyűlési emlékek I. k. 304. és 325. l.

ember, esködtek, kik ahhoz tudósok, hogy az gonosztevőket ki tudják az egyebek között keresni. És ezeket oly titkon szerezzék az espán, hogy ők maguk se értsék egymást, melyik esködött s melyik nem. Ezek továbbá oly titkon cselekedjenek, hogy ne sok ember értsék, hogy ők, az esködtek az gonosztevőktől valami kárt ne valljanak. Az esküdtek dolga volt kinyomozni falvanként a gonosztevőket s bejövén «az szék napjára» bevallani s beírni az «szék dejákjának, hol mit érthetnek,» anélkül, hogy egyik a másikról tudna. A főispán aztán köteles volt e jegyzékkel kimenni a megjelölt helyekre s ott «nem válogatván, hanem rend szerint, a mint az regestomba vagy on eljárn, kit hol találhat és kaphat felakaszsa.» Gonosztevőknek vétek a «házégetők, álpénz-verők, álpénzzel kereskedők, két nejük, vagy két feleségük, nyilvánvaló paráznak és mind effélék, kikért embereket megszoktak büntetni.» De az erkölcsök romlottságáról legjobban tanuskodik a büntetés mértéke, mely akasztást rendel «minden eleven állatért, akármi névvel az neveztessek: lóért, ökörért és egyéb tehén-baromért, juhért, disznóért, méhért, szölleért; fel ne akasztassanak azonban tyúkért, kertbeli veteményért, gyümölcsért és egyéb eféle aprólékért, hanem megveretessenek.» A drákói szigort azonban csak azokkal éreztessék, a «kik két esztendőől fogva éltenek ez féle gonoszságokban» s nem volt szabad kiadni azokat, a kik javúltak, s az eltelt két év alatt nem vétkeztek. Jog- és művelődéstörténeti szempontból jellemző még az a pont is, hogy «az oláh az magyart vagy szászt ki ne adhassa, de az magyar vagy szász az oláhot kiadhassa» az esküdteknek.¹

Csakhogynem még nem is fogatosíthatták kellően e szigorú rendszabályokat, mikor újabb csapás érte vármegyénket: Castaldo kora, melyet nemcsak éhező zsoldosainak dülása tett emlékezetessé, hanem a váratlan oláh-rác betelepülés is, mely megyénkire zúdult. Ez úgy történt, hogy a török meg akarván bosszúlni Ferdinándon Erdély elfoglalását, Délmagyarországba csapott, s bevévén két népesebb városát: Lugost és Karánsebest, azok lakói az egész temesi vidék népességével átmenekültek hozzánk. Kapitán György ugyan igyekezett őket (1552 augusztus elején) Jófő és környéke népével feltartóztatni a határon. De mit tehettek ezzel a hordával szemben,

¹ Ez érdekes, magyarnyelvű szabályrendelet ugyanott, a 394—395. lapon.

mely asszonyostól, szolgálástól és háznépestől mintegy 100,000 főre rugott s 13,000 szekeren lepte el megyénket.¹ Nyomukban üldöző törökök is jöttek, úgy hogy ez az említett három csapás annyira tönkretette, elnéptelenítette Hunyadmegyét, hogy az 1553 januárius 20-ikán Kolozsvárt tartott országgyűlés jobbágyainak új összeírását rendelte el, váraiknak lőszerezéssel való ellátását pedig Baresay Andrásra bízta.² S részint a szegénység miatt s részint mivel a lakosság sokat dolgozott Dobó Domokos vezetésével a dévai vár megerősítésén, az 1555 április 24-iki vásárhelyi országgyűlés megengedte, hogy Hunyadmegyében a rendes 99 dénárnyi adó helyett portánként csak 75 dénárt szedhessenek³ és fizessenek Kenderessy Péternek, ki azzal az adóval aztán a vajdának tartozik elszámolni,⁴ mely kiváltsággal, t. i. hogy az administrator bárhol állíthasson exactort, ősi szokás szerint csakis Hunyadmegye bírt.⁵ De azért így is hallszottak panaszok egyfelől a nemesség részéről Fánchy hatalmaskodásai miatt, másfelől a szászvárosiak és egyéb szászok ellen, kik a hunyadmegyeieket — a régi szokás ellenére — szabad legeltetési jogaikban háborgatták.⁶

Hogy pedig rajzunk teljes legyen s felöleljünk valamennyi adatot, mely Hunyadmegyének 1511—1559 közti történetére felkutatható, összeállítottuk az alábbiakban községenként, miképen változtak az egyes birtokok és falvak birtokosai, a mi egyúttal arról is képet nyújt, hogy a megyei nemesség és közbirtokosság miként hullámozott és váltakozott vidékenként e félszázadban: kihalás, örökösödés, vagy bevándorlás folytán.

Abucsán 1542-ben nemesi curiája van hunyadi Literatus Péter dévai várnagynak.

(Mike : Erdélyi helyiségek.)

¹ Bővebben id. Castaldo-tanulmányom 23. és 38. lapján.

² Az Erdélyi országgyűlési emlékek I. k. 438—439. l.

³ Az id. országgyűlés 33. végzése szerint; ugyanott, 546. l.

⁴ Említve az 1555 decz. 23-iki vásárhelyi országgyűlésen; u. o. 551. l.

⁵ Az 1555 április 24-iki országgyűlés 43. pontjában; ugyanott, 548. l.

⁶ Ugyanott a 7—9. végzésben; az 540—541. l.

⁷ Néhai Mike Sándor ily czimű nagy kézírati műve az Erdélyi Országos Múzeum könyvtárában.

Aldiód, Homoród, Bozes, Bakonya, Cseb, Nádasd, Tekerő, Poján, Rejtekm-almás, Kis-almás, Volya, Balsa, Erdőfalva és Máda birtokát, továbbá a Galod, Trefa, Almás, Roskán, Csikmó és Terek határában fekvő portiokat 1511 őszén szerzi meg Szobi Mihály és neje Zsófia, néhai losonczy Dezsőfi László leánya, podmanini Podmaniezki Jánostól.

(Kemény: Appendix Dipl. Trans.¹ VIII. k. 149. l.)

Al-Diód birtokát János királytól 1537 végén Werbőczy István kancellár kapja.

(Kun,² Évkönyvünk X. k. 73. l.)

Algyógyot nemesi curiájával s a hozzátartozó alábbi birtokokkal: Glod, Nagy-almás, Nádasztya, Balsa, Erdőfalva, Bakonya, Homoród, Roskán, Cseb, Bozes, Renget, Máda, Nyirmező, Tekerő, Retek-almás, Woie, Pojána és Porkura, valamint a Csikmó és Kis-almás határában volt portiokat, melyeket I. Ferdinánd király Kun Lázártól elfoglalt azért, mivel ő 1550 őszén, midőn a budai basa Erdélybe tört a moldvai és havasalföldi seregekkel, s azoknak ő „hazája s egész Erdélyország kárára“ élelmi szert adott s velük érintkezett, s azáltal hűtlenségbe esett — 1551 aug. 10-én malomvizi Kendefi Jánosnak adományozza 15.000 forint ellenében, mivel ő a „lázasok“ (vagyis Izabella királyné pártján lévők) izgatása daczára hű volt iránta, sőt Kocz-várában levő anyját, feleségét és gyermekeit távollétében a zsellérek a várral együtt elfoglalván, ő 25.000 forint váltságon szerezte vissza, királya iránti hűségét tanúsítván.

(Kemény: Dipl. Trans. Suppl. VII. k. 17. l.)

Bácsfalva, Kis-Bós, Milesd birtokát és Branyicska negyed-részt 1537 tavaszán veszi meg brancesikai Horváth Bertalan.

(Kun, Évkönyvünk X. k. 72. l.)

Barcsa és *Sálfalva* felét, Török, Csikmó, Alsó- és Felső-Városvize, Ludas, Putinel és Kosztesd harmadát 1554-ben szerzi

¹ Gróf Kemény József három sorozatból álló „Diplomatarium Transsilvaniae“ cz. sokkötetes kézirati nagybecsű műve az Erdélyi Országos Múzeum könyvtárában.

² Kun Róbert volt titkárunk hagyatékában talált regesztákat magam rendeztem és adtam ki „Oklevelek és kivonatok az Országos levéltárból“ czímen Évkönyvünk X. k. 71—102. lapján.

meg Kéméndi György, de többi része Sálfalvi Pál halálával a koronára szállott; és Baresay András, úgy látszik, csak kisebb felét bírta. (Kun, Évkönyvünk X. k. 75. l. és Pesty Frigyes: A szörényi bánság története 271. l.)

Benczencz 1520-ban Haranglábi Elek kezére jut, ellenmondván beiktatásának Horváth Gáspár.

(Kemény: Transilvania possessionaria.¹)

Branyicska 1532-ben brancsikai Horvát Bertalané, majd Martinuzzi György baráté, kinek megöletése után (1551 végén) Castaldo tábornok Csáki Pálnak és Dobai Jánosnak adta, miután Szamosujvárt 4000 forintért átengedték.

(Egykorú jelentés Engel: Geschichte des ungrischen Reichs III. k. 14. l.)

Branyicskát, Bikó, Németi, Kis- és Nagy-Kaján, Pusztafalva, Nagy- és Kis-Besán, Hosszúliget, Pokura, Gyalakuta, Valealunga, Dealumare, Csornavize, Oláh-Bós, Kis-Bós és Furkora birtokrészeivel együtt György barát kincstartó szerzi meg 1549-ben, Horváth Bertalan halálakor.

(Kun, Évkönyvünk X. k. 75. l.)

Oláh-Bretttye 1555-ig Márgay Menyhárté volt, a Jó- és a Pokolvalesa, Baczalár, Goncezága és Kovráth területén lévő portiókkal együtt, de minthogy Petrovics Péter és Izabella királyné pártjához tartozott, az erdélyi vajdák elfoglalták és Dobó Domokos alvajdának adományozták.

(Kun, Évkönyvünk X. k. 76. l.)

Csarna vasbányái birtokába 1535 elején helyezik be galaczi More Pétert, Jánost, Lászlót, Kristófot, Csarna Mihályt és Ferenczet.

(Kun, Évkönyvünk X. k. 71. l.)

Csereczel 1547-ben a Kristyóri Jánosé, Illyése és Mihályé, *Kristyór* és *Zdrapcz* községekkel együtt, melyeknek birtokába Ribicezi András, Berten Pál és Brádi János jelenlétében iktatták be őket, ellenmondván: Berten István és abrudbányai Vajda Jakab.

(Kemény: Transilvania possessionaria és Dipl. Trans. 4. k. 369. l.)

¹ Kemény József e másik nagy kézirati gyűjteménye vármegyék szerinti kötetekbe foglalva, szintén az Erdélyi Országos Múzeum könyvtárának tulajdona.)

Csikmó 1515-ben jutott korlátkői Buthani Péter kezére, Terek, Felső-Városvize, Bután, Lugesd, Kosztesd, Putinál, Alsó-Diód, Cseb, Alsó-Felső-Keseth és Oklos birtokával, valamint a zarándmegyei Talpas-on egy nemesi curiával együtt; miután főbirtoka a küiküllő-megyei Bényén volt, s ekkor egyúttal Fejér vármegyében is kapott vagy örökölt egy csomó birtokot, s így Hunyadmegye egyik legvagyonosabb birtokosává vált.

(Kemény: Transilvania possessionaria.)

Fejérhegyaljai szőlőjét 1531-ben hosdái Antalfi János zálogba adja saját leányának Veronikának, Pethő Ferencznek.

(Sólyom,¹ Évkönyvünk V. k. 108. l.)

Fejérvíz egy részét, Ohában földet, Bajesden szőlőt kapják 1559 körül Izabella királynétól: Dragman Sztojka, Popa István, Mihály Miklós és fejérvízi Grama Pál nemesek, „cum jure regio“ új adományként.

(Kemény: Transilvania possessionária.)

Felső Farkadint nemesi curiájával More István magtalan halála folytán Ohába öt jobbágytelkével együtt 1537 tavaszán nyeri adományul János királytól Maczesdi János és Péter, de kénytelenek kiváltani karánsebesi Gyurma Györgytől és testvérétől.

(Kun, Évkönyvünk X. k. 72—3. l.)

Fintóág, Havas, Határ, Alsó- és Felső-Lapugy birtoka 1550-ben jófői Basi János kezére jut.

(Kun, Évkönyvünk X. k. 75. l.)

Harói birtokos 1535-ben Pestesi Lázár, de contradikál ellene Szunyog Tamás kis fia, György.

(Kun, Évkönyvünk X. k. 71. l.)

*Hátszege*n házat és birtokot szerez 1554-ben Apáthi Mihály.

(Kun, Évkönyvünk X. k. 75. l.)

Hosdái atyai örökségét 1516 elején Hosdái Anna, Brancsikai Mihályné zálogba veti 9 forintért.

(Sólyom, Évkönyvünk V. k. 102. l.)

Hosdát határában *Sósszék* nevű szénarétjét 1526-ban elzálogosítja Therek Pál 3 forinton Hosdái Imrének.

(Sólyom, Évkönyvünk V. k. 107. l.)

¹ Dr. Sólyom-Fekete Ferencz becses oklevél-sorozatából, Évkönyvünk V. k. 81—131. l.

Hosdági osztozó birtokosok 1548-ban : Literatus Lukács, Gálfi Bálint, Nagy Ferencz, Pethő Mihály, Biró Mihály, Bakó Balázs, Jakab, János, Ferencz és Pál, Antalfi László, Imrefi Antal és Gergely, Hosdági Péter és Mátyás.

(Sólyom, Évkönyvünk V. k. 110. l.)

Hunyadvárához tartozó *Birz* és a Fejérvíz közelében levő *Thulya* birtokába II. Ulászló király rendeletére 1515 nyarán iktatja be a gyulafejevári káptalan Török Gáspárt s testvéreit : Miklóst és Ivánt.

(Kemény : Dipl. Trans. IV. k. 151. l.)

Iklód területén levő portiojukat 1552-ben szentgyörgyi Varju György és János 15 frton adják el Ombozi Miklósnak.

(Kún, Évkönyvünk X. k. 75. l.)

Jófő régi kiváltságait, adómentességét, valamint azt a jogát, hogy a dévaiak ott sót, bort ne árúlhassanak, Szapolyai János erdélyi vajda 1515 elején erősíti meg : felpestesi Bányai György kérésére.

(Kemény : Appendix Dipl. Trans. VIII. k. 196. l.)

Jófő Mátyás királytól 1475-ben, II. Ulászlótól 1492-ben és Szapolyai János erdélyi vajdától 1515-ben nyert immunitása privilegiumait I. Ferdinánd király 1552 tavaszán megerősíti.

(Kemény : Appendix Dipl. Trans. X. k. 134. l.)

Kajanel 1518-ban kalyáni Dániel László magvaszakadtával a fiscusra szállott.

(Mike : Erdélyi helyiségek.)

Kaporló 1529-ben lugosi Vajda György és Miklósé Poganesd, Fagyat, Baja birtokával együtt.

(Kún, Évkönyvünk X. k. 71. l.)

Kéménd, Bánpaták, Veremága 1538-ban a kéméndi Pappsaládé.

(Kún, Évkönyvünk X. k. 73. l.)

*Kerekharaszt*on 1510-ben szőlője van hosdági Bakó Bálintnak és Hosdági Imrének ; de 1549-ben ennek utódja Bakó Jakab Antalfi Benedeknek engedi át.

(Sólyom, Évkönyvünk V. k. 101. és 116. l.)

Kernyesd 1514-ben Kernyesdi Miklósé, Poklisa, Füzees, Galacz és Poján határában levő földeivel s utódai bírják még 1547-ben is.
(Böjthe műve¹ 21. l.)

Mácsó, Berekte és Plop birtokán 1536 végén osztoznak meg néhai Kendefi László gyermekei: Gáspár, Boldizsár, Miklós, Ferencz, János, Mihály, Anna, Frusina és Borbála.
(Kemény: Dipl. Trans. Suppl. VI. k. 251. l.)

Malajesd, Felső- és Alsó-Szálláspataka, Ohába-Zentgurguluj, Morar, Ohába-Moraruluj, Dzsemena, Liváza, Kis-Bár, Krivádia és Merisor birtokát János király hozzájárulásával 1537 tavaszán örökölték néhai szálláspataki Szerecsen János leányai: Anna, Jadviga, Drusianna és Dorottya.
(Kemény: Appendix Dipl. Trans. X. k. 15. l.)

Malomvíz egy részét 1531-ben Baresai Pál mester secretarius kapja János királytól, miután Kenderesi Lászlótól hűtlensége miatt elvette.
(Kemény: Dipl. Trans. Suppl. VI. k. 171. l.)

Két év múlva azonban elhalálozván, fia: Baresai László örökölte, de a Kenderesiék atyafisága perrel támadta meg.
(Ugyanott, 203. l.)

Merisor 1543-ban lesneki Dobrai Istváné.
(Kún, Évkönyvünk X. k. 74. l.)

Németi, Nagy- és Kis-Kaján, Meződ, Hosszúliget, Nagy-Besán, Kőfalu és Pusztafalu 1537-ben Nemes Jánosé; de galaczi More Péter erőszakkal elfoglalta s 1548-ban törvény útján kérte vissza őket.
(Kún, Évkönyvünk X. k. 72 és 74. l.)

Rákosdi birtokát 1523-ban rákosdi Császár Péter rákosdi nemes Bányász Istvánnak 4 frt és 40 dénárért elzálogosítja.
(Sólyom, Évkönyvünk V. k. 104. l.)

Rápolt, Oláh-Rápolt másként Tótfalu, Bulbuk és Bokaj birtokát bokaji Macskási Gáspár két fia: János és György magvaszakadtával 1535-ben Tárnok Eufrozina, Gerlistyei Miklósné, néhai rápolti Tárnok Péterné és Gyulai Mihályné, néhai Balai Barnabás leánya: Anna szerzi meg.
(Kemény: Dipl. Trans. Suppl. VI. k. 233. l.)

¹ Böjthe Ödön ref. pap: Húnyadmegye Sztrigymelléki részének és nemes családainak története, tekintettel a birtokviszonyokra; Budapest, 1891.

De Gerlistyei Miklós nemsokára elhalván, birtokain 1536 tavaszán özvegye Tárnok Eufrozina és két nővére: Anna, Gyulai Mihályné, meg Kata, Baládfi Andrásné osztoztak.

(Ugyanott 255. l.)

*Rápol*t, Tótfalu, Orosz, Csikmó, Felső- és Alsó-Városvize, Piskinecz, Bután, Ludesd, Putinel, Felső- és Alsó-Kosztid, Bozsoród, Felső- és Alsó-Ohába, Kalán, Szacsal, Nádasd, Arany, Karpinesd és Kis-Oklos birtokát 1535-ben Bozzai Benedek kapja János királytól.

(Kun, Évkönyvünk X. k. 71. l.)

Russ 1520-ban Maeskási Gáspáré.

(Böjthe műve 30. l.)

Russor határában lévő három jobbágytelkét seréli Russor János és neje: Kenderesi Veronika 1551 tavaszán 100 forinton eladja zeykfalvi Zeyk Istvánnak.

(Kemény: Dipl. Trans. Suppl. VII. k. 25. l.)

Serél és Riuser békés birtokában Riuseri Lászlót és fiát Jánost 1518 nov. 10-én II. Lajos király „nova donatio“ czímen megerősíti.

(Kemény: Appendix Dipl. Trans. IX. k. 27. l.)

Serél és Russor határában fekvő birtokrészét Izabella királyné engedélyével gyerőmonostori Kemény János 1551 tavaszán 822 frton eladta Russor Jánosnak és seréli Pap Györgynek.

(Kemény: Dipl. Trans. Suppl. VII. 13. l. és Kun, Évkönyvünk X. k. 75. l.)

Solymos, Berekszó, Nagyág, Csértés, Bófalva, Toplicza, Füzesd, Nyavalyásfalva, Kecskedága és Burjánfalva birtokára 1551-ben malomvizi Kendefi János Ferdinánd királytól új adományt nyer.

(Kun, Évkönyvünk X. k. 75. l.)

Alsó-Felső-Szálláspatak és *Malajesd* birtokán 1514 május elején osztoztak meg rokonuk, Szentgyörgyi Dénes fiutódok nélkül való halála után: Szálláspataki Kenderes, Jakab és László, másfelől osztozó testvérei: szálláspataki Szercesen János és Mihály s ennek felesége Ankó, az elhalt Szentgyörgyi Dénes leánya.

(Kemény: Dipl. Trans. Suppl. VI. k. 9. l.)

Szászváros erdejét a hunyadmegyei nemesek pusztítani kezdvén, Izabella királyné 1551 tavaszán jogtiszteletre inti a vármegyét.

(Kemény: Dipl. Trans. Suppl. VII. k. 21. l.)

Szentgyörgyön lévő sessio-földjét 25 frton adta el 1547-ben Dédácsi Péter Boneza Pálnak.

(Kun, Évkönyvünk X. k. 74. l.)

Sztrigyfalu vagy Plopen 1520-ban Lónyai János birtoka.

(Böjthe műve 27. l.)

Ujfalu, másként Vajdék birtokát 1532-ben kapja ezer frton János királytól Gyulai Mihály, aulicusa.

(Kemény: Notitia archivi capituli Albensis I. k. 207. l.)

Két év múlva megerősíti benne, de bár 1537-ben Gyulai meghalt, a szászvárosiak végleg csak 1550-ben tudták a falut örökösétől visszaváltani.

(Amlacher id. műve 107 és 120. l.)

*

Ime ennyi hunyadmegyei vonatkozása van Izabella királynénak, s végezetül még csak azt jegyezhetjük fel, hogy 1559 szeptember 15-ikén bekövetkezett haláláig tanácsosai közt találjuk megyénk területéről: Pestessy Andrást (György barát mellé rendelve),¹ enyingi Török Jánost, Kerepovics Miklóst és Szalánczy Jánost, környezetében (1542-ben) galaczi More Pétert, mint a fejevári káptalan jövedelmeinek kezelőjét, udvari leányai közt pedig Ponori Katust.² És a királyné nevéhez fűződik az a történeti adat is, hogy felismervén az algyógyi hőforrások gyógyító hatását, ő építette oda az első fürdőt, hova gyakran átkocsizott fejevári palotájából üdülni, fürödni; miként azt később a többi erdélyi fejedelmek is megtették.

¹ Az 1542 márczius 29-ikén tartott tordai országgyűlésből; Erdélyi országgyűlési emlékek, I. k. 85. l.

² A mit e tanulmány folyamán nem idézek, azt „Izabella királyné“ cz. munkából (Bpest, 1901; 8-r. 516 l.) használok fel, hol apróra megtalálható minden adat és állítás forrása és helye.

Hunyadmegye lombosmohai.

Megyénk florisztikai szempontból manapság még nem mondható teljesen átkutatottnak. A Marosvölgyének Zámától—Szászvárosig terjedő szakasza, Vajdahunyad vidéke, az Érczhegység egyes pontjai, a Sztrigy-mentének jó darabja, továbbá két nagy havasunk: a Retyezát és Páring flórája ismeretes ugyan apróbb vonásaiban is, de megyénk északi részéről, a Fehérkőrös mentéről, az Erdőhátságról, a kudsiri havasokról, továbbá a Románzsíltól délre fekvő havascsoportjainkról alig valamit, avagy éppen semmit sem tudunk. Daczára ennek a sok nem, vagy alig kutatott területnek, mégis azt mondhatjuk, hogy megyénk flórája aránylag a jobban ismertek közé tartozik és mint ilyen, a Simonkai szellemében megkülönböztetett erdélyi-flóramegye egyik legérdekesebb része. Legérdekesebb azért, mert a Bánság köztudomásúlag páratlan növényzetű területe mellett fekvé, számos bánsági faj, nem törődve a politikai határokkal, átaljön megyénkbe is s ritka fajokban amúgy is bővelkedő flóráját jellemzően gazdagítja.

E fontos tények fejtegetése messze vezetne, azért azok futólagos érintése után áttérek a virágtalan növények, jelesen lombosmohokból alakuló megyei flóra rövid vázolására.

A megyénkben megforduló botanikusok javarésze csak virágos növényeket gyűjtött ugyan, de figyelemmel kísérve az irodalmat, már Baumgartennél találunk bryologiai — tehát lombosmohokra vonatkozó — adatokat. Baumgarten segesvári orvos, — vagy az akkori idők elnevezésével élve fizikus, Erdély flórájának kutatása közben — megyénk több pontján megfordult s több új avagy ritka virágos növény mellett lombos mohokat is gyűjtött, melyek Emmeratiojának, Baumg. főművének Fuss Mihálytól már a szerző halála után 1846-ban kiadott IV. kötetében közölvék. Adatainak a száma nem sok, mindössze 9, ezek közül a *Grimmia crinita*-ra

vonatkozót azért emlitem meg külön, mert e mohfajt Baumg. éppen — a persze akkoron még ép — dévai vár falairól közli. Többi adata megyénk déli — zsili — részére vonatkozik.

Baumgarten adatai a múlt évszáz legelejéről valók s így jó emberöltőnek kelle eltelnie, míg lombos-mohflóránk újból vizsgálat tárgya lett. Simonkai Lajos, most is élő botanikusunk a 70-es évek elején a Retyezáton és a Páringon gyűjtött lombos mohokat. Gyűjtései jelentékeny módon bővítették mohflóránk ismeretét, mert nem kevesebb, mint 98 fajt közöl megyénk említett helyeiről. Közleményeiből különösen a Retyezát tűnik ki olyannak, mint a melynek flórája érdekes és máshonnan nem ismert lombos mohokat foglal magában. Baumgartenen és Simonkain kívül Lojka Hugó az egész ország, de különösen Hunyadmegye zúzmóflórájának felderítése körül nagy érdemeket szerzett lichenologus közül két adatot; egy-egy adatot közölnek Benkő Gábor, illetőleg Demeter Károly Erdély korán elhalt bryologusa és Unverricht Szászváros 50-es évekbeli botanikusa.

Összegezve a megye lombosmohflórájára vonatkozó adatokat, illet 113-at találunk, vagyis megyénkből az említett botanikusok kutatásának eredményeként 113 faj lombosmoha volt ismeretes. Ez a szám, az akkora nagy és orografiai viszonyaiban felette változatos területhez képest, aránytalanul kicsiny. Ezért már gyűjtéseim legelején megvoltam arról győződve, hogy lépten-nyomon bukkanak majd megyénkire vonatkozó új adatokra. Majdnem tíz éven át folytatott gyűjtéseim eredménye 246 faj lett, amivel együtt megyénk lombosmohflórájának a fajszáma 113-ról 358-ra ugrott, ide nem számítva a körülbelül 30 variatiót.

Tekintetbe véve, hogy hazánk egész területén csak mintegy 700 faj lombosmoha tenyészik, lombosmohaflóránk tehát gazdagnak mondható és legfeljebb a Magastátra 450 fajt magában foglaló flórájával vethető egybe, hasonlítható össze. A míg azonban a kisebb területű Magastátra lombosmohflóráját a bryologusok mondhatni seregszámra és lépésről-lépésre vizsgálták, addig megyénket — amint azt fönnebb vázoltam — jóformán 2—3 ember kutatta, ami mellett bizonyos, hogy még sok felderíteni való van, különösen déli havasainkon, amelyek közül úgy a hogy, csak a Retyezát és a Páring van átkutatva.

Magam megyénk jó részét bejártam, így megfordultam a Retyezát-alján, a Páringon, a Szurduk-szorosban, Puj körül, Nagyágon, Algyógy és Máda vidékén, Boicza környékén, Vajdahunyadon, de legtöbbször és legtöbbet jártam a Marosvölgyben Dévától—Zámig. A legtöbbet Déván gyűjtöttem, úgy, hogy ma ez a vidék megyénk bryologiaiailag legjobban ismert része. Ezek mellett azonban még sok helyről, megyénk területének kb. feléről, különösen az északi és a Marostól délre fekvő s a Páringig terjedő keleti részéről egyáltalán mi adatunk sincs.

Azonban ha megyénk minden egyes pontját nem is ismerjük, mégis visszatekinthetünk az eddig megtett útra, a tájékozódás kedvéért is.

Valamely terület természeti viszonyait megismerendő, legjobban tesszük ezt, ha rámutatunk azon elemekre, melyek máshol hiányozván, a kérdéses területre természetszerűen a legjellemzőbbek. Ezen elv segítségével kísérlem meg megyénk lombos flórájának — persze csak rövid — vázolását.

Ha a rendelkezésünkre álló adatokon végig tekintünk legelőször is az ötlük szemünkbe, hogy lombos-mohflóránk több oly fajt foglal magában, melyek ezidő szerint hazánk más részeiből egyáltalán ismeretlenek.

Igy a Zenoga-tó partjain seregszámra nő az ott, Simonkaitól felfedezett *Dichelyma falcatum*, mely csak Németország síki tavaiban tűnik fel újra.

A csak nem régen is az Alpesek egyik jellemző mohának tartott *Grimmia arenaria*-t magam szedtem a Páringon.

Déva mellett, téglavető-vermek nedves falain a parányi *Physcomitrella Hampei* nő, amely Európának csak 2 helyéről ismeretes és az első mohakorcs, amelyet hazánkából közöltem.

Parányiságuk révén itt említem meg az *Archidium globiferum*-ot, az *Astomum Levieri*-t és az *Astomum multicapsulare*-t, melyek elseje a Maros iszapján nő Déva mellett és ezideig kétes volt hazánk flórájában, másodika hazánk, harmadika pedig a kontinentalis Európa új moha, mely csak Angolországból volt ismert.

Hasonló, egész Európából csak 3—4 helyről közölt ritkása megyénk flórájának a *Weisia Ganderi*, amelyet a dévai vár-

hegyen szedtem. A messze Skandináviából ideszakadt és Európában eddig máshonnan nem ismert szép faja mohafióránknek az *Amblystegium pachyrhizon*, melyet Nagyág mellett szedtem. Keleties színezetű mohafajaink a *Bryum torquescens*, melyet szintén a dévai Várhegyen szedtem, továbbá a Fintóág mellett leltem *Eurhynchium pumilum*, a Baumgartentől szedett *Eutosthodon ericetorum* és *Dicranum Scottianum*, melyek megyénk déli részén, a Vulkán szorosban nőnek.

Más hazai területről nem ismeretesek ezideig továbbá az *Anomodon rostratus* és *Trematodon ambiguus*, melyeket Simonkai, illetőleg Baumg. szedtek, továbbá az általam szedett:

Hymenostomum squarrosum
Zygodon viridissimus
Thuidium Blandowii
Hylocomium calvescens
Entodon Schleicheri
Amblystegium Sprucei
Physcomitrium acuminatum és
Pogonatum Briosianum.

Számokban szólva, 20 olyan fajunk van, melyek — hazánkat véve tekintetbe — eddig csak megyénkből ismeretesek. Az olyanok száma ellenben, amelyek Erdély más részeiből hiányznak, mintegy 60 és ezeket névleg nem is sorolhatom föl.

A vázoltakból kitetszőleg megyénk lombosmohafiórája nemcsak mennyiségileg, de minőségileg is figyelemre méltó és mint ilyen, ha ritkaságai valamikor más hazai területről előkerülnek is, Hunyadmegye még mindig olyanként fog szerepelni, mint amely első lelőhelye volt az illető mohafajoknak.

Lássuk most már lombosmohaink jellemző előfordulását. Mint említettem, leggazdagabb része megyénknek a Maros-völgye, mert csak ezen a vidéken nőnek megyénk lombosmohái közül a

Didymodon spadiceus
Didymodon cordatus
Trichostomum crispulum
Barbula Hornschuchiana
Tortula papillosa

Grimmia leucophaea
Webera elongata
Webera Ludwigii
Webera Rothii
Bryum affine
Bryum torquescens
Bryum badium
Bryum Mildeum
Bryum Klinggraeffii
Bryum Duvalii
Bartramia crispa
Timmia bavarica
Catharinaea pallida
Pogonatum Briosianum
Neckera turgida
Anomodon longifolius
Eutodon Schleicherii
Brachythecium Mildeanum
Brachythecium campestre
Eurhynchium strigosum
Eurhynchium Swartzii
Rhynchostegium depressum
Amblystegium Sprucei
Ambl. Juratzkanum
Hypnum Kneiffii
Fissicleus tamarindifolius stb.

A Marostól északra fekvő Nagygöd vidéke a

Gymnostomum rupestre
Dicranum Bonjeanum
Barbula reflexa
Zygodon viridissimus
Bryum uliginosum
Bryum intermedium
Thuidium Blandowii
Ambl. pachyrrhizon és
Hylocomium callescens fajokkal tűnik ki.

Boicza és Algyógy—Máda környéke kitünően mészvidék, melyeknek jellemző mohai a

Fissidens decipiens
Seligeria pusilla
Ditrichum flexicaule
Didymodon luridus
Orthotrichum saxatile
Funaria dentata
Plagiopus Oederi
Philonotis calcarea és
Orthothecium rufescens.

Vajdahunyad szintén meszes vidékének eddig jellemző mohfajai a

Trichost. caespitosum
Grimmia Tergestina
Grimmia orbicularis
Leskea catenulata és
Eurhynch. speciosum.

A Marostól délre fekvő vidékek szintén megkülönböztethetők egynémely mohfajaik révén. Így a Ruszka-havas jellemzői a

Tortella caespitosa és
Plagiothecum silesiacum.

Csak a Retyezáton nőnek a

Dicranum fulvellum
Dicr. fuscescens
Dicranella subulata
Brachydontium trichodes
Distichium capillaceum és
Dist. inclinatum, továbbá a
Grimmia alpestris
Gr. Ungerii
Tetradontium Brownianum
Bryum cirratum
Philonotis seriata
Dichelyma falcatum
Anomodon rostratus
Heterocladium squarrosulum

Brachythec. reflexum és végül a
 Hypnum Haldanianum meg a
 Hypn. molle.

Ellenben Puj vidékének jellemzői a Cinclidotus aquaticus és Fabronia octoblepharis. A Paring saját fajai eddig az

Oncophorus virens
 Dicranella squarrosa
 Sphagnum medium és
 Sphagnum Warnstorffii, továbbá a
 Dicranum congestum
 Trematodon ambiguus
 Coscinodon cribosus
 Grimmia arenaria
 Grimmia funalis
 Racomit. sudeticum, a
 Bryum versicolor
 Meesea tripuetra és végül az
 Olygotrichum hercynicum.

Végül csak a Szurduk—szorosban nőnek a

Grimmia Mühlenbeckii,
 Amphidium Mougeottii
 Entoshodon ericetorum
 Bryum bimum
 Pterygynandrum decipiens és
 Pterogonium gracile.

Musci frondosi — Lombosmohok.

I. Sphagnales. — Tőzegmohok.

1. csal. Sphagnaceae.

1. Sphagnum Ehrh.

in Hannov. Mag. 1780. p. 235.

1. *S. cymbifolium* Ehrh. in Hannov. Mag. p. 235. (1780.)
 — Terem a Retyezáthavason a Zenoga-tó mellett, — (Simk. Közl. p. 75.) továbbá a Páringen!

2. *S. medium* Limpr. in Bot. Centralbl. 7, p. 313. (1881.)
 A Páring havason!

3. *S. acutifolium* Ehrh. Pl. crypt. No. 72 (1788.) A Páring-havas füves oldalain!

4. *S. fuscum* (Schimp.) Klinggr. in Schrift. phys. ök. Ges. Königsb. 13, P. 1. p. 4 (1872.) — *Sph. acutifolium* var. *fuscum* Schimp. — Simk. Közl. p. 75.

A Zenoga-tó körül a Retyezáton (Simk. l. c.)

5. *S. Warnstorffii* Russow in Sitzber. Dorpat. Naturf. Ges. p. 315. (1887.) — *Sph. acutifolium* var. *gracile* Russ., Röhl—Péterfi Növt. Közl. I. p. 65. (1902.)

A Páringhavason (Péterfi l. c.)

6. *S. compactum* Brid. Sp. Musc. I. p. 18 (1806.) — *S. rigidum* Schimp. — Simk. Közl. p. 75.

A Zenoga-tó környékén a Retyezáton (Simk. l. c.)

7. *S. subsecundum* Nees. in Sturm Deutschl. fl. 2. fasc. 17 (1879.)

Ugyancsak a Retyezáton a Zenoga-tó mellett. (Simk. l. c.)

8. *S. squarrosus* Pers. in Schrad. Journ. Bot. p. 398 (1800.) Retyezát- és Páring-havasok. (Baumg. En. 2318.)

J e g y z e t. A tőzegmohokból aránylag kevés ismeretes megyénkbeli mivel nagyobb tőzeglápjaink egyáltalában nincsenek.

II. *Andreaeales*. (Réssel nyiló lombosmohok.)

1. Csal. *Andreaea*. *ceae*.

2. *Andreaea* Ehrh.

in Hannov. Mag. 1778. p. 1601.

9. *A. petrophila* Ehrh. in Hannov. Mag. 1784. p. 140.

A Retyezáthavas Zenuga tetején, mint var. *alpicola* Br. cur. (Sink. Közl. p.) 68. A Páringon tőalakjában!

10. *A. alpestris* (Thed.) Schimp. in Br. eur. VI. t. 626 (1855.)

A Páringhavason (Péterfi M. B. L. II. p. 288.)

III. *Archidiales*.

3. *Archidium* Brid.

Bryol. univ. I. p. 747. (1826.)

11. *A. globiferum* (Bruch.) Limpr. in Rbh. Kryptfl. ed. 2. Bd. IV. I. p. 164.

Terem Déván a Maros egyik kis iszapos talajú szigetén.

(Péterfi Pótf. XLI. p. 140.) Hazánk egyik igen ritka mohfaja, amely Kanitz szerint (Erd. Múz. 1876. 10. sz.) a szomszédos Krassó-Szörény vagy Aradmegyében is előfordulna.

IV. Bryales. — Valódi lombosmohok.

A. Cleistocarpae.

(Zárítermesű lombosmohok.)

1. csal. Ephemeraceae.

4. *Ephemerum Hampe*

in Flora 1837. p. 285.

12. *E. serratum* (Schreb.) Hampe l. c.

Terem Dévától Zámig a Maros-menti hegyvidéken, mindeütt agyagos talajon. (Péterfi Pótf. XLI. 140.)

5 *Leptonaurea* (Limpr.) m.

13. *L. cohaerens* (Hedw.) m. — Tekintettel arra, hogy a *Leptoneura* Limpr. sectiohoz tartozó fajokáál a tokocska *egész felületén* stomákkal borított, czélszerűnek tartom ezeket külön nemzetség alá vonni. — Nő Déván a Maros folyó iszapján. (Péterfi Pótf. XLI. 141.)

6. *Ephemerella* C. Müll.

Syn. I. p. 34. (1848.)

14. *E. recurvifolia* (Dicks.) Schimp. Syn. p. 7. (1860.)

Déva mellett rétek vakond-túrásain. (Péterfi Pótf. XLI. 141.)

2. csal. Physcomitrellaceae.

7. *Physcomitrella* Br. et Sch.

Br. cur. fasc. 42. (1849.)

15. *P. patens* (Hedw.) Br. et Sch. Br. cur I. t. 3. (1849.)

Agyagos talajon, különösen téglavető-vermek falain. Déva, Marossolymos, Marosillye, Zám, Vajdahunyad, Puj és Kőrösbánya mellett.

Var. megapolitana Br. cur. l. c. Déva mellett (Péterfi Pótf. XLI. 141.)

16. *P. Hampei* Limpr. in Rabenh. Krynfl. ed. 2. IV. I. p.

174. Déva mellett téglavermek falain. (Péterfi M. BL. I. p. 275 et apud Limpr. l. c. III (Adnot p. 635.)

3. csal. *Phascaceae*.8. *Acaulon* C. Müll.

in Bot. Zeit. 1847 p. 99.

17. *A. muticum* (Schreb.) C. Müll. in Bot. Zeit. p. 99 (1847.)
Csak Déva mellett a Csengőhegyen. (Péterfi Pótf. XLI. 141.)

A. triquetrum (Spruce) C. Müll. l. c. p. 100. Déván közönséges. (Péterfi Pótf. XLI. 142.) Marosillye!

9. *Microbyum* Schimp.

Syn. p. 11 (1860.)

18. *M. Floerkeanum* (W. et M.) Schimp. Syn. p. 11. (1860.)
Téglavető-vermek falán Déva mellett. (Péterfi Pótf. XLI. 142.)

10. *Phascom* Schreb.

De Phasco Obs. (1770.)

19. *P. cuspidatum* Schreb. De Phasco. p. 8. (1770.) Megyeszerte közönséges és nagyon változó. Alakjai közül ismeretesekek megyénkből:

var. *Schreberianum* Brid. Sp. Muse. I. p. (1806.) Déva mellett nedves szántóföldeken. (Péterfi MBL. II. 288.)

var. *curvisetum* Br. germ. I. p. 72 (18**) Déva mellett a Várhegyen, a hol bőven és igen szép példányokban fordul elő. (Péterfi Pótf. XLI. 142.) Aranyihegy!

var. *macrophyllum* Schimp. Syn. 1860. Nedves földön Déva és Szászváros mellett. (Péterfi Pótf. XLI. 142.)

20. *P. piliferum* Schreb. De Phasco p. 8. (1770.) Száraz helyeken gyakori. Déva, Szászváros és Marosillye!

11. *Mildeella* Limpr.

in Rbh. Kryptfl. ed 2. IV. I. p. 191.

21. *M. bryoides* (Dicks.) Limpr. l. c. p. 192. Déván a Sóstó mellett. (Péterfi Pótf. XLI. 142.) Szászvároson a Solymos-tó körül, Bácsfalva mellett!

4. csal. *Astomaceae*.12. *Astomum* Hampe.

Flora 1837. p. 285

22. *A. crispum* (Hedw.) Hampe in Flora 1837. p. 285. Terem

szikár földön Dévától Zámig, Szászváros és Vajdahunyad vidékén!

23. *A. Levieri* Limpr. in litt. Ritka! Eddig csak Déváról ismerem a Bezsán-erdőből. (Péterfi Pótf. XLI. 143.)

24. *A. multicapsulare* (Sm.) Br. eur. fasc. 43. t. 3. (1850.) (A. intermedium Péterfi in Pótf. All. p. 198.) Mitten angolországi originalis példáival jól megegyező példányokban szedtem Déva mellett, nedves réteken.

5. csal. *Bruchiaceae*.

13. *Pleuridium* Brid.

25. *P. nitidum* (Hedw.) Rabenh. Kryptfl. II. 3. p. 79. (1848.) Terem Szászvároson a Solymos-tó nedves iszapján és Déva mellett a Cserna melletti árkokban. (Péterfi Pótf. XLI. 143.)

26. *P. alternifolium* (Dicks.) Rabenh. l. c. p. 79. Déva és Felsőcsertés mellett, Fintóágon!

27. *P. subulatum* (Huds.) Rabenh. l. c. p. 79. Szászváros és Kasztó között, Déva m., Szárazalmás!

B. Stegocarpae.

(Kupakkal nyíló lombosmohok.)

B. a) Acrocarpae.

(A termés a szár csúcsán van.)

6. csal. *Weisiaceae*.

14. *Symenostomum* R. Br.

in Trans. of. the Linn. Soc. XII. 2. p. 573 (1819.)

28. *H. squarrosus* Br. germ. I. p. 193. (1823.) Déva mellett a Füstös-gödörben. (Péterfi MBL. 288.)

29. *H. microstomum* Hedw. R. Br. Trans. Linn. Soc. XII. 2. 572. (1819.) Déva mellett közönséges; így bőven terem a Várhegyen, (Péterfi OTÉ. XXI. p. 130.) a Szárhegy alján és a Súlyom-féle szőlőkben!

30. *H. tortile* (Sbhwagr.) Br. eur. fasc. 33—36. p. 6. (1846.) Töröksánczhavas (Baumg. En 2318.) Boicza mellett a mézsziklák hasadékaiban. (Péterfi MBL. II. 289.)

31. *H. obliquum* (Nees.) Hüb. Muscol. germ. p. 67. (1833.) Szárazalmás mellett!

15. *Gymnostomum Hedw.*

Fund. II. p. 87. (1787.)

32. *G. rupestre Schleich.* Cat. p. 29. (1807.) Nagyág (Péterfi MBL. II. 289.) mellett egy régi bányabejárás kövein nő. A nyugat európai példáktól tompa csúcsu leveleivel eltér.

16. *Gyroweisia Schimp.*

Syn. ed. 2. p. 38 (1876.)

34. *G. tenuis (Schrad.) Schimp.* l. c. p. 38. — *Weisiopsis tenuis (Schrad.) Péterfi Növt. Közl. I. 65.*

Nedves homokkő-sziklákon Déva és Marossolymos közt a Zsep nevű helyen. (Péterfi l. c. p. 66.)

17. *Hymenostylium Brid.*

Bryol. univ. II. p. 81. (1827.)

35. *H. curvirostre (Ehrh.) Luidb.* in De eur. Trichoss. p. 230 (1864.) Böven terem Algyógy mellett nedves mészsiklákon. (Péterfi MBL. II. 289.) Zámi-patak völgye!

18. *Weisia Hedw.*

Fund. II. p. 79 (1782.)

36. *W. crispata (Br. germ.) Jur.* Laubmfl. p. 11 (1882.) Boicza mellett a mészkő-sziklák hasadékaiban. (Péterfi Növt. Közl. II. 24.)

37. *W. viridula (L.) Hedw.* Fund. II. p. 90. (1871.) Megyénkben közönséges. Alakjai közül:

var. *amblyodon (Brid.) Br. eur.* (1846.) Boicza mellett. (Péterfi Növt. Közl. I. 66.)

var. *subglobosa Schimp.* in litt. Déván a Várhegyen (Péterfi Növt. Közl. I. 66.) fordul elő.

38. *W. rutilans (Hedw.) Luidb.* Bidrag. moss. syn. 65 (1863.) Déván a Rézbánya melletti erdőben. (Péterfi Növt. Közl. I. 66.)

39. *W. Ganderi Jur.* in Verh. zool. bot. Ges. Wien. XXV. p. 780. (1875.) Dévai Várhegy (Péterfi Növt. Közl. II. 24.)

19. *Dicranoweisia Luidb.*

in Öfvers K. vet. Akad. förh. p. 230. (1864.)

40. *D. crispula (Hedw.) Luidb.* l. c. p. 230. Összes havasaink szikláin közönséges, így előfordul a Retyezáton (Simk. Közl. 68.) és a Páringon!

20. *Eucladium* Br. eur.

fas. 33—36. (1846.)

41. *E. verticillatum* (L.) Br. eur. fasc. 33—36. Monogr. p. 3. (1846.) Nagy tömegben a Csengő-forrás mésztuffáján. (Péterfi OTÉ. XXI. 131.) Dumbravicza!

7. csal. *Rhabdoweisiaceae*.21. *Rhabdoweisia* Br. eur.

fasc. 33—36. (1846.)

42. *R. fugax* (Hedw.) Br. eur. l. c. t. 41. Sziklákon nő a Dobruna-patak mentén a Retyezáton (Simk. Közl. XV. 499.) a Zsijecz-patak mentén (Simk. l. c. 499.) a Páringon és a Valea Korbului völgyben Nagybaár mellett!

22. *Cynodontium* (Br. eur.) Schimp.

in. Br. eur. Coroll. 1855.

43. *C. gracilescens* (W. et Mohr.) Schimp. Coroll. p. 12. (1855.) Zenoga a Retyezáton (Simk. Közl. 68.), Polatistye-patak völgye a Szurduk-szorosban!

44. *C. polycarpum* (Ehrh.) Schimp. Coroll. p. 12. (1855.) A Szurduk-szoros szikláin!

23. *Oreoweisia* De Not.

Epil. p. 489. (1869.)

45. *O. Bruntonii* (Sm.) Milde Bryol. sil. p. 54. (1869.) Sziklákon a Valea Korbului völgyben Nagybaár mellett!

24. *Dichodontium* Schimp.

in Br. eur. Coroll. p. 12. (1855.)

46. *D. pellucidum* (L.) Schimp. Coroll. p. 12. (1855.) A Retyezát alján a klopotivai völgyben. (Simk. Közl. 68.)

8. csal. *Dieranaceae*.25. *Oncophorus* Brid.

Mant. Musc. p. 63. (1819.)

47. *O. virens* (Sw.) Brid. Byrol univ. l. p. 399. (1826.) Páring-havason!

26. *Dicranella* Schimp.

in. Br. eur. Coroll. p. 13. (1855.)

48. *D. squarrosa* (Starke) Schimp. Syn. p. 71. (1860.) A Páringról emliti Baumgarten. (Baumg. En. 2384.)

49. *D. Schreberi* (Sw.) Schimp. Coroll. p. 13. (1855.) A dévai Várhegyen (Péterfi OTÉ. XXI. 131.)

Jegyzet. A Maros egyik szigetén való előfordulása törlendő, tévedésből közöltem innen!

50. *D. rufescens* (Dicks.) Schimp. Coroll. p. 13. (1885.) Kisbarcsa mellett homokos parton!

51. *D. varia* (Hedw.) Schimp. Coroll. p. 13. (1855.) Közönséges és felette változó.

var. *callistoma* (Diks.) Br. eur. fasc. 33—36. (1846.) Déva (Péterfi Növt. Közl. I. 66.)

52. *D. subulata* (Hedw.) Schimp. Coroll. p. 13. (1855.) A Retyezát alján a malomvizi és klopotivai völgyekben. (Simk. Közl. 68.)

53. *D. curvata* (Hedw.) Schimp. Coroll. p. 13. (1855.) A Retyezát alján, (Simk. Közl. 68.) Laszó mellett!

54. *D. heteromalla* (L.) Schimp. Coroll. p. 13. (1855.) A Retyezát alján. (Simk. Közl. 68.) Déva mellett, (Péterfi OTÉ. XXI. 131.) Nagyágon!

27. *Dicranum* Hedw.

Fund. II. p. 91. (1782.)

55. *D. fulvellum* (Diks.) Sm. Fl. Brit. III. p. 1209. (1804.) Bukura-havas a Retyezát-havasokon. (Simk. Közl. XV. 502.)

56. *D. Starkii* W. et M. Bot. Taschb. p. 189. (1807.) Páringhavas és Hajtó-hegy Nagyág mellett!

57. *D. undulatum* Ehrh. Cryat. No. 271. Déva mellett (Péterfi OTÉ. XXI. 132.) és meggyeszte gyakori a lombos erdők övében.

58. *D. Bonjeani* De. Not. in Lisa Elencho p. 29. (1837.) Vizenyős helyeken a nagyági Hajtó-hegyen!

59. *D. scoparium* (L.) Hedw. Fund. Musc. II. p. 92. (1782.) Közönséges a mezsei tájtól a havasok csúcsáig!

60. *D. congestum* Brid. Sp. musc. I. p. 176. (1806.) A Páringhavasán korhadó fenyőtuskón. (Péterfi MBL. II. 289.)

61. *D. fuscences* Turn. Musc. Hib. p. 60. (1804.) Zenogalján a Retyezáton. (Simk. Közl. 68.)

62. *D. montanum* Hedw. Sp. Musc. p. 143. (1801.) Valea Korbului völgye Nagybaár mellett!

63. *D. flagellare* Hedw. Descr. III. p. 1. (1792.) A Szárhegyen Déva mellett, Nagyágon!

64. *D. Scottianum* Turn. Musc. Hib. p. 75. (1804.) Vulkán-szoros. (Baumg. in Fuss. Aufz. 1126.)

65. *D. viride* (Sull. et Lesqu.) Lindb. in Hedwigia p. 70. (1863.) Bükkfák alján a Szárhegyen Déva mellett!

28. *Paraleucobryum* (Lindb.) m.

66. *P. longifolium* (Ehrh.) m. Páringhavas, Szurdukszoros, Retyezátalja, Valea Korbului völgye Nagybaár mellett, Nagyág!

67. *P. albicans* (Br. eur.) Péterfi in Növt. Közl. I. p. 66. (1902.) Páringhavas. (Péterfi l. c. p. 66.)

29. *Campylopus* Brid.

Mant. p. 71. (1819.)

68. *C. flexuosus* (L.) Brid. Mant. p. 71. (1819.) Erdőkben Nagyág mellett a Hajtóhegy felé!

30. *Trematodon* Michx.

Fl. amer. bor. II. p. 289. (1803.)

69. *T. ambiguus* (Hedw.) Hornsch. in Flora I. p. 88. (1819.) Hunyadi havasok. (Baumg. En. 2361.)

9. csal. *Leucobryaceae*.

31. *Leucobryum* Hampe.

in Flora 1837. p. 282.

70. *L. glaucum* (L.) Schimp. Coroll. p. 19. (1855.) Déva Fenyikur erdejében és Vajdahunyadon. (Péterfi OTÉ. XXI. 132.) Nagyág, Marosillye!

10. csal. *Fissidentaceae*.

32. *Fissidens* Hedw.

Fund. II. p. 91. (1782.)

71. *F. bryoides* (L.) Hedw. Fund. II. p. 91. (1782.) Déván több helyen (Péterfi OTÉ. XXI. 132.) Kózsai erdő Bácsfalva mellett, Piski, Aranyihegy, Páringalja, Vajdahunyad, Szárazalmás!

72. *F. impar* Mitt. in Jouarn. Linn. soc. Bot. Vol. 21. p. 554. (1885.) Déván a Várhegyen. (Péterfi MBL. II. 290.)

73. *F. gymnandrus* Buse in Musci Neerl. exs. fasc. IV. no. 77. Déva mellett a Rézbánya-patak völgyében. (Péterfi MBL. II. 290.)

74. *F. in-Scurvus* Starke Mscr. A malomvizi völgyben a Retyezát alján (Simk. Közl. 68.) és Déván!

75. *F. tamarindifolius* (Don) Brid. Sp. musc. I. p. 165. (1806.) Déván a Sóstó mellett. (Péterfi MBL. II. 291.)

76. *F. pusillus* Wils. Mscr. Kőbányai szakadék Déva mellett. (Péterfi Növt. Köz. I. 66.)

77. *F. exilis* Hedw. Sp. musc. p. 152. (1801.) Déva mellett a Fenyikur-erdőben. (Péterfi Növt. Köz. I. 67.)

78. *F. adianthoides* (L.) Hedw. Fund. II. p. 91. (1782.) Déva mellett a Hogyina-erdőben; Marosillye, Branyicska, Nagygág!

79. *F. decipiens* De Not. in Picc. Elench. musch. lig. no. 181. (1863.) Boicza, Algyógy mellett és a Polatistye-patak sziklás partjain. (Péterfi Növt. Köz. I. 67.)

80. *F. taxifolius* (L.) Hedw. Fund. II. p. 91. (1782.) Közönséges a lombos erdők talaján meggyeszte.

11. csal. *Seligeriaceae*.

33. *Seligeria* Br. eur.

fasc. 33—36. (1846.)

81. *S. pusilla* (Ehrh.) Br. eur. fasc. 33—36. Monogr. p. 4. (1846.) Csak Algyógy mellett szedtem a „Barlang” körül mészsziklákon, a hol mint *var. Seligeri* (W. et M.) Limpr. fordul elő. (Péterfi MBL. II. 291.)

82. *S. recurvata* (Hedw.) Br. eur. l. c. p. b. Déva mellett (Péterfi OTÉ. XXI. 132.) ritka, ellenben Marosillye, illetőleg Szakamás és Dumbravicza közt a homokos sziklákon igen gyakori. (Péterfi MBL. II. 291.)

12. csal. *Campylosteliaceae*.

34. *Brachydontium* Bruch.

in herb.

83. *B. trichodes* (Web. fil.) Bruch. in herb. a Retyezáthegeységben (Simk. Köz. XV. 502.) Zsugyele-patak mentén.

13. csal. *Ditrichaceae*.

35. *Ceratodon* Brid.

Bryol. univ. I. p. 480 (1826.)

84. *C. purpureus* (L.) Brid. l. e. p. 480. A legközönségesebb moha, mely meggyeszte előfordul és igen változó.

var. flavisetus Limpr. in Rbh. Kryptf. ed. 2. IV. I. p. 487. Szurdukszoros (Péterfi Növt. Köz. I. 67.)

var. brevisetus Péterfi Exs. Nagygágony agyagos talajon.

36. *Ditrichum Timm.*

Flor. megap. no 777. (1788.)

85. *D. tortile* (Schrad.) Lindb. Musc. Scand. p. (1879.) A Retyezát klopotivai völgyében (Simk. Közl. 69.) Finyikur erdő Déva mellett. (Péterfi OTÉ. XXI. 133.)

86. *D. homomallum* (Hedw.) Hampe in Flora 1867. p. 182. A Retyezát klopotivai völgyében, La Marmora. (Simk. Közl. 69.) Nagyági Hajtó-hegy, Déva!

87. *D. flexicaule* (Schleich.) Hampe in Flora 1867. p. 182. A Retyezát alján (Simk. ap. Hazsl. MB. Mfl. p. 119.) Boicza, Algyógy, Máda, Haró és Vajdahunyad mészsírtjein gyakori, de mindig meddő!

37. *Saelania Lindb.*

Utkass. p. 35. (1878.)

88. *S. pallida* (Schreb.) m. Déva mellett a Rócsi-hegy alján

14. csal. *Distichaceae.*38. *Distichium Br. eur.*

fasc. 29—30. (1846.)

89. *D. capillaceum* (Sw.) Br. eur. l. c. p. 4. Terjedelmes gyepekben nő a Retyezát-alján Gurény körül!

90. *D. inclinatum* (Ehrh.) Br. eur. l. c. p. 5. A Retyezát klopotivai völgyében (Simk. Közl. 69.)

15. csal. *Pottiaceae.*39. *Pterygoneurum Jur.*

Laubmfl. p. 95. (1882.)

91. *P. subsessile* (Brid.) Jur. l. c. p. 96. Déván a Várhegy alatti szántókon (Péterfi MBL. II 291.)

92. *P. cavifolium* (Ehrh.) Jur. l. c. p. 96. (1882.) Déva m. közönséges. (Péterfi OTÉ XXI. 133.)

93. *P. lamellatum* (Lindb.) Jur. l. c. p. 97. (1882.) A dévai Várhegyen!

40. *Pottia Ehrh.*

Butr. l. p. 175. (1787.)

94. *P. minutula* (Schleich.) Br. eur. fasc. 18—20. p. 8. (1843.) *P. rufescens* (Schultz.) Warnst. Exs. A Maros szigetein Déva m. (Péterfi OTÉ. XXI. 133.)

95. *P. truncatula* (L.) Lindb. De Tort. p. 220. (1864.) Közönséges mindenütt agyagos talajon.

96. *P. intermedia* (Turn.) Fűrnr. in Flora XII. P. II. p. 10. (1829.) Déva és Vajdahunyad mellett. (Péterfi OTÉ. XXI. 133.) Déván a Csengő-völgyben!

97. *P. lanceolata* (Hedw.) C. Müll. Syn. I. p. 548. (1849.) Meszes talajon Vajdahunyad mellett, (Péterfi OTÉ. XXI. 133.) Déván a Csengő-völgyben!

41. *Didymodon* Hedw.

Descr. III. p. 8. (1792.)

98. *D. rubelleus* (Hoffm.) Br. eur. fasc. 29—30. p. 3. (1846.) Megyeszerte közönséges, a havasokra is felmegy; így a Páringon gyakori!, a Retyezát malomvizi völgyében is előfordul. (Simk. Közl. 69.)

var. *viridis* Schlieph. in sched. Déván a Rézbánya völgyében chloristpalán!

99. *D. luridus* Hornsch. in L. Syst. veg. 16. ed. IV. P. I. p. 173. (1826.) Az algyógyi fürdő mellett a Kápolna-domb egy régi, beomlott pinczéjének falain. (Péterfi MBL. II. 291.)

100. *D. cordatus* Jur. Bot. Zeit. 1864, 1866. p. 177. A dévai várrmok falain bőven. (Péterfi MBL. II. 281.)

101. *D. tophaceus* (Brid.) Jur. Laubmfl. p. 100. (1882.) Szakamás és Lesnyek közt az országút mellett egy meszes forrás vizében, mint *f. laxum* Kindb. (Péterfi MBL. II. 292.)

102. *D. rigidulus* Hedw. Descr. III. t. 4. (1792.) Déván több helyen, Aranyi-hegy, Zám!

forma biseta Péterfi MBL. II. 292. Déva mellett a Csengő völgyében. (Péterfi I. c. p. 292.)

103. *D. spadiceus* (Mitt.) Limpr. in Rbh. Kryptfl. ed. 2. IV. I. p. 556. Déva mellett a Csengőn (Péterfi OTÉ. XXI. 133.). valamint a Rézbánya és Füstös-gödör körül gyakori!

42. *Trichostomum* Hedw.

Fund. II. p. 90. (1782.)

104. *T. caespitosum* (Bruch.) Jur. Laubmfl. p. 107. (1882.) Meszes talajon nő Vajdahunyad mellett!

105. *T. crispulum* Bruch. in Flora 1829. P. II. p. 395. A Csengő-patak völgyében bőven és terméssel. (Péterfi OTÉ. XXI. 134.)

var. *Pseudo—Weisia Schimp.* Syn. ed. 2. p. 172. (1876.) Az Aranyi-hegyen (Péterfi MBL. II. 292.) és a dévai Várhegyen az „Alagút“ körül!

43. *Tortella (C. Müll.) Limpr.*

in Rbh. Kryptfl. ed. 2. IV. I. p. 599.

106. *T. caespitosa (Schwaegr.) Limpr.* l. c. p. 600. A Ruszka-havason (Simk. Közl. 69.)

107. *T. tortuosa (L.) Limpr.* l. c. p. 604. A Marosmentén Dévától Zámig, Boicza, Vajdahunyad, Algyógy környékén, valamint a Szurduk-szorosban gyakori!

var. *angustifolia Jur.* Laubmfl. p. 123. (1882.) Boicza mellett mészköveken!

44. *Barbula Hedw.*

Fund. musc. II. p. 92. (1782.)

108. *B. unguiculata (Huds.) Hedw.* l. c. p. 92. A gyalogos talajon szerte közönséges és igen változó! (Simk. Közl. 69; Péterfi OTÉ. XXI. 134.)

var. *microcarpa (Schultz.) Br. eur.* fasc. 13—15. p. 19. (1842.) Aranyi-hegy!

var. *fastigiata (Schultz.) Br. eur.* 1. c. Árnyékos helyeken közönséges.

var. *flavescens m.* Igen feltünő alak, amelyet legjobban jellemez magasabb, sárgászöld gyepe, sárgás (nem vereses) toknyele és világosabb barna hengeres tokja, a mely a szája körül élénkebb barna. Déva mellett!

109. *B. fallax Hedw.* Descr. I. p. 62. (1787.) A Retyezát klopotivai völgyében (Simk. Közl. 69.) és Déva mellett a Csengő-völgyben. (Péterfi OTÉ. XXI. 134.)

110. *B. reflexa Brid.* Mant. musc. p. 93. (1819.) Hajtó-hegy Nagyág mellett!

111. *B. Hornschuchiana Schultz.* Recens. in. Nov. Act. Acad. Leop. XI. p. 217. (1823.) Agyagos talajon Déva mellett!

112. *B. convoluta Hedw.* Descr. I. p. 86. (1787.) Szikár erdei talajon Kulyes mellett, a lesnyeki Nagykö körül és Szántó-halma mellett!

45. *Aloina* (C. Müll.) Kindb.

Laubm. Schwed. p. 136. (1883.)

113. *A. rigida* (Hedw.) Kindb. Laubm. Schwed. p. 137. (1883.)
 Meszes agyagon Zalasd körül Vajdahunyad mellett!

46. *Desmatodon* Brid.

Mant. Musc. p. 86. (1819.)

114. *D. latifolius* (Hedw.) Br. eur. fasc. 18—20. p. 5. (1843.)
 Köves havasi legelőkön, közönséges a Páringon! A Retyezáton,
 Zenogánál, mint

var. *muticus* Brid. Sp. muss. I. p. 207. (1806.) — (var. *glacialis* Funk.—Simk. Közl. 69.) fordul elő. (Simk. I. c. p. 69.)

47. *Tortula* Hedw.

Fund. II. p. 92. (1782)

115. *T. muralis* (L.) Hedw. I. c. p. 92. Köveken, kőfalakon,
 sziklákon mindenütt közönséges!

var. *incana* Br. eur. fasc. 13—15. p. 35. (1823.) Napsütötte
 sziklákon; dévai Várhegy, Aranyi-hegy, vajdahunyadi Várhegy,
 Nagykö Lesnyek mellett!

116. *T. aestiva* (Brid.) P. Beauv. Prodr. p. 91. (1805.) Különösen falakon; így Déván és Vajdahunyadon a Várhegyen!

117. *T. subulata* (L.) Hedw. Fund. II. p. 92. (1782.) Erdőkben mindenütt közönséges.

var. *perlimbata* m. Szegélye 3—4 tejsorból áll. Ruszka-havasaltja (Hazsl. Mohfl. 131.)

118. *T. papillosa* Wils. Mscr. Lombosfák kérgén Déva körül bőven (Péterfi OTÉ. XXI. 134.) innen Zámig és Szászvárosig mindenütt!

119. *T. virescens* De Not. Musc. Ital. I. p. 41. (1862.) Déva mellett somfák földes tövén. (Péterfi MBL. II. 292.)

120. *T. montana* (Nees.) Lindb. Musc. Scand. p. 20. (1879.) Mészkösziklákon Boicza és Algyógy körül. (Péterfi MBL. II. 293.)

121. *T. ruralis* (L.) Ehrh. Pl. crypt. no 184., Beitr. VIII. p. 100. (1792.) Egyike a legközönségesebb mohoknak, amely mindenütt jól érzi magát, különösen bőven nő falvak szalmás háztetőin!

16. csal. *Grimmiaceae*.48. *Cinclidotus* Pal. Beauv.

Prodr. p. 28. (1805.)

122. *C. fontinaloides* (Hedw.) P. Beauv. I. c. p. 28. Köve-

ken a Riu-mare patakban Gurény mellett és a Zsilyben a Szurduk-szorosban!

123. *C. riparius* [Host.] Arn. in Mém. Soc. d'Hist. nat. Paris II. p. 271. (1824.) Köveken a Zsilyben a Szurduk-szorosban!

124. *C. apuaticus* [Jacqu.] Br. eur. fasc. 16. Mon. p. 8. (1842.) A ponor-ohábní barlangnál (Lojka ap. Hazsl. M. B. Mhfl. 134.)

49. *Schistidium* Brid.

Mant. p. 20. (1819.)

125. *S. apocarpum* [L.] Br. eur. fasc. 25—28. p. 7. (1845.) Különféle kőzeten az egész megye mezei és hegyi táján közönséges, Déva mellett fatörzseken is nő!

126. *S. gracile* (Schleich.) Limpr. in Rbh. Kryptfl. ed. 2. IV. I. p. 705. A Retyezátról említi Simonkai. (Simk. Közl. 70.)

127. *S. alpicola* (Sw.) Limpr. l. c. p. 707. Tőalakjában ez ideig nem ismeretes megyénkben.

var. *rivulare* (Brid.) Wahlenb. Fl. lapp. p. 320. (1812.) A Retyezáthavas nedves szikláin. (Simk. Közl. 70.)

50. *Coscinodon* Spreng.

Einleit. i. d. Stud. crypt. Gew. no 281. (1804.)

128. *C. cribosus* (Hedw.) Spruce Ann. Maj. Nat. Hist. 28. er. III. p. 491. (1849.) Sziklákon nő a Páring-havason!

51. *Grimmia* Ehrh.

in Hedw. Fund. II. p. 39. (1782.)

129. *G. crinita* Brid. Sp. musc. I. p. 95. (1806.) A dévai vár (akkor még nem rom) falairól említi Baumgarten (Baumg. En. 2340.) manapság nem leltem.

var. *elongata* Br. eur. fasc. 25—28. p. 10. (1845.) A vajdahunyadi vár falain!

130. *G. arenaria* Hampe in Linn. X. p. 404. (1836.) A Páring-havason 1900. m. (Péterfi MBL. II. 293.) a *Coscinodon* crib. társaságában sziklán.

131. *G. tergestina* Tomm. Mscr. Dolomitsziklákon Vajdahunyad mellett. (Péterfi MBL. II. 293.) de csak egyszer.

182. *G. leucophaea* Grev. in Wern. Trans. IV. p. 87. (1822.) A dévai Várhegy trachytszikláin óriási mennyiségben nő, gyakran cfr., az Aranyi-hegyen is előfordul!

133. *G. commutata* Hüb. Musc. germ. p. 185. (1833.) A Re-

tyezát klopotivai völgyében (Simk. Közl. 69.) és Déva mellett a Rézbánya felé. (Péterfi OTÉ. XXI. 135.)

134. *G. ovata* W. et M. lt. suec. p. 132. (1804.) A Páring-havas alsóbb tájain gyakori. Szedtem Nagyág mellett is a Hajtó-hegyen!

135. *G. orbicularis* Bruch. Mscr. Vajdahunyad mellett dolo-mitsziklákon!

136. *G. pulvinata* (L.) Smitt. Engl. Bot. 1728. (1807.) Mindenfelé közeten nő és megyszerte közönséges.

137. *G. Mühlenbeckii* Schimp. in Sched. 1841; Sin. p. 212. (1860.) A Szurduk-szorosban chloritpala sziklákon, mint *f. atrata*, (Péterfi MBL. II. 293.)

138. *Gr. elatior* Bruch in *Br. eur.* fasc. 25—28. p. 17. (1845.) — *Drytodon incurvus* Brid. — Baumg. En. 2343. A Vurvu Serpului havason (Baumg. l. c.)

139. *G. funalis* (Schwagr.) Schimp. Syn. p. 211. (1860.) A Páring Girsea nevű csúcsán 2000 m. (Péterfi Növt. Közl. I. 67.)

140. *G. Ungerii* Jur. in Ung. et Kotschy, Ins. Cypern. p. 169. (1865.) A Zenoga-tó környékén a Retyezáton (Hazsl. Mohfl. 142.)

141. *G. alpestris* Schleich. Plant. Helv. exs., Cat. (1807.) Simonkai a Zenegáról említi a Retyezátból, de kétséges, vajjon nem-e a *G. sessitana* De Not. vagy a *G. subsulcata* Limpr.-hez tartozik, amely két fajt régebben *G. alpestris* név alatt szoktak volt közölni?

52. *Racomitrium* Brid.

Mant. p. 78. (1819.)

142. *R. aciculare* (d.) Brid. l. c. p. 80. A Retyezát-havason a Lonsicz-patak mentén. (Simk. Közl. 70.)

143. *R. sudeticum* (Funck.) *Br. eur.* fasc. 25—28. (1845.) A Páring-havason nedves gyepes helyeken!

144. *R. canescens* (Weis.) Brid. l. c. p. 78. Kopár agyagos agyagos talajon közönséges az egész megyében.

var. *strictum* Schlieph. in litt. Branyicska mellett. (Péterfi OTÉ. XXI. 136.)

145. *R. lanuginosum* (Ehrh.) Brid. l. c. p. 79. A Retyezát alján Gurény körül és a nagyági Hajtó-hegyen!

53. *Hedwigia* Ehrh.

Hannov. Mag. No. 69. (1781.)

146. *H. albicans* (Web.) Lindb. Musc. Scand. p. 40. (1879.)

Közönséges és szép moha, mely sziklákon a mezei tájtól a hegyi tájig nő, néha a havasi tájig terjed, így előfordul a Ruszkán (Simk. Közl. 70.) és a Páringon 1700 m. (!) is.

var. *leucophaea* Br. eur. fasc. 29—30. (1846.) A tőalakkal mindenütt, napsütötte sziklákon!

var. *secunda* Br. eur. l. c. Árnyas sziklákon a dévai Várhegyen és az Aranyi-hegyen (!)

var. *viridis* Br. eur. Árnyékos helyen, nedves köveken Déva mellett!

var. *pulvinata* Péterfi MBL. I. 317. A dévai Várhegyen trachyton! (Péterfi l. c.)

17. csal. Orthotrichaceae.

54. *Amphidium* (Nees.) Schimp.

Br. eur. consp. (1855.)

147. *A. Mougeottii* (Br. eur.) Schimp. in Br. eur. l. c. et Coroll. p. 40. (1856.) — *Amphidium Mougeottii* (Br. eur.) Schimp. — Péterfi Növt. Közl. I. 67. A Szurduk-szorosban (Péterfi l. c. 67.)

55. *Zygodon* Hook. et Tayl.

Muscol. brit. p. 70. (1818.)

148. *Z. viridissimus* (Dicks.) Brown. in Trans of Linn. Soc. XII. P. I. p. 575. (1819.) Nagyág mellett fűzfa törzseken. (Péterfi MBL. II. 293.)

56. *Ulot* Mohr.

Mscr. Brid. Mant. p. 112. (1819.)

149. *U. americana* (P. Beauw.) Mitt. The Bryol of the 49. Parallel of Latitude 1864. — *U. Hutschinsiae* Sm. — Simk Közl. 70. A Zenoga alhavasi táján (Simk. l. c.) és Gurény körül a Retyezát alján!

150. *U. Bruchii* Hornsch. in Brid. Bryol. univ. I. p. 794. (1826.) A Retyezát klopotivai völgyében (Simk. Közl. 70.) és Berekszó erdeiben tölgyfa törzseken!

151. *U. érispa* (L.) Brid. Mant. p. 112. (1819.) La Marmora (Simk. Közl. 70.) Déva, Branyicska! de bizonyynyal máshol is a mezei tájon fatörzseken.

152. *U. crispula* Bruch. in Brid. Bryol. univ. I. p. 792. (1826.) Déva mellett tölgyfák kérgén!

57. *Orthotrichum Hedw.*

Descr. Musc. II. p. 96. (1789.)

153. *O. anomalum Hedw.* in Timm. Prodr. no. 734. (1788.) Sziklákon és köveken megyszerte közönséges a mezei és hegyi tájon.

154. *O. saxatile Schimp.* Br. eur. Suppl. fasc. 1—2. p. 11. (1864.) Mészkövön Algyógy mellett!

155. *O. cupulatum Hoffm.* Dentahl. Fl. II. p. 26. (1796.) Mészkövön a Zalasd mentén Vajdahunyad mellett!

156. *O. diaphanum (Gmel.) Schrad.* Spic. Fl. germ. p. 69. (1794.) Fatörzseken, különösen ákáczokon Dévától Zámig!

157. *O. pallens Bruch.* in Brid. Bryol. univ. I. p. 788. (1826.) La Marmora (Simk. Közl. 70.) fatörzseken.

158. *O. Schimperii Hammar.* Monogr. Orb. suec. p. 9. (1852.) Déva mellett ákáczfákon!

159. *O. tenellum Bruch.* in Brid. Bryol. univ. I. p. 786. (1826.) Fűzfákon Marossolymos és Marosnémeti közt!

160. *O. fastigiatum Bruch.* in Brid. Bryol. univ. I. p. 795. (1826.) Fűzfákon megyszerte közönséges.

161. *O. affine Schrad.* Spicil. Fl. Germ. p. 67. 1794.) Hasonló elterjedésű, mint az előbbi.

162. *O. speciosum Nees.* in Starm. Deutschl. Fl. fasc. 17. (1819.) Vaskapu (Simk. Közl. 70.)

163. *O. leiocarpum Br. eur.* fasc. 2—3. p. 28. (1837.) Fatörzseken közönséges.

164. *O. obtusifolium Schrad.* Krypt. Gew. no 14. (1796.) Déva mellett (Péterfi OTÉ. XXI. 136.) a Páring alján és a Hajtó-hegyen Nagyág mellett fatörzseken.

18. csal. *Encalyptaceae.*58. *Encalypta Schreb.*

Gen. II. p. 759. (1791.)

165. *E. vulgaris (Hedw.) Hoffm.* D. Fl. II. p. 27. (1795.) Köves hegyoldalokon és sziklákon a Retyezát klopotivai völgyében (Simk. Közl. 70.) Déva (Péterfi OTÉ. XXI. 136.) Nagyág és Vajdahunyad mellett!

166. *E. ciliata (Hedw.) Hoffm.* l. c. p. 27. Hasonló helyeken a dévai Várhegyen (Péterfi OTÉ. XXI. 136.) és Nagyág mellett!

167. *E. contorta* (Wulf.) Lindb. in Öfv. af k. Vet. Akad. Förh. No. 7. (1863.) *E. streptocarpa* Hedw. — Simk. Közl. 70. Sziklákön nő a Retyezát-havas-alján (Simk. Közl. 70.) Déva, Nagyág, Branyicska, Szakamás, Nagybaár és Petrozsény mellett!

19. csal. *Georgiaceae*.

59. *Georgia* Ehrh.

Hannov. Mag. p. 932. (1780.)

168. *G. pellucida* (L.) Rbh. Deutsch. Kryptfl. P. III. p. 231. (1848.) Csak Szászváros mellett szedtem a Grigori-erdőben korhadó tölgyfán!

60. *Tetradontium* Schwägr.

Suppl. II. P. I. p. 162. (1824.)

169. *T. Brownianum* (Dicks.) Schwägr. l. c. p. 102. A Retyezát-havason (Simk. Közl. XV. 502.)

20. csal. *Splachnaceae*.

61. *Dissodon* Grev. et. W. Arn.

in Walk. Arn. Dispos. Method. p. 13. (1825.)

170. *D. Frölichianus* (Hedw.) Grev. et. W. Arn. l. c. p. 13. *Splachum* Fröl. Hedw. — Baumg. En. 2333. Ruzska-havas (Panic Exs.) és Páring (Baumg. l. c.)

62. *Splachnum* L.

Sp. pl. p. 1108. (1753.)

171. *S. ampullaceum* L. Sp. pl. p. 1108. (1753.) Korhadó marhaganén a Valea-Korbului völgyben Nagybaár mellett!

21. csal. *Funariaceae*.

63. *Physcomitrium* Brid.

Br. univ. I. p. 97. (1826.)

172. *P. sphaericum* [Ludw.] Brid. Bryol univ. II. p. 815. (1827.) Agyagos talajon Déva mellett!

173. *P. eurystomum* (Nees.) Sendtn. in Regenob. Denkschr. III. p. 142. (1841.) Agyagos ugarokon Szuszény és Klopótiva környékén (Simk. ap. Hazsl. 167.) Déva mellett a Maros-partján!

174. *P. acuminatum* [Schleich.] Br. eur. fasc. 11. p. 11. (1841.) Déva mellett a Sóstó körül (R. Ruthe in litt.¹)

¹ Ruthe német biológus a neki küldött *Fissidens tamarindifolius* gyepei közt találta ezen apróságot. (in litt.)

175. *P. pryforme* [S.] Bryd. Bryol. univ. II. p. 815. (1826.)
Ugarokon megyszerte közönséges.

64. *Entosthodon* Schwagr.

Suppl. II. P. I. p. 44. (1823.)

176. *E. ericetorum* (Bals. et Denos.) Br. eur. fasc. 11. p. 13.
(1841.) Gymnost. obtusum Baumg. En. 2327. Vulkánhegy a Zsily
mellett (Baumg. l. c.)

177. *E. fascicularis* (Dicks.) C. Müll. Syn. I. p. 120. (1848.)
A dévai Várhegyen (Péterfi OTÉ. XXI. 137.)

65. *Funaria* Schreb.

in. L. Gen. pl. 8. ed. II. p. 760. (1791.)

178. *F. dentata* Crome Samml. deutsch. Laubm. No 12 (1806.)
Mészkösziklák Boicza mellett!

179. *F. hygrometrica* (L.) Sibth. Fl. oxon. p. 288. (1794.)
Egyike a legközönségesebb mohoknak.

22. csal. *Bryaceae*.

66. *Leptobryum* (Br. eur.) Schimp.

Coroll p. 64. (1856.)

180. *L. pyriforme* (L.) Schimp. Coroll. p. 65. (1856.) Szur-
duk-szoros és Valea- Korbului völgye Nagybaár mellett (Péterfi
MBL. II. 293.) Déva mellett is előfordul a Rócsi-hegyen!

67. *Webera* Hedw.

Fund. II. p. 95. (1782.)

181. *W. polymorpha* (H. et H.) Schimp. Coroll. p. 65. (1856.)
Gyepes oldalakon és hátakon a Páringon!

182. *W. elongata* (Hedw.) Schwagr. in L. Sp. pl. ed. 4. T.
V. P. II. p. 48. (1830.) Déva mellett a Várhegyen utak szélén
(Péterfi MBL. II. 293.)

183. *W. longicolla* (Sw.) Hedw. Sp. musc. p. 169. (1801.)
A Zenoga-tó körül a Retyezát-havason (Simk. Közl. 71.)

184. *W. nutans* (Schreb.) Hedw. Descr. I. p. 9. (1878.) Erdei
talajon megyszerte közönséges.

var. *uliginosa* Schimp. Coroll. p. 70. (1856.) Valea Korbului
völgye Nagybaár mellett!

1885. *W. cruda* (L.) Bruch. Mscr. Fövényes, agyagos helye-
ken elég gyakori. Így bőven fordul elő a Szurduk-szorosban, Puj
környékén, Déva és Nagyág mellett, a marosillyei hegyvidéken

közönséges! A Retyezát alján is nő a klopotivai völgyben. (Simk. Közl. 71.)

186. *W. Ludwigii* (Spreng.) Schimp. Syn. ed. 2. p. 402. (1876.) A Rézbánya-patak körül gyakori homokos helyeken. (Péterfi OTÉ. XXI. 137.)

187. *W. annotina* (Hedw.) Bruch. Mscr. A Csengő-patak mentén gyakori Déva mellett!

188. *W. Rothii Correns* in litt., Limpr. III. p. 728. Marosillye mellett a Szirbi-patak partján!

68. *Mniobryum* (Schimp.) Limpr.

Rabenh. Kryptfl. ed. 2. IV. I. p. 272.

189. *M. carneum* (L.) Limpr. I. p. 275. Patakok mentén Déva és Dumbravicza mellett!

190. *M. albicaus* (Wahlenb.) Limpr. I. p. 277. Hasonló helyeken, mint az előbbi, de amannál gyakoribb. Déva körül közönséges, szedtem még a Szurduk-szorosban, Nagyg, Algyógy és Marosillye körül is!

var. *grandiretis* Peterfi Exs. Algyógy mellett!

69. *Bryum Dill.*

Cat. Giss. p. 222. (1718.)

E fajokban felette gazdag nemzetségből több példám van, melyek külföldi anyaggal nem lévén még összehasonlítva, némileg kétesek. Ezeket e sorok keretébe nem vettem föl.

191. *B. pendulum* (Hornsch.) Schimp. Coroll. p. 70. (1856.) Száraz helyeken a Szurduk-szorosban!

192. *B. inclinatum* (Sw.) Br. eur. fasc. 6—9. p. 17. (1839.) Földön és sziklákon Szászváros és Boicza mellett! (Péterfi MBL. III. 116.)

193. *B. uliginosum* (Bruch.) Br. eur. I. c. p. 18. Nagygagon a Hajtó-hegyen (Péterfi MBL. III. 116.)

194. *B. torquescens* Br. eur. fasc. 6—9. p. 49. (1839.) A dévai Várhegyen (Péterfi OTÉ. XXI. 137.)

var. *grasile* Först. in litt. ad me d. Ugyancsak a dévai Várhegyen (Péterfi I. c.)

195. *B. cirratum* H. et H. in Flora 1819. p. 90. A Zenogi alhavasi táján a Retyezát-havason (Simk. Közl. 71.)

196. *B. pallesceus* Schleich. Crypt. exs. Melv. no. 28. A Zenoga alján (Simk. Közl. 71.) és Felsőcsertés mellett!

197. *B. capillare* L. Sp. pl. p. 1586. (1753.) Száraz erdei talajon közönséges az egész megye mezei és hegyi táján.

var. *meridianale* Schimp. Coroll. p. 75 (1856.) A dévai Várhegyen (Péterfi OTÉ. 138.)

198. *B. caespitium* L. Sp. pl. p. 1121. (1753.) Megyeszerte közönséges a mezei és hegyi tájon.

199. *B. elegans* Nees. Mscr. Szászváros mellett a Grigori-erdőben. (Péterfi MBL. III. 117.)

200. *B. alpinum* Huds. Fl. angl. p. 415 (1762.) A Szurduk-szorosban nedves földön, Déva mellett a Szárhegyen és a Rézbánya felé. (Péterfi MBL. III. 117.)

201. *Mildeum* Jur. in Verb. Sool. bot. Ges. Wien. p. 967. (1862.) A vasuti töltésen Déva mellett. (Péterfi MBL. III. 117.)

202. *B. erythrocarpum* Schwagr. Suppl. I. P. II p. 100. (1816.) Zám és Kózsa mellett. (Péterfi MBL. III. 117.)

203. *Br. versicolor* A. Br. Mscr. Vizerek mentén a Páringhavason. [Péterfi MBL. III. 117.]

204. *B. atropurpureum* Wahlenb. W. et M. Ind. Musc. [1803.] Déva és Branyicska mellett agyagos földön. [Péterfi OTÉ. XXI. 138.]

205. *B. argenteum* L. Sp. pl. p. 1120. [1753.] A legközönségesebb mohok egyike, melyet még a Páring alján is szedtem.

var. *majus* Br. eur. fasc. 6—9. p. 79. [1839.] A dévai Várhegyen!

var. *lanatum* (P. Beauv.) Br. eur. l. c. Aranyihegy, dévai Várhegy!

206. *B. Duvalii* Voit in Sturm. D. Fl. II. 12. [1811.] Nedves helyeken a Szárhegyen Déva mellett. [Péterfi MBL. 117.]

207. *B. pallens* Sw. Musc. seuc. p. 47. [1799.] Dévai Csengővölgy és Nagyág mellett. [Péterfi OTÉ. 139. és MBL. 117.]

208. *B. turbinatum* (Hedw.) Schwägr. Suppl. I. P. II. p. 109. [1816.] Nedves helyeken a Szurduk-szorosban, Nagybaár, Déva és Vajdahunyad mellett!

209. *B. pseudotriquetram* (Hedw.) Schwägr. l. c. p. 110. Déva mellett a Rézbánya felé!

70. *Rhodobryum* (Schimp.) Limpr.

II. p. 444.

210. *R. roseum* (Weis.) Limpr. l. c. 445. Csak a dévai Vár-hegyről [Péterfi OTÉ. XXI. 139.] ismerem megyénkbel.

23. csal. *Mniaceae*.71. *Mnium* (L.) Schimp.

in Br. eur. Consp. ad. vol. IV. [1851.]

211. *M. hornum* L. Sp. pl. ed. 1. II. p. 112. (1753.) Nedves talajon Szakamás és Déva mellett!

212. *M. serratum* Schrad. in L. Lyst. nat. ed. 13. II. P. II. p. 1330. [1791.] Erdőkben Felsőcsertés és Nagyrápoly mellett!

213. *M. undulatum* (L.) Weis. Pl. crypt. fl. Gott. p. 158. [1770.] Árnyékos helyeken igen közönséges, de termése ritka. Termésel szedtem Déva Bezsán erdejében!

214. *M. rostratum* Schrad. in L. Syst. nat. ed. 13. II. P. II. p. 1330 [1791.] Retyezát klopotivai völgye [Simk. Közl. 71.] Déva mellett a Kőbányánál [Péterfi OTÉ. XXI. 139.] és Laszó körül fűzfák tövében!

215. *M. cuspidatum* (L.) Leyss. Fl. Hal p. 272 [1783.] Az egész Maros-völgyben gyakori erdőkben.

216. *M. affine* Bland, Musc. frond. exs. fasc. III. no. 133. [1804.] Marosillye mellett!

217. *M. punctatum* (L.) Hedw. Fund. II. p. 94. [1782.] Vizenyős helyeken Dobra [Unver. ap. Fuss. Aufz. 1292.] Marosillye, Déva, Haró, Nagyág és Nagybaár mellett! Retyezát alján [Simk. 71.] var. *elatum* Schimp. Syn p. 398 [1860.] Nagybaár mellett!

24. csal. *Meeseaceae*.72. *Meesea* Hedw.

Fund. II. p. 97. [1782.]

218. *M. triquetra* (L.) Aongstr. in Nov. Act. Soc. Ups. XII. p. 357. [1844.] Forrásos helyeken a Páring-havason!

25. csal. *Aulacomniaceae*.73. *Aulacomnium* Schwägr.

Suppl. III. I. fasc. 1. t. 215. (1827.)

219. *A. palustre* (L.) Schwägr. l. c. Nedves réteken a Rusz-kán (Simk. Közl. 71.) és Déva mellett a Bezsán erdőnél. (Péterfi MBL. II. 294.)

26. csal. *Bartramiaceae*.74. *Bartramia* Hedw.

Descr. II. p. 111. (1789.)

220. *B. ithyphylla* (Haller) Brid. Muscol rec. II. P. III. p. 132 (1803.) Köves helyeken nő a havasokon, így a Retyezáton (Simk. Közl. 71.) s a Páringon a Szlevejn Mare csúcsán. (Péterfi MBL. II. 294.)

221. *B. Halleriana* Hedw. Descr. III. p. 111. (1789.) A Retyezát alhavasi tájain (Simk. Közl. 71.) a Páringon, a Valea-Korbului völgyben Nagybaár mellett, Nagyágon!

222. *B. pomiformis* (L.) Hedw. Sp. Musc. p. 164. (1801.) Erdők talaján a mezei tájon közönséges.

223. *B. crispa* Sw. Musc. snec. p. 73 (1799.) Déva mellett a Rézbánya-völgy chlorit szikláin (!)

75. *Plagiopus* Brid.

Bryol. univ. I. p. 596 (1826.)

224. *P. Oederi* (Gunn.) Limpr. II. 544. — Bart. Oederi (Gunn.) Sw. — Péterfi MBL. II. 295. Meszes vidékeink magasabb tájainak jellemzője, így gyakori Boicza (Péterfi I. c.) és Algyógy mellett! A Szurduk-szorosban is szedtem.

76. *Philonotis* Brid.

Bryol. univ. II. p. 15. (1827.)

225. *P. calcarea* (Br. eur.) Schimp. Coroll. p. 86. (1586.) Forrásos helyeken Algyógy mellett!

226. *P. fontana* (L.) Brid. Bryol. univ. II. p. 18. (1827.) Forrásos helyeken a Retyezáton (Simk. Közl. 71.) és a Páringon!

227. *P. seriata* (Mitt.) Lindb. Musc. Seand. p. 15. (1879.) A Zenoga-tó körül a Retyezáton (Wagner ap. Limpr. III 796.)

27. csal. *Timmia* Hedw.77. *Timmia* Hedw.

Descr. I. p. 83. (1787.)

228. *T. bavarica* Hessler Comment. de Timm. p. 19 (1822.) Száraz erdei talajon Déva mellett.

28. csal. *Polytrichaceae*.78. *Catharinaea* Ehrh.

Hannov. Mag. 1780. p. 933.

229. *C. undalata* (L.) W. et. M. Ind. musc. 1803. sens. str.

Atrichum undulatum (L.) P. Beauv.—Simk. Közl. 71. Erdei talajon megyszerte közönséges.

var. *minor* (Hedw.) W. et M. Bot. Tascenb. p. 217. (1807.) Száraz helyeken közönséges.

var. *augustoides* Péterfi MBL. I. p. 47 Nedves helyeken a dévai Várhegyen (Péterfi l. c.)

var. *chlorocarpa* Péterfi l. c. Szászváros és Déva mellett erdei talajon (Péterfi l. c.)

var. *ambigua* Naw. in litt. ad Zickendr. A tőalakkal szórványosan pl. Déva körül. (Péterfi l. c.)

230. *C. Hausknechtii* [Jär. et Milde] Broth. Etudes s. la dihydr. d. montes an Cauc. p. 4 (1884.) Déva mellett a Csengő-völgyében, Nagyág m. a Hajtó-hegyen, Nagybaár és Marosillye mellett. [Péterfi MBL. I.]

231. *C. pallida* Péterfi MBL. I. 49 p. Branyicska és Déva mellett (Péterfi l. c.)

232. *C. augustata* Brid. Mant. Musc. p. 204. (1819.) Déva körül több helyen, Fintóág mellett!

233. *C. tenella* Röhl. in Ann. Wett. III. p. 234. (1814.) Erdőkben Déva mellett!

79. *Oligotrichum* Lam. et. Decland.

Fl. franc. 3. ed. II. p. 491. (1815.)

234. *O. hercynicum* [Ehrh.] Lam. et. De. l. c. p. 492. A Páring csúcsain füves-sziklás helyeken!

80. *Pogonatum* P. Beauv.

Prodr. p. 84. (1800.)

235. *P. nanum* [Schreb.] O. Beaur. l. c. p. 84. A Szurduk-szorosban!

236. *P. aloides* Hedw. P. Beaur. l. c. p. 84. A mezei tájtól a havasi tájig közönséges.

var. *Briosiauum* (Farnetti.) Warnht. Bot. Centralbl. T. LXXII. no. 12. (1897.) Szórványosan a tőalak terjedési körében, így Déva mellett több helyen. (Péterfi MBL. II. 295.)

237. *P. urnigerum* (L.) P. Beaur. l. c. p. 84. Lombos erdőkben közönséges.

81. *Polytrichum* Dill.

Cat. pl. Giss. p. 221. (1718.)

238. *P. alpinum* L. sp. pl. II. p. 1109. (1753.) A Zenogán a Retyezát-havason (Simk. Közl. 71.)

239. *P. formosum* Hedw. Sp. musc. p. 92. (1801.) A Páring alhavasi tájain, a Hajtón Nagyg mellett!

240. *P. piliferum* Schreb. Spic. fl. Lips. p. 74. (1771.) Agyagos helyeken a mezei tájtól a havasok csúcsáig.

241. *P. juniperinum* Willd. Fl. berol. prodr. p. 305. (1787.) Lombos erdeinkben közönséges, a havasi tájon ritkább.

var. *alpinum* Schimp. Mscr. a Zenogán a Retyezáthavason (Simk. Közl. 72.)

242. *P. strictum* Bauks. Mscr. Vizenyős helyeken a Páring-havason!

243. *P. commune* L. Sp. pl. II. p. 1109. (1753.) Igen közönséges a mezei tájtól a havasok csúcsáig.

var. *minus* Weis R. crypt. gott. p. 171. (1770.) — *P. cubicum* Lindb. (Péterfi OTÉ. XXI. 140.) Déva mellett sovány agyagos földön. (Péterfi I. c.)

244. *P. perigoniale* Michx. Fl. bor. amer. II. p. 293 (1803.) Déva és Szászváros mellett száraz erdei földön [Péterfi MBL. II. 295.]

29. csal. *Buxbaumiaceae*.82. *Buxbaumia* Haller.

En. Stirp. Helv. I. p. 10. (1742.)

245. *B. indusiata* Brid. Bryol. univ. I. p. 321. (1826.) A Mizsa-patak mentén a Páring-hegységben. (Simk. Közl. XV. 505.)

83. *Dyphyscium* (Ehrh.) Mohr.

Obs. bot. p. 34. (1803.)

245. *D. sessile* (Schmid) Lindb. in Öfv. Vet. Akad. Förh. XX. (1863.) Árnyékos erdei utak szélén Déva mellett, Hajtóhegy Nagygagon!

Bb. *Plenrocarpae*.

(A termés a szár oldalán, vagy az ágak végén van.)

30. csal. *Fontinalaceae*.84. *Fontinalis* (L.) Myr.

Act. Reg. Acad. Sc. Holm. (1832.)

246. *F. antipyretica* L. Sp. pl. p. 1571. (1753.) Viz alatt fekvő köveken a Riu-mare és Zsily-folyókban!

247. *F. gracilis* Lindb. Not. ur. Sälk. p. Fauna et Flora few. p. 274. (1868.) A Riu-mare patakban (Benkö apud Demeter OTÉ. IX. 130.) és a Zsilyben a Szurduk-szorosban (Péterfi Növt. Közl. I. 67.)

85. *Dichelyma* Myr.

Act. Reg. Acad. Sc. Holm. [1832.]

248. *D. falcatum* [Hedw.] Myr. l. c. p. A Zenoga-tóban a Retyezát-havason [Simk. Közl. 72.]

31. csal. *Cryphaeaceae*.

86. *Leucodon* Schwägr.

Suppl. I. P. II. p. 1. [1816.]

249. *L. sciuroides* [L.] Schwägr. l. c. p. 1. Lombos fák törzsén és ágain megyszerte közönséges. Déván és Szurdukban cfr. szedtem!

var. *minor* Kindb. Rev. bryol. p. 103. [1892.] Tölgyfákon Déva mellett. [!]

32. csal. *Neckeraceae*.

87. *Neckera* Hedw.

Fund. II. p. 93. (1782.)

251. *N. turgida* Jur. in Verh. Zool. bot. Ges. Wien. p. 414. (1861.) Déva mellett a kőbányai szakadéokban trachyton!

252. *N. pennata* Hedw. Descr. III. p. 17. (1792.) Fatörzseken a Zenoga-alján (Simk. Közl. 72.) Déva mellett és a Szurduk-szorosban.

253. *N. crispa* (L.) Hedw. Fund. II. p. 93. (1782.) Fatörzseken és mészköveken megyszerte közönséges.

var. *falcata* Boul. Musc. d. l. France II. p. 181. (1884.) Mészkősziklákon Algyógy és Máda közt bőven. (Péterfi MBL. II. 295.)

253. *N. complanata* (L.) Hüb. Muscol. germ. p. 576. (1833.) Fatörzseken, köveken, sziklákon közönséges.

var. *secunda* Grav. Mscr. Déva mellett a kőbányai hasadéokban. (Péterfi MBL. II. 295.)

254. *N. Besseri* (Lob.) Jur. in Verh. zool. bot. Ges. Wien p. 368. (1860.) — *N. Sendtneriana* Br. eur. — Simk. Közl. 72. Szik-

lákon nő, a Zenoga-alján (Simk. I. c.) a Szurduk-szorosban és Nagybaár mellett. (Péterfi MBL. II. 296.)

88. *Homalia* (Brid.) Br. eur.

Fasc. 44—45. (1850.)

255. *H. trichomanoides* (Schreb.) Br. eur. I. c. p. 3. Fák gyökerén és tövén megyszerte közönséges.

33. csal. *Fabroniaceae*.

89. *Fabronia* Raddi.

Atti dell. Accad. d. Sc. di Wien. T. IX. (1808.)

256. *F. octoblepharis* (Schleich.) Schwägr. Suppl. I. P. II. p.

338. (1816.) — *F. pusilla* Simk. Közl. XV. 503. — non Raddi. Fűzfák kérgén Puj mellett (Lojka et Simk.) a. p. Simk. I. c.

90. *Anacamptodon* Brid.

Mant. musc. p. 136. (1819.)

257. *A. splachnoides* (Frölich.) Brid. I. c. p. 136. Fakérgen nő. Ruzska-havas (Lojka et Hazsl. ap. Hazsl. Mohfl. 216.) u. ott. (Simk. Közl. 73.) a Páring lábánál és Déva mellett a Funyikarban (Péterfi MBL. II. 296.)

34. csal. *Leskeaceae*.

91. *Myurella* Br. eur.

fasc. 46—47. (1851.)

258. *M. julacea* (Will.) Br. eur. I. c. p. 3. Retyezát-havas szikláin. (Simk. ap. Hazsl. 204.)

92. *Leskea* Hedw.

Fund. II. p. 93. (1782.)

259. *L. nervosa* (Schwägr.) Myr. Coroll. fl. Ups. p. 52. (1839.) Fatörzseken, különösen bükkfán, igen elterjedt az egész megye hegyi táján, a mezei tájon ritka, így csak Déva mellett!

260. *L. catenulata* (Brid.) Mitt. in Journ. Linn. Soc. VIII. (1864.) Vajdahunyad dolomit-szikláin (!)

261. *L. polycarpa* Ehrh. Dec. crypt. no. 96. (1788.) Fák tövén, földön közönséges.

var. *exile* (Starke.) Milde Br. sil. p. 260. (1869.) A dévai Várhegyen. (Péterfi OTÉ. XXI. 141.)

93. *Anomodon* H. et T.

Muscol. brit. (1818.)

262. *A. viticulosus* [L.] H. et T. l. c. p. 79. Sziklákön, fák tövében és földön igen közönséges.

263. *A. attenuatus* [Schreb.] Hüben. Muscol. germ. p. 526. (1833.) Hasonló helyeken mint az előbbi. Közönséges.

264. *A. longifolius* (Schleich.) Bruch. in litt. Déva mellett fatörzsek alján (Péterfi OTÉ. XXI. 142.) és a Várhegy északi oldalán sziklán. (!)

265. *A. rostratus* (Hedw.) Schimp. Syn. p. 488. (1860.) A Retyezát klopotivai völgyében. (Simk. Közl. 72.)

94. *Pterogonium* Sw.

Disp. syst. musc. frond. suc. p. 26. (1799.)

266. *P. gracile* (Dill.) Sw. l. c. p. 26. Chloritpalán a Szurduk-szorosban. (!)

95. *Pterygynandrum* Hedw.

Descr. IV. fasc. 1. (1793.)

267. *P. filiforme* (Tnim.) Hedw. l. c. p. 18. Fatörzsek alján az egész Maros mentén!

268. *P. decipiens* (W. et. M.) Luidb. Musc. Scand. p. 36. (1879.) Földes sziklákön a Szurduk-szorosban. (Péterfi MBL. II, 296.)

96. *Pseudoleskea* Br. eur.

fasc. 49—51. (1852.)

269. *P. atrovirens* (Dicks.) Br. eur. l. c. p. 2. A Retyezáton és a Ruszán. (Simk. Közl. 72.)

79. *Heterocladium* Br. eur.

fasc. 49—51. (1852.)

270. *H. squarrosulum* (Voit.) Lindb. Musc. Scand. p. 37. (1879.) — *N. dimorphum* Brid. — Hazsl. 208. A Retyezáton nő. (Simk. ap. Hazsl. l. c.)

98. *Thuidium* Br. eur.

fasc. 49—51. (1852.)

271. *T. tamariscifolium* [Neck.] Lindb. Manip. musc. II. p. 415. (1874.) — *T. tamariscinum* Hedw. — Simk. Közl. 72. Erdőkben, réteken közönséges.

272. *T. delicatulum* (L.) Mitt. in Journ. Linn. Soc. XII. p. 578. (1969.) Hasonló helyeken a Retyezát alján Gurény körül, a Szurduk-szorosban és Déva környékén!

273. *T. Philibertii* Limpr. II. 835. Hogyina-erdő Déva mellett. (Péterfi Növt. Közl. II. 174.)

var. *pseudotamarisci* (Limpr.) Péterfi Növt. Közl. II. 174. — *T. pseudotam.* Limpr. II. 831. A tőalakkal Déva mellett. (Péterfi I. c.)

274. *T. recognitum* (L.) Lindb. Manip. musc. II. p. 416. (1874.) Száraz helyeken nő Déva, (Péterfi OTÉ. XXI. 142.) Boicza és Nagygág körül. (!)

275. *T. abietinum* L. Br. eur. fasc. 49—51. (1852.) Cserjés helyeken közönséges, de nálunk mindig steril.

276. *T. Blandowii* (W. et M.) Br. eur. fasc. 49—51. (1852.) A Hajtó-hegyen Nagygág mellett. [Péterfi MBL. II. 296.]

35. csal. *Hypnaceae*.

99. *Platygyrium* Br. eur.

fasc. 46—47. (1851.)

277. *P. palatinum* (Neck.) Péterfi MBL. II. 296. Fatörzseken az egész megye mezei táján szórványosan.

var. *gemmiclada* Limpr. III. p. 8. Déva és Marosillye mellett. (Péterfi MBL. II. 296.)

100. *Pylaiea* Lindb.

Manip. musc. I. p. 70. (1870.)

278. *P. polyantha* [Schreb.] Lindb. I. c. p. 70. Fatörzseken a mezei és hegyi tájon közönséges.

var. *julacea* Lindb. et Arn. in Musc. As. bor. II. p. 152. (1890.) Déva mellett fűzfákon. (Péterfi MBL. II. 296.)

var. *longicuspis* Lindb. et Arn. I. c. — *P. polyantha* Schreb. var. *longifolia* Hazsl. in litt. 1895. Déva mellett körtefákon. [Péterfi MBL. II. 297.]

101. *Orthothecium* Br. eur.

fasc. 48. [1851.]

279. *O. rufescens* [Dicks.] Br. eur. I. c. p. 3. Mészatalajon Boicza körül. [!]

102. *Entodon* C. Müll.

Linn. XVIII. p. 707. [1844.]

280. *E. Schleicheri* [Br. eur.] Broth. En. musc. Canc. p. 134. [1892.] *Cylindroth.* Schl. Br. eur. A dévai Várhegy trachyt-szikláján, ritka. (!)

281. *E. orthocarpus* [La Pyl.] Lindb. Musc. Scand. p. 39. [1879.] *C. concinum* [De Not] Schimp. Meszes talajon a boiczai kisebbik Magurán (!)

103. *Climacium* W. et M.

Rese d. Scwed. p. 96. [1804.]

282. *C. dendroides* [L.] W. et M. l. c. p. 96. Vizenyős réteken a Páring-alján, Gurény, Nagyág és Déva mellett (!)

104. *Isothecium* Brid.

Bryol. univ. II. p. 355. [1827.]

283. *I. myurumm* (Pollich.) Brid. l. c. p. 367. Fák alján közönséges az erdei tájban.

284. *I. myosuroides* [L.] Brid. l. c. p. 369. Köveken a dévai Várhegyen. (!)

105. *Homalothecium* Br. eur.

fasc. 46—47. [1851.]

285. *H. sericeum* (L.) Br. eur. l. c. p. 3. Fatörzseken megyszerte közönséges.

286. *H. Philippeanum* (Spruce.) Br. eur. l. c. p. 3. Sziklákön nő a Szurduk-szorosban, a Retyezát alján Gurény körül és Nagyágon. (!)

106. *Camptothecium* Br. eur.

fasc. 46—47. (1851.)

287. *C. lutescens* (Huds.) Br. eur. l. c. p. 6. Agyagos helyeken, réteken, szőlők mesgyéin közönséges.

var. *fallax* (Philib.) Breidl. Laubm. Steierm. p. 178. (1891.) Déva mellett szőlők vágásaiban. (Péterfi MBL. II. 297.)

107. *Brachythecium* Br. eur.

fasc. 52—54. (1853.)

288. *B. Mildeanum* Schimp. in litt. ad Milde. Vizenyős helyeken Déva és Piski között réteken. (!)

289. *B. salebrosum* (Hoffm.) Br. eur. l. c. p. 16. Különösen kertekben, de hegyoldalokon és réteken is nő az egész megyében.

290. *B. campestre* (Bruch.) Br. eur. l. c. p. 12. Trachyt-sziklákön és köveken a dévai Várhegyen. (Péterfi OTÉ. XXI. 143.)

291. *B. populeum* (Hedw.) Br. eur. l. c. Fák tövén, hid-oszlopokon és kövön nő Déva és Szászváros mellett (!) a klopotivai völgyben (Simk. Közl. 73.)

var. *majus* Br. eur. l. c. Nagy kő sziklái Hondol és Felsőcsertés közt. (Péterfi OTÉ. XXI. 143.)

292. *B. velutinum* (L.) Br. eur. l. c. 5. Erdőkben felette közönséges, igen változó és az alhavasi tájig terjed. [Páring !]

293. *B. rutabulum* (L.) Br. eur. l. c. p. 11. Köveken közönséges; ez is felmegy a havasi tájig pl. Ruzskavas (Simk. Közl. 73.)

294. *B. reflexum* (Starke) Br. eur. l. c. p. 8. A Zenoga-alján a Retyezát-hegységben. (Simk. Közl. 73.)

295. *B. leatum* (Schimp.) Br. eur. l. c. p. 20. Az algyógyi mészvidéken köveken egész Mádáig gyakori. Boicza körül nem találtam oly nagy mennyiségben.

296. *B. glareosum* (Bruch.) Br. eur. l. c. p. 19. Míg az előbbi inkább a mészsziklákat kedveli, ez a meszes talajon érzi jól magát. Ruzska, Retyezát [Simk. Közl. 73.] Algyógy—Máda, Boicza, Szurdukszoros. (!)

297. *B. albicans* (Neck.) Br. eur. l. c. p. 19. Megyénkben csak Déva mellett szedtem a Románbánya körül [!]

298. *B. rivulare* Br. eur. l. c. p. 12. A Csengő-völgyben Déva mellett, Marosillye, Dumbravicza és Zám körül [!]

108. *Scleropodium* Br. eur.

fasc. 45—46. [1853.]

299. *S. purum* (L.) Limpr. III. p. 147. Lombos erdők talaján szerte közönséges.

109. *Eurhynchium* Br. eur.

fasc. 57—61. [1854.]

300. *E. strigosum* (Hoffm.) Br. eur. l. c. p. 2. A dévai Várhegyen a lövőház körüli utak szélein. [!]

301. *E. striatum* (Schreb.) Schimp. Coroll. p. [1856.] Erdők, különösen bükkösök talaján, bőven Déva körül, Nagyágon és Kulyesen. [!]

302. *E. piliferum* (Schreb.) Br. eur. l. c. p. 16. Nedves, füves helyeken Déva és Nagyág mellett. [!]

303. *E. speciosum* (Brid.) Milde Br. Sil. p. 312. [1869.] A Várhegy alatti forrásban Vajdahunyadon. [!]

304. *E. puniluu* (Wils.) Schimp. Coroll. p. 119. [1856.] Ritka moha, melyet csak Fintóág mellett szedtem. (Péterfi MBL. II. 297.)

305. *E. praelongum* [L.] *Br. eur.* l. c. p. 8. Füves helyeken a megye mezei táján közönséges. (!)

306. *E. Swartzii* (Turn.) *Curnow*. *Bryoth. eur. fasc. XII.* [1862.] Agyagos talajon szőlők felett Déva körül. (Péterfi MBL. II. 297.)

110. *Rhynchostegium* *Br. eur.*

fasc. 49—51. [1852.]

307. *R. rotundifolium* (Scop.) *Br. eur.* l. c. p. 9. Köveken a dévai Várhegyen. (!) (Péterfi MBL 1903: 297 old.)

308. *R. murale* (Neck.) *Br. eur.* l. c. p. 10. Törmellékes földön Vajdahunyad mellett (!)

309. *R. rusciforme* (Neck.) *Br. eur.* l. c. p. 11. Vizjárta helyeken, patakok partján közönséges.

111. *Plagiothecium* *Br. eur.*

fasc. 48. (1851.)

310. *P. undulatum* (L.) *Br. eur.* l. c. p. 13. Erdőkben Déva mellett!

311. *P. silvaticum* (Huds.) *Br. eur.* l. c. p. 14. Livazény és Gurény körül. (!)

312. *P. denticulatum* (L.) *Br. eur.* l. c. p. 12. A Ruszkahavason és a Zenoga alján. (Simk. Közl. 73.)

313. *P. depressum* (Bruch.) *Dix. in Dix. et Jam. Stud. Handb. p. 431.* (1896.) A Kőbánya melletti hasadéokban Déván. (Péterfi MBL. II. 297.)

314. *P. silesiacum* [Seliger.] *Br. eur.* l. c. p. 12. A Ruszkahavason. (Simk. Közl. 73.)

112. *Amblystegium* *Br. eur.*

fasc. 55—56. (1853.)

315. *A. Sprucei* [Bruch.] *Br. eur.* l. c. p. 5. Fák gyökerein a Rézbánya völgyében Déva mellett (!)

316. *A. subtile* [Hedw.] l. c. p. 4. Ruszkahavas (Simk. Közl. 74.) Fák kérgén a Csengőhegyen Déva mellett. (!)

317. *A. filicinum* (L.) *De Not. Cronaca II. p. 25.* (1867.) — Hymn Filicim d. — Péterfi OTÉ. XXI. 144. Déva mellett a Csen-gő-forrás mésztuffáján (Péterfi l. c.) és a Szurduk-szorosban. (!)

318. *A. irriguum* (Wils.) *Br. eur. fasc. 62—64.* [1855.] Déva és Puj mellett. [Péterf MBL II. 297.]

319. *A. varium* (Hedw.) Lindb. Musc. Scand. p. 32. (1879.) Déva mellett a Várhegyen (Péterfi MBL. II. 297.) Máda körül. (!)

320. *A. serpens* (L.) Br. eur. fasc. 55—56. (1853.) Földön, köveken, fák gyökerein közönséges. Ide tartozik *A. rigescens* Péterfi Exs. (— non Limpr.) is.

var. *tenue* (Schrad.) Br. eur. l. c. A dévai Várhegy falain. (Péterfi OTÉ. XXI. 143.)

321. *A. pachyrrhizon* Lindb. Musc. Scand. p. 32. (1879.) Nagyágón egy régi bányabejárás kövein. (Péterfi Növt. Közl. II. 175.)

322. *A. Juratzkanum* Schimp. Syn. p. 693. (1860.) A Cserna partjain Déva mellett. (!)

323. *A. riparium* (L.) Br. eur. fasc. 55—66. (1853.) Vizjárta köveken, partokon és földön közönséges.

113. *Hypnum* Dill.

Cat. Giss. p. 215. (1718.)

324. *H. Halleri* Sw. Meth. Musc. p. 34. (1781.) A Páring-havas més-szikláin. (!)

325. *H. chrysophyllum* Brid. Br. univ. II. p. 598. (1828.) Sovány földön Déva mellett. (Péterfi OTÉ. XXI. 144.)

326. *H. protensum* Brid. Muscol. rec. II. P. II. p. 85. (1801.) Déva mellett a Csengőn. (Péterfi MBL. II. 298.)

327. *H. stellatum* Schreb. Spec. p. 92. (1771.) A Bezsán-erdőben Déva mellett. (!)

328. *H. uncinatum* Hedw. Descr. IV. p. 65. (1797.) A Zenoga alján és a Ruzska-havason, (Simk. Közl. 74.) Déva és Branyicska mellett. (!)

329. *H. aduncum* Hedw. Descr. IV. p. 62. (1797.) Ruzska-havas (Simk. Közl. 74.) de kérdéses, mert Limpr. előtt e név alatt más és más fajok szerepeltek.

330. *H. Kneiffii* (Br. eur.) Schimp. Coroll. p. 135. (1856.) Déva melletti vasuti árkokban. (Péterfi MBL. II. 298.)

331. *H. polycarpon* Bland. in sched. A vasuti töltés figuráiban Déva és Marossolymos közt. (!)

332. *H. fluitans* t. Fl. snec. ed. 2. p. 899. (1755.) Megyénkben ezidő szerint csak a következő variatio fordul elő.

var. *serratum* Lind. in Hidwigia 1867. Terem Nagyágón az Ambl. pachysr. gyepjében. (Péterfi Növt. Közl. II. 175.)

333. *H. commutatum* Hedw. Descr. IV. p. 68. (1797.) Ruszka-havas alján (Simk. Közl. 74.) és a Szurduk-szorosban. (!)

334. *H. falcatum* Brid. Muscol. rec. III. p. 63. (1801.) A Szurduk-szorosban kopasz földön. (!)

335. *H. crista-castrensis* L. Sp. pl. p. 1125. (1753.) Lombos erdeinkben különösen meszes talajon gyakori, a fenyvesekben közönséges.

336. *H. molluscum* Hedw. Descr. IV. p. 56. (1797.) Mészsziklákön és meszes talajon az alhavasi tájig gyakori.

337. *H. incurvatum* Schrad. Syst. Samml. I. p. 18. (1796.) Köveken és téglán a dévai Várhegyen. (!)

338. *H. Vaucheri* Lesqu. Cat. d. Monts. suits. p. 48. (1845.) Mészsziklákön a Páringon. (!)

339. *H. cupressiforme* L. Sp. pl. p. 1126. (1753.) Földön, fán és sziklákön igen közönséges.

var. *filiforme* Brid. Musc. rec. II. P. II. p. 138. (1801.) Lombos fáink törzsén közönséges.

340. *H. resupinatum* Wils. Br. brit. p. 398. (1855.) Fatörzseken Déva mellett. (!)

341. *H. callichroum* (Brid.) Br. eur. fasc. 57—61. (1854.) A Retyezát alján és a Ruszkan. (Simk. Közl. 74.)

342. *H. Lindbergii* Mitt. in Seemanus Journ. of. Bot. (1864.) Földdel borított sziklákön a Szurduk-szorosban. (Péterfi MBL. II. 298.)

343. *H. Haldanianum* Grev. Ann. of. the Lyc. of N. York. I. p. 275. (1825.) A Zenoga-havas alján a Retyezát-hegységben. (Simk. Közl. 74.)

344. *H. pulestre* Huds. Fl. Augl. p. 429. (1762.) Patakok mentén Puj és Boicza körül. (!)

345. *H. molle* Dicks. Crypt. fasc. II. p. 11. (1790.) A Zenoga tetőin és a Lonsitz-patak mentén a Retyezát-hegységben. (Simk. Közl. 75.)

346. *H. giganteum* Schimp. Syn. p. 624. (1860.) Marosillye mellett a vasuti töltés árkaiban. (!)

114. *Acrocladium* Mitt.

Journ. Linn. Soc. Bot. XII. p. 531. (1869.)

347. *A. cuspidatum* (L.) Lind. Musc. Scand. p. 39. (1879.) Nedves réteken és árkokban közönséges.

115. *Hylocomium Br. eur.*

fasc. 49—52. (1852.)

348. *H. splendens* (Hedw.) Br. eur. l. c. p. 5. A legközségsébb mohok egyike, mely a mezei tájtól a havasok csucsáig nő.

349. *H. Schreberi* (Willd.) Denos. Epil. p. 92. (1869.) Száraz erdei talajon a hegyi tájig közönséges.

350. *H. loreum* (L.) Br. eur. l. c. p. 7. Erdőkben Nagyg mellett. (!)

351. *H. triquetrum* (L.) Br. eur. l. c. p. 8. Füves helyeken és erdőkben igen közönséges.

352. *H. squarrosum* (L.) Br. eur. l. c. p. 9. Agyagos talajon és füves helyeken a Páringon és Nagyg mellett. (!)

353. *H. calvasceus* (Wils.) Lindb. Contrib. p. 252. (1872.) A nagygai Hajtó-hegyen. (Péterfi MBL. 298.)

116. *Rhytidium* (Sull.) Kindb.

Laubm. Scwed in Norn. p. 15. (1883.)

354. *R. rugosum* (L.) Kindb. l. c. p. 15. Száraz, füves helyeken gyakori a megye mezei és hegyi táján.

Pótlás.

A *Sphagnum cymbifolium* Ehrh. nevű tőzegmohot kétségtelenül Déva mellől származó szénában találtam, tehát ez a faj a Déván honosok közé felvehető.

Rövidítések és irodalmi források.

! — Az illető helyen magam szedtem.

Közl. — Matematikai és természettud. Közlemények, kiadja a M. tud. Akadémia.

MBL. — Magyar botanikai Lapok, szerkeszti Alföldi Flatt Károly, kiadja Dr. Dégen Árpád. Budapest, I—III. évf. 1902—1904.

Növt. Közl. — Növénytani Közlemények. Szerkeszti Dr. Schilbeszky Károly, kiadja a Kir. Magy. Természettud. Társulat. Budapest, I—III. 1902—1904.

OTÉ. — Orvos-természettudományi Értesítő, kiadja az Erdélyi Múzeum Egylet. Kolozsvár.

Pótf. — Pótfüzetek a Természettudományi Közlönyhöz, kiadja a

- Kir. Magy. Természettudományi Társulat. Budapest.
- Baumg. En. — Baumgarten Joh. Christ. Gottl. Enumeratio stirpium Magno Transsilvaniae etc. Tomus IV. curante M. Fuss, Cibinii 1846.
- Demeter OTÉ — Dr. Demeter Károly: Bryologiai jegyzetek Erdélyből. OTÉ. IX. (1884.) 129.
- Fuss Aufz. — Michael Fuss: Systematische Aufzählung der in Siebenbürgen angegebenen Cryptogamen. Megjelent az Archiv d. Verein für siebenb. Landeskunde XIV. (neue Folge) évfolyamában, 1878-ban. Az akkorig ismert adatokat összefoglaló mű, melyben az átkölcsönzött s feldolgozott Baumgarten- és Simonkai-féle adatokon kívül megyénkire vonatkozó újabb adat nincsen.
- Hazsl. Mohfl. — Hazslinszky Frigyes: A magyar birodalom mohflórája, Budapest, 1885.
- Limpr. — K. G. Limpricht: Die Laubmoose, in Dr. L. Rabenhorst's Kryptogamenflora von Deutschland, Oesterreich u. der Schweiz, 2. kiadás, Leipzig, 1885—1904. Europa lombos mohflórájának pontos kézikönyve, melynek alapján megyénk lombosmohait is meghatároztam.
- Péterfi MBL. — Péterfi Márton: A Catharinaea undulata rokonsága MBL. I. (1902) 46; Az erdélyi Fissidensekről, MBL. I. 88; Hedwigia albicans (L.) W. et M. var. pulvinata MBL. I. 317; A Physcomitrella Hampei Limpr. hazai előfordulása MBL. I. 257. Adatok Erdély lombosmohflórájához. MBL. II. (1903) 288; Bryologiai Közlemény, MBL. III. (1904) 116.
- Péterfi Növt. Közl. — Péterfi Márton; Újabb adatok hazánk lombosmohainak ismeretéhez, Növt. Közl. I. 65. (1902); A magyarországi Weisia-fajokról, Növt. Közl. II. (1903) 24; Bryologiai Közlemény II. 173.
- Péterfi OTÉ. — Péterfi Márton: Déva lombosmohai. OTÉ. XXI. (1896) 129.
- Péterfi Pótf. — Péterfi Márton: Egy új hazai Astomum, Pótf. LII. (1899) 196; Néhány adat hazánk lombosmohflórájához. Pótf. LII. 198; Adatok hazánk lombosmohflórájához, Pótf. LIII. (1900) 41; Bryologiai jegyzetek Erdélyből,

Pótf. LIII; Adatok a hazai zárttermésű (cleistocarp) mohok ismeretéhez, Pótf. LXI. (1901) 139.

Simk. Közl. — Dr. Simonkai Lajos: Részletes jelentés a magyar-erdélyországi határhegyek s a Retyezátra tett társas kiránduláson gyűjtött máj- és lombmohokról. Közl. X. (1872) 65. Bánsági és hunyadmegyei utazásom. Közl. XV. (1878) 479.

Ezekben kívántam megyénk lombosmohflórájára a figyelmet felhívni; többet mond a fentebbi jegyzék, melynek anyagát évtizede gyűjtöm s vizsgálom és a melynek újabb s érdekesebb adatait hazai botanikai folyóiratainkban nagyrészt már közöltem.

Végző szavam a köszönet, különösen Kolumbán Samu és Borostyány Béla volt tanárainknak, kik évek során át irodalmi megvizsgálási eszközökkel segítettek s törekvéseimet mindenha élénk figyelemmel kísérték.

(Bemutatva az 1904. február 20-án tartott választmányi ülésen.)

PÉTERFI MÁRTON.

Hunyadvármegye álskorpiói.

E helyt nem lehet feladatomban a valódi és álskorpió közötti különbségeket tárgyalni, de legyen szabad a főbb eltéréseket mégis érintenem.

Míg a valódi skorpiók aránylag nagy állatok, a mennyiben nagyságuk 15—80 mm. között váltakozik, addig az álskorpiók hossza 1 és 5 mm. közt ingadozik, sőt faunánkban a *Cheiridium muscorum* 1 mm-nél is kisebb. Mindkettőnél jól megkülönböztethető a fejtor és a potroh, a fejtor része: a fej és a tor egygyé olvad s míg a fejnek függelékét képezik a szájszervek, addig a tornak a lábak.

Érdekes, hogy a szájszervek közül az álkapocstapogatók mind a valódi, mind az álskorpiónál hosszú ollóba végződő szervvé alakultak, melyek egyikénél és másikánál is a zsákmány megragadására szolgálnak.

A valódi skorpió potroha 13 ízből áll, melyek közül 7 széles képezi a tulajdonképeni potrohot, a többi pedig erősen keskenyülve a farknak nevezhető részt, melynek utolsó szelvénye méregfulánkká alakult.

Az állat potrohát minden ízében könnyen mozgathatja s miután a test hosszánál jóval hosszabb, úgy az egész testet támadás elől sikeresen megvédheti.

Támadáskor a potroh rendesen a test fölé előre hajlik, mintegy szúráásra mindig készen.

A potroh első szelvényén jól megkülönböztethető 4 pár stigma van, melyeken keresztül a levegő a légzacskóba jut. — Eleveneket szül.

Az álskorpió potroh gyűrűinek száma 11, kivételt képez e tekintetben a *Cheiridium* genusz, hol a szelvények száma csak 10.

Az egymással lágy és a test alapszínénél mindig világosabb chitin hártáival összekötött szelvények méreg fulánkba nem vég-

zödnek, hanem e helyett az 1, 2 és 3 szelvény alsó részén fonó mirigyek nyílásaira akadunk, melyeknek külső alkotása teljesen azonos a pókokéval.

Ugyancsak ezen 3 első gyűrű oldal szegélyén vannak elhelyezve az első pár, a 4-ik gyűrűn pedig a második pár stigma, melyeken keresztül a levegő a légcsövekbe jut. — Petéket rak.

Ordo. Pseudoscorpiones.

I.

Fam. Cheliferidae.

Chernes Menge.

1. Chyzeri Töm. Déva, (Töm.)¹
2. scorioides Herm. Déva. (Töm.)
3. cyrneus L. K. Déva. (Mall.)²
4. montigenus Sim. Déva. (Töm.)
5. cimicoides Fr. Déva. (Töm. Mall.) Bujtor, Puj. (Töm.)

Chelifer Geoffr.

6. cancroides L. Déva. (Mall.) Puj. (Töm.)
7. rutilans Töm. Ponorhába. (Töm.)
8. subruber Sim. Puj. (Töm.)
9. tegulatus Töm. Borbátviz. (Töm.)
10. Latreille Leach. Déva. (Mall.)

II.

Fam. Garypidae.

Cheiridium Menge.

1. muscorum Leach. Déva. (Töm. Mall.)

III.

Fam. Obisiidae.

Roncus L. K.

1. lubricus L. K. Déva. (Töm.) A.-Ruda. (Mall.)

Obisium III.

2. praecipuum Sim. Déva, Nagyg, A.-Ruda (Mall.)

¹ Tömösváry gyűjtése.

² Saját gyűjtésem.

3. *dumicola* C. K. Déva. (Töm. Mall.) Zsilvölgy (Töm.)
4. *erythrodactylum* L. K. Déva, A.-Ruda (Mall.)
5. *muscorum* Leach. Non et Töm. Déva. (Mall.)
6. *Simoni* L. K. Zsilvölgy (Töm.)
7. *seminudum* Dad. et Töm. Zsilvölgy (Töm.)

Chthonius C. K.

8. *tetrachelatus* Preyss. Déva. (Töm. Mall.)
9. *Rayi* L. Déva (Mall.)
10. *orthodactylus* Leach. Déva (Töm.)

Gyűjtésem eredménye nem nagy, de tekintve, hogy egy Tömösvár¹ után mégis sikerült Erdély álskorpíó faunáját 6 fajjal — melyek közül egy az egész ország területére új — gyarapítanom, kezdetnek elfogadható.

Erdély faunájára újak volnának:

Chernes cyrneus L. Koch. Déva.

Chelifer Latreille Laich. Déva.

Obisium praecipuum Sim. A.-Ruda, Déva, Nagyg.

» *crythrodactylus* L. K. A.-Ruda, Déva.

Chthonius tetrachelatus Preyss. Déva.

Az ország területére új volna:

Chthonius Rayi L. K. Déva.²

Ha most összehasonlítás kedvéért elfogadjuk a kir. magy. Természettudományi Társulat által használatba vett Magyarországnak fauna régiók szerinti felosztását, úgy az álskorpíók előfordulására vonatkozólag következő áttekintést nyerjük:

Regió	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	Magyarország egész területén
fajok száma	9	17	4	18	26	20	3	1	40

¹ Maros-Tordamegye Magyaró községében 1852-ik évi október 12-én született Dr. Tömösvár Ödön, sajnos, korán elhunyt jeles zoologusunkat megyénk jogosan vallhatja övének, itt élt köztünk, itt ismerte meg a természetet teljes szépségében, innen merítette azon gazdag anyagot, melyet jelesen feldolgozva, a külföldnek is méltó dicséretét vívta ki. A dévai református sírkertben pihenni ki gond-, beteg- és munkateljes ifjú életét

² Ez utóbbi fajra vonatkozólag meg kell e helyt jegyezni, hogy Tömösvár „A magyar fauna álskorpíói” című munkájának 241-ik oldalán Mehádiát már említette, mint e faj magyarországi lelőhelyét, a kérdésben lévő mehádiái állat azonban később Daday Jenő által *Chthonius diophthalmus* névvel új fajként vezetett be az irodalomba.

Látjuk, hogy a legfajdúsabb az V-ik régió (Erdély), hol egy-magában az ország egész területéről ismert fajok 65 %-a fordul elő, melyhez Hunyadvármegye egymaga 21 fajjal és így 80 %-nál is többel járul.

Megyénk tehát az álskorpiókat illetőleg az ország legjobban átkutatott területe, hisz nemcsak hogy nincs más megye, de még-csak egyetlen fauna régió sem dicsekedhetik ennyi fajjal.

Utolsó szavam a hála kifejezése, mely Edward Ellingsen jeles norvég zoologust, gyűjtött anyagomnak szíves meghatározóját illeti.

MALLÁSZ JÓZSEF.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

I. Ismertetések.

Új könyv.

Gróf Kuun Géza dr.-tól új könyv jelent meg a közelebbi időben a Magy. Népr. Társ. keleti szakosztályának kiadásában. Címe: *Gardezi kézirati munkájának a törökökről, tibetiekről és sinaiakról írt fejezetei.* Gardezi, kit helytelenül Gurdezinek is szoktak nevezni, persa író volt, aki a 11-ik században élt s azon munkáját, a melyből a törökökre, tibetiekre és sinaiakra vonatkozó részleteket eredeti szöveggel és irással s mellette magyar fordításban sok magyarázó jegyzettel kísérve és háromféle névmutatóval ellátva közli ez a könyv, 1051 vagy 1052-ben írta Kr. u. Egyetlen eredeti kézirati példánya Oxfordban a *Bodleian Library*-nek *Ouseley*-ről elnevezett gyűjteményében van meg.

E munka ránk vonatkozó adatait már előbb közzé tette Gróf Kuun Géza a magyar honfoglalás idejére vonatkozó munkálataiban. A most közzétett részek főkép néprajzi szempontból érdekesek, minthogy az őseinkkel is érintkező említett rokon és nem rokon népek szokásai és mondái közül sokat foglalnak magukban és így őskori hagyományaink némelyikére világosságot derítenek.

Örömmel jegyezzük itt fel, hogy a nagy nevű szerző őstörténetünk keleti kúrforrásait ismertető kiváló műveinek száma egy-egy ismét gyarapodott.

Sajnálunk kell azonban, hogy a körülmények kedvezőtlen-sége miatt e nagybecsű mű részletesebb ismertetését csak jövő évi évkönyvünkben adhatjuk s most meg kell elégednünk azzal, hogy ily röviden megemlékezzünk róla.

Hunyadvármegye geológiájához.

(Kivonat a Magy. Kir. Földtani Intézet 1902. évi jelentéséből.)

I. Vajdahunyd környékének földtani alkotása. Halaváts Gyulától.

A geologiai felvétel területe Szentkirály, Kiskalán. Batiz, Bácsi, Tompa, Piskl, Vajdahunyd, Boos, Groos, Erdőhát, Kutyin, Bujtur, Rákosd, Magyarosd, Alpestes, Felpestes, Zsoszány, Nándorválya, Nándor, Kereszténymás, Popesd, Kersecz, Nagybarcsa, Kisbarcsa, Csernakeresztúr, Árki, Szárazalmás, Szántóhalma, Szentandrás, Sár-falva községek határaitra terjed; a megjelölt terület szélén fekvő községek határai azonban nagyrészt csak töredékesen esnek a felvételi területre.

A terület függőleges tagosultsága egyszerű; nyugati részében 700 m. tengerszín feletti magasságot kevéssel meghaladó csúcsok, közből mintegy 400 m. magas dombok s keleti részében a Maros árterülete, 188 m. magassággal, járulnak alkotásához.

Geologiai viszonyait a következőkben adjuk.

A területen megállapítottak a következő képződmények:

1. Ártéri üledékek. (Jelenkor.)
2. Kavics terrász. (Negyedkor.)
3. Szarmata emelet.
4. Mediterrán emelet. } (Fiatalabb harmadkor.)
5. Kréta homokkő.
6. Szarúköves mészkő. } (Fiatalabb harmadkor.)
7. Dolomitos mészkő. (Elsőkor.)
8. Kristályos palák. (Őskor.)

a) Kristályos palák.

Ezek a terület nyugati oldalán, Groos, Erdőhát, Kutyin községek táján húzódó hegységet alkotják. Chloritos gnájsz, selyemfényű agyagpala, szericites pala, grafitos pala és fekete csíkos kristályos mészkő tagjai ez ősképződménynek. A dombok felől zégzugos vonalban halad a határuk, melyet valaha a szarmata tenger hullámai ostromoltak.

Ezen réteges kőzetek nagyrészt déli irányban, 11–13^h és 40–60°-kel dőlnek; csekélyebb ráncok és vetődések zavarják csupán településüket.

b) Dolomitos mészkő.

Ennek rétegei közvetlenül a kristályos palákra települnek, sőt éles határt nem is lehet közöttük megállapítani. Alsó részét többnyire mészkő, a felsőt dolomit alkotják.

c) Szarúköves mészkő.

Egészen elszigetelten található Nándor és Erdőhát területén. Előbbi helyen a nándori völgy bejáratánál függőleges szirtfalakkal kezdődik s jó messze húzódik a völgybe. Felületét a szarmata-tenger erősen lemosta és szarmata kavics helyezkedett reá. Utóbbi helyen a község északi részén emelkedő dombot alkotja s onnan a kutyini völgybe terjed. Itt egy bűvő patak vize folyik belé; a patak a túlsó völgyben egy barlang száján jön ismét felszínre. A szarúköves mészkő réteges, némely helyt pados szétválású, sárgás vagy kékes-szürke mészkő; beléje gyakran és sok helyt réteges szarúkö helyezkedik.

d) Kréta homokkő.

Szintén elszigetelten található a Nándor és Erdőhát között települő rétegcsoport, melyben igen sok acteonella kövület van. Kibúvásain látszólag vízszintesen fekszenek a rétegek, melyek főképp kékes-szürke homokos mészkőből, konglomerátból és agyagos homokkőből állanak. A rétegek dél felé dőlnek s mivel csapásirányban vannak feltárva, a kibúváson vízszintesen fekvőknek látszanak.

e) Mediterrán emelet.

Üledékes kőzetei Szentmihály, Kiskalán, Batiz, Bujtur, Vajdahunrad, Zalasd és csekélyebb kiterjedésben Szárazalmás területén találhatók. A rétegeket fehér, nagy kavicsú homok, sárgafoltos, kékes agyag, meg kék agyag, továbbá finom sárgás homok alkotja; erre sötétebb sárga, kavics rétegekkel váltakozó homok fekszik. — Ezen rétegek közé több helyt gipsz telepedik; így Vajdahunrad és Szentkirály között elterülő dombháton, Vajdahunradon a nagyolvasztók mögött fekvő leásásban és Szárazalmásnál a községbe vezető úton található. Bujturnál a vrf. Miriestől nyugatra vonuló árokban a mediterrán rétegekben szép és jó állapotban megtartott kövületek találhatók.

f) Szarmata emelet.

A szarmata tenger üledékes kőzetei főképp a dombvidékre ter-

jeszkednek. Alól kékes, sárgás agyag és agyagmárgák vékony homokrétegekkel, majd kavicsos durvább és finomabb homokrétegek, felül pedig agyagmárgák behelyezkedett márgapalákkal és finom homokkővel s legfelül homokos durva mészkőrétegek alkotják a szarmata korú üledéket. A durva mészkövet, mint jó építőkövet Rákosdon és Alpestesen fejtik s benne cerithium lenyomatokat és ostrea teknőket találhatni.

A szarmata rétegek márgáiban igen sok kővület található. Szerző a következőket gyűjtötte.

Rákosdnál a Podhegy keleti lejtőjén:

Cerithium Pauli,
Cerithium pictum,
Murex sublavatus;

Rákosdtól nyugatra, a Kalea-albán:

Cardium obsoletum,
Ervilia podolica,
Tapes gregaria,
Syndosmia refléxa,
Donax lucida vázakat.

g) Kavics terrász.

A Sztrigy-völgyében Batiznál, Bácsinál kiemelkedik a folyó mostani árterületéből egy sík felszínű terrasz, mely lejjebb Tompa, Szentandrás és Piski között szétterülván, a Sztrigy és Cserna között elterülő részt teljesen átfogja. Homoklencséseket tartalmazó és folyásos szerkezetű durva kavicsrétegből áll, melyre 1—2 m. vastag sarga agyagréteg telepszik.

h) Ártéri üledék.

Ez a Sztrigy és Cserna medrében, valamint a Maros árterületén Piski, Dédács és Sárfalva határában települt. Alsó részében kavics, felül pedig agyag alkotja.

i) Meleg források.

Különösnek látszik, hogy a Sztrigy árterületén Kiskalán község határában meleg forrás van, melynek vize 30° C. hőmérsékletű. — A három helyen fakadó forrás vize ásvány-alkatrészekben eléggé gazdag; szóda, mész, magnesia, glaubersó és konyhasó fő

alkotó részei. A víznek eléggé magas hőmérséklete arra enged következtetni, hogy a forrás nagy mélységből táplálkozik.

A kristályos palák Alsóteleknél erősen meg vannak zavarva, a lozsádi Magura déli lejtőjén települt szarmata korú üledékek szintén erősen töredezettek; az ezen két helyet összekötő egyenesben fekszik a kaláni melegforrás. Ez az egyenes egy törésvonalat jelöl ki, melynek mentén a felszínen telepedett kőzetekben nem csupán települési zavarokat látunk, hanem Alsóteleknél vasérczetek, Kalánnál a melegforrást találjuk. Valószínű tehát, hogy a tekei vasércz és a kaláni melegforrás ugyanazon okoknak a következményei.

KUZAILA PÉTER.

A rovarok szerepe a virágok beporzódásában s az ebből származó kölcsönös hatások eredményei főképp Déva floráját és rovarfaunáját tekintve.¹

(Felolvasva az 1904. február 20-án tartott választmányi ülésen.)

Igen tisztelt Választmány!

Egy még kéziratban levő munka ismertetésével akarom elfoglalni néhány percüket. Kérem, ne sajnálják figyelmükkel megajándékozni engem az alatt a néhány perc alatt, mert lehetetlen, hogy egyet ne értsenek velem abban, hogy nekünk, kiknek feladata a tudományok ápolása és azok szeretetének terjesztése, különös örömmel kell üdvözlönnünk még az egyszerű törekvést is, melyet ez irányban észlelhetünk. Annál nagyobb örömmel kell megragadnunk az alkalmat érdeklődésünk és méltatásunk kifejezésére akkor, mikor nem egyszerű törekvésről, nem csupán jószándékú kísérletről, hanem pozitív eredménnyel dicsekvő tudományos munkálkodásról emlékezhethetünk meg.

A Kir. magy. Természettud. Társulat csak most lejárt Bugát-féle pályázatán 600 K-ás pályadíjával és dicséretével egy olyan munkát tüntetett ki, melynek tárgyául vármegyénk központjának, Déva környékének florája, növényvilága nyer olyan szempontból

¹ A Kir. m Természettud. Társulat 1903. évi pályázatán a Bugács-díjjal jutalmazott pályamű. Írták: Mallász József és Péterfi Márton.

ismertetést, milyenből eddig senki sem foglalkozott vele s milyen szempontból hazánk más vidékei közül egyiknek is növényei ismeretve megközelítő mértékben sincsenek.

E munka tehát, míg egyfelől a növénytani kutatások egy nálunk még alig művelt irányának, a virágbiológiai iránynak, jövőre alapjául szolgálhat, addig másfelől társulatunk főcéljának, vármegyénk minden oldalu megismertetésének az eléréséhez egy lépéssel közelebb juttatott bennünket.

Írói e munkának társulatunk és választmányunk két új tagja: *Mallász József* és *Péterfi Márton*, kik közül az utóbbi mai gyűlésünkön tartott felolvasásával megmutatta, hogy társulatunknak munkálkodó tagja lesz, s írotársa, Mallász József is ígérte, hogy vármegyénk faunájának ismertetésében segítségére lesz társulatunknak.

A munka tárgya az, hogy a Déva vidékén élő növények virágainak beporozásában (megtermékenyítésében) mely rovaroknak minő szerepe van s ennek folytán minő biológiai hatása van e virágoknak és rovaroknak egymásra.

I. fejezetében a virágbiológia fejlődésének rövid, de világos áttekintését találjuk. Ebben fel vannak sorolva és érdekük szerint méltatva mindazok a külföldi és hazai tudósok, akik eddigelé a növénytannak ezen a terén érdemes munkálkodást folytattak.

A II. fejezet a virágok beporozásának különböző módjait ismerteti meg, t. i. hogy vannak olyan virágok, melyeknek termője a saját virágporával porozódik be, melyek saját porukkal termékenyülnek meg. Ezek az *autogamikus* virágok. Ezekre nézve is az az észlelet, hogy míg lehet, várják az idegen beporozást s csak utolsó szükségben porozódnak a saját poraikkal. Továbbá van a virágoknak egy másik nagyobb olyan csoportja, a mely valamely más virág porával, még pedig némelyik ugyanazon növényen levő másik virágéval, némelyik meg más növényen levő virágéval porozódik be. Ezek a *geitonogamikus* (szomszédból porozódó) és *xenogamikus* (idegen porral porozódó) virágok.

Érdekesen van kimutatva, hogy e beporzási módok szerint hogy változik, ezekhez mikép alkalmazkodik a virág szerkezete és életműködése, pl. mint függenek össze a beporzás módjával a virágzatok különféle alakjai, a szirmok nyílt vagy zárt csövekké alakulása, időnkénti összecsukódása meg szétnyílása, lehajlása meg kiegyenesedése stb.

A III. és IV. fejezetben meg arról van szó, hogy mely rovar fajták mily mértékben szerepelnek a virágok beporozásában s miképpen alkalmazkodnak a virágon élő rovarok a virágok szerkezetéhez. Erre nézve érdekes adat a IV. fejezetben az, hogy a dongók egyes fajainál (a bombusoknál) és számos méhfajnál is a rendes, lábon levő vagy hasi porgyűjtő készülékek mellett vannak feji és tori porgyűjtő készülékek is, melyek az említett testrészek lekopaszodása folytán állanak elé. U. i. e kopaszhelyek a körülök megmaradt oldalszőrök miatt kész medenczékké válnak s mint ilyenek fő porgyűjtő készülékei a nevezett dongóknak és méheknek.

Ezt az adatot azért említem fel vázlatos ismertetésemben külön is, mert egészen új, eddig más megfigyelők, sem külföldiek, sem hazaiak, nem vették észre.

Az V. részében a négy első fejezetben kifejtett elvek részletes alkalmazódását mutatja be a könyv. E végből a dévai virágos növényeknek 394 faja van részletesen ismertetve, s mindeniknél kimutatva az is, hogy mely rovarok miképpen vesznek részt a virágok beporozásában.

Ezen ismertetett fajok közül kimaradtak a kultivált növények mind s a vadontermők közül azok a fajok, a melyek oly ritkán fordulnak elő, hogy emiatt a virágok biológiai megfigyeléséhez jelentékeny adatokat nem szolgáltathatnak.

Az egyes fajok vizsgálásául a szerzők legtöbbszörre önálló kísérletek végzésére voltak utalva, minthogy a leghasználhatóbb segédművek: Müller H.: *Befruchtung der Blumen durch Insekten*, és Knuth P.: *Handbuch der Blüthenbiologie*, mind oly fajokat tárgyalnak, melyek a dévaiakkal ritkán egyeznek meg. Így aztán ezen részletes virág biológiai részben igen sok olyan faj ismertetéséről van szó, melyek még név szerint sem fordultak eléddig a hasonló irányú növényteni irodalomban.

Igy *virágbiológiai* szempontból teljesen ismeretlenek voltak:

Hepatica transsilvanica Fuss

„ *media* Simk.

Arabis petrogena Kern.

Hesperis runcinata W. et K.

Szsimbrium Loisellii L.

Erysimum pannonicum Crautz.

Alyssum murale W. et K.
Polygala angustata Schur
Cucubalus baccifer L.
Stellaria Parthiana Schur
Alsine frutescens Kit.
Linum hirsutum L.
„ flavum L.
Trifolium ochroleucum Huds.
Lythrum virgatum L.
Galium Marisense Simk.
Cephalaria radiata Griseb.
Scabiosa Bauatica W. et K.
Knausia silvatica L.
Aster punctatus W. et K.
Inula cordata Boiss.
Achillaea chrythmifolia W. et K.
Campanula Grossecku Heuff.
Fraxinus Ornus L.
Cormulvulus silvaticus W. et K.
Anchusa Barrelieri All.
Onosma Tauricum Pall.
Echium rubrum Jacqu.
Pulmonaria mollissima Kern.
Linaria italica Trev.
Veronica crinita Kit.
Rhinanthus glandulosus Simk.
Salvia Kernerii Blocki.
Mellissa hungarica Simk.
Ajuga Chamaepestis L.
Euphorbia virgata W. et K.
Orchis elegans Heuff.
Crocus bauaticus Gay.
Iris variegata L.
Muscari transsilvanicum Schur
Allium atropurpureum W. et K.

A beporozást végző rovarokat nem ismerték eddig a következő
33 fajnál:

Clematis integrifolia L.

Fumaria prehensilis Kit.
Viola permixta Jord.
Dianthus Marisensis Simk.
     „   *giganteus* D'Urv.
Silene nemoralis W. et K.
Melandrium nemorale Heuff.
Hibiscus ternatus Cav.
Dictamnus microphyllus Schur
Gemista ovata W. et K.
Cythisus leiocarpus Kern.
Ononis pseudohircuia Schur
Viuca herbacea W. et K.
Myosotis montana Bess.
Verbascum speciosum Schrad.
Digitalis ambigua Ehrh.
Linaria intermedia Schur
Veronica Jacquini Baumg.
     „   *pseudochamaedrys* Fries
     „   *foliosa* W. et K.
     „   *subcanescens* Schur
Lycopus exaltatus L. fil.
Salvia nutans L.
     — *austriaca* Jacqu.
Thymus: 6 faj.
Lamium cupreum Schott.
Stachys glabrata Simk.
Scutellaria altissima L.
Brunella alba Pall.
Teucrium prostratum Schur
Primula pannonica Kern.
Erythronium dens-canis L.
Colchicum pannonicum Grisch.

Ezek javarésznél a berendezés sem olyan, amint azt eddig leírták.

Egyéb eddig nem ismert eredmények:

Hogy a szomszéd beporzást elősegíti a *Dipsacus-féléknél* és a *Compositáknál* a virágok sajátságos kinyílási sorrendje.

Hogy csigától (valami *Helix*-fajtól) való beporzás fordul elő az *Achillea chrythmifolia* W. et K.-nál.

Hogy zártan való porzódás fordul elő a következő fajoknál;
Ranunculus Steveni Andrz.

Viola odorata L.

„ *canina* L.

„ *silvestris* Kit.

Trifolium pratense L.

Linaria intermedia Schur

Salvia pratensis L.

Hogy heterostylia volt megállapítható a következőknél, a melyeknél ez még nem volt ismeretes:

Linum flavum L.

„ *hirsutum* L.

Pulmonaria mollissima Kern.

Anchusa officinalis L. (ennél kétes volt.)

Primula pannonica Kern.

Hogy trimorfizmus tapasztalható a *Lythrum virgatum* L.-nél.

Új általános adat: Hogy a viráglátogató rovaroknak nemcsak a fajtáit, hanem a látogatások számát is számba kell venni az egyes fajoknál, mert csupán a fajok számát véve számba, sok virágfajnál más eredmény lenne kiokoskodható a beporzás végzőire nézve, mint ami a valóságnak megfelel.

Az utolsó fejezet a mű tartalmának azt a részét foglalja magában, amely a részletes vizsgálatoknak Déva florájára és rovarfaunájára vonatkozó általános eredményeit, vagyis a részletes vizsgálatok alapján megállapított általános igazságokat tünteti fel.

Ezek között egyik jellemzőbb az, hogy a beporozó rovarfajok minősége szerint több vagy kevesebb idegen növény virágpora jut a virágba s azon fajokból, a melyek rendszeren ugyanazon idegen növény virágporával termékenyülnek meg, új fajok keletkeznek. Így keletkeztek pl. a *Viola permixta* (Jord.), a *Salvia silvestris* L. stb. stb.

De legjellemzőbb az, hogy Déva florája más (főképp külföldi) területekével a beporzó tényezők tekintetében csak azokra a virágokra nézve egyezik meg, amelyek a legnagyobb fokban alkalmazkodtak a beporzó rovarokhoz és viszont ezek hozzuk. A kevésbé alkalmazkodott fajok beporzói egészen mások itt, mint másutt.

A könyv végén van még egy jegyzék a felhasznált munkákról és a könyvhöz csatolt magyarázó képekről, továbbá egy betűrendes névműtató az eltárgyalt növényekről. Ezekkel együtt a könyv 239 egész íves írógéppel írt lapra terjed. Ehhez jár még 4 grafikai táblázat és 11 lapon 43 rajz.

A könyv értékéről a felsorolt ismertető adatokból kiki tájékozódhatott már is. Ezért bíráló összefoglalást nem mondok róla. Azonban, hogy mégis igazoljam, hogy az a vélemény, ami ismeretésemből a munkáról megalkotható, helyes és igaz, azért idézem a lényegtelen részek elhagyásával azt a bírálatot, amit a természet-tudományi társulat tudós szakértő bírálói róla beterjesztettek.

„Mind terjedelme, mind kidolgozása és a mellékelt rajzok tekintetében a komoly és alapos munka hatását teszi.

Befejezett, kerekded egész és bizonyosan több évi megfigyelés eredménye, s bár különösen Déva florájának és rovarfaunájának a beporzásban nyilvánuló kölcsönösségét tárgyalja, mégis oly módon van összeállítva, hogy némileg kézikönyvnek is tekinthető, a mely a jövőbeli kutatásoknak alapjául szolgálhat.

A virág biológiájára nézve, e pályaműben, igen terjedelmes irodalom van felhasználva, kiváltképen pedig *Knuth* és *Müller* idevágó munkái, de a mellett önálló észleleteket is találni.

E pályaműhöz 160 ábra és négy grafikai tábla van mellékelve. A rajzok egyszerűek ugyan, de különben csinosak és igen világosak. A grafikai táblák talán jobban használhatókká tehetők volnának azáltal, ha a növénycsaládok nem számokkal, hanem nevük kezdőbetűivel jelöltetnének.

A mondottakat összefoglalva, kijelenthetjük, hogy a 2. számú pályamű szerzője mind az idevágó igen terjedelmes irodalomnak egészben véve ügyes összeállításával, mind önálló és a magyar növények virágbiológiájára, valamint az azzal kapcsolatos rovarfaunájára vonatkozó észleleteivel nagy és figyelemre méltó munkát készített, mely mint befejezett egész és hosszabb tanulmány eredményeként jelenik meg s így a jutalmazásra mindenképen érdemes.”

Ezek után befejezem ismertetésemet azzal az óhajtással, hogy vajha minél többször lenne alkalmam társulatunk érdekében hasonló keliemes kötelességet teljesítenem.

II. Néprajzi adatok.

1. Magurai babonák.

a) *Születéskoriak*: Az újszülöttet, ha leány, első fürösztés után az apja vőlegénykori ingével törölik meg, mert azt tartják, hogy így nagy leánykorában bolondulni fognak utána a legények s annyi kérője lesz, hogy azt sem fogja tudni, kit válasszon ki közülök. Ha ellenben fiú az újszülött, akkor az anyja menyasszonyi ingével törölik le a legelső fürdővizet róla, hogy leánykorában mind bele-szeressenek a leányok s a legszebb s leggazdagabb leányt vehesse feleségül.

A *jóslás*. A született kised sorsára, természetesen, kezdettől fogva kíváncsiak a szülők. Arra való a jövendőmondás, hogy ezt a szülői vágyat is kielégítse. Evégből a csecsemő életének harmadik napján este az asztalt megterítik, szép abrosszal letakart tetejére tesznek egy tál búzalisztet, egy tál vizet és egy harmadik tálban egy marék sót; továbbá egy szépen feldíszített pogácsát, amelyet búzalisztból gyöngesós-vízzel sütnék, feldíszítvén annak tésztáját villa, pohár, üveg és orsó lenyomatokkal és tésztából csinált madarakkal. Mindezek mellé még 3 fő fokhagymát és 3 új kanalat tesznek. Erre mindenki kimegy abból a szobából, s várják a jövendőmondót (Urszite), aki éjfélkor jelenik meg az elkészített szobában s ha rendesen felterített asztalt talál, akkor megjósolja a 3 napos kised jövendő sorsát. A jóslatot valamely kuruzsló asszony hallgatja ki a kulcslyukra illesztett fülével s minél szebb a jósló jövendő, annál több jutalom jár ki neki érte. Ha a jósló szellem felterítetlen asztalt talál a szobában, nem mond semmi jövendőt, hanem nagy búsan eltávozik onnan.

Ha valamely kisednek születésekor kiütések keletkeznek a bőrén, akkor az ölyvszétlépte tyúk fekete tollait és a madárette cseresznye magvait megégetik s ezeknek a hamvával behintik a bőr fekélyeit, mire azok okvetetlenül meggyógyulnak.

Ámde ha azt akarják, hogy a kis gyermek felnőtt korában ne legyen kicsapongó életű, akkor a fürdő vizét nem szabad felforralni, hanem csak kellő fokig melegíteni, mert a forralt vízben fürösztött gyermekekből kicsapongó életű emberek lesznek.

b) *A legény- és leányéletéről szóló babonák*. A szerelmes leány

vagy legény Szent András előtt való nap mindig böjtöl és imádkozik, másokkal nem beszél egy szót sem. Ez így tart este 9 óráig. Ekkor elővesz egy új tányért, abba teszen egy kanál vizet, ugyanannyi sót és tisztabúza-lisztet. Ezeket a tányérban jobb kezének mutató ujjával jól összekeveri. Ekkor a kályhára teszi s ugyanazzal az ujjával szüntelen mozgatva megsüti. Míg megsül, azalatt folytonosan mondogatja halkán a kuruzsló szókat: hogy így ne legyen neki (t. i. akit szeret) nyugta, mint ennek a tésztának nincs annyi nyugalma is, hogy megsülhessen, mindaddig, amíg nem mutatja magát stb. Ha aztán eközben a tészta mégis megkeményedett, akkor háromszor harap belőle egy-egy kis falatot, de vizet nem szabad innia rá. Ennek megtörténte után összes rajta levő ruháit a tésztával együtt beteszi a párnája alá s aztán imádkozik, miközben háromszor hívja magához kedvesét, aztán imádkozás után lefekszik. Ha álmában kedvesét látja s az virágot viszen neki, akkor egymáséi lesznek és boldog, víg életük lesz; ha borral kínálja, gazdagok lesznek; ha vízzel, akkor örökös czivódásban, pörlekedésben fognak élni egymással. Akinek azonban álmában semmiféle férj, illetőleg feleségjelölt sem jelentkezik, az agglegényül, avagy vénleányul marad földi életén keresztül.

Szent Tamás napján pedig a legény megvárja, míg minden lélek elalszik a házukban, akkor minden ruháját leveti, így egy küszöbön átlép, aztán megmosdik szappannal, de nem törülközik meg, hanem úgy vizesen megfűsülködik s megnézi magát a tükörben, majd hátrafelé lépdelve, az ágyáig megy, ott a fűsüt, szappant és tükröt, továbbá egy női inget és saját nadrágját beteszi a párnája alá, a kalapját vagy sapkáját meg a lábához teszi, és aztán kéri Szent Tamást, hogy mutassa meg neki álmában, ki lesz az élete párja. Erre lefekszik s jobb oldalán fekvé és szemét behunyva vár, míg elalszik. A leány ugyan így jár el, csak kibontott hajjal fekszik le s a feje alá egy férfi lábravalót tesz a saját lábön-viselt ruhája mellé, a lábához meg a hajtűjét teszi, s úgy várja a sorsmutató álmot.

Karácsony estéjén az ismeretes faölelés mellett, melynél a felöltött fadarabok páros vagy páratlan száma mutatja, hogy házasságra jut-e a legény vagy leány a farsangon; továbbá a galuskafőzés és tojásnak vízbe eresztése stb. mellett még a következő mó-

don szerez értesülést a magurai legény és leány az ő jövődöbéli élettársáról. A leányok karácsony szombatján kimennek a gyümölcsös kertbe és ott 2 oltoványt kijelölnek, az egyiknek adják a kedvesük nevét, a másiknak a magukét. Éjfélkor bekötött szemmel újból kimennek a kertbe s ott egy pálczával ráütnek egy oltványra. Aztán leoldják szemükről a köteléket s megnézik a megütött oltoványt. Ha azt találták, amelyik a kedvesük nevével volt jelezve, akkor megkéri a legény, különben pedig leshetik.

Máskor meg éjfélkor egy ingben, hajadonfőt és mezitláb megkerülük háromszor a házat s mindenkor benéznek a kulcslyukon. Ha a 3-ik benézésre kedvesüket meglátják a kulcslyukon át a szobában, akkor biztos a házasság.

Újév előtti este a leányok és legények összegyűlnek egy házhoz, ott éjfélig játszanak. 12 órakor egy vén asszony három tányért teszen az asztalra, mire a legények és leányok kimennek onnan; egyik tányér alá egy füsüt, a másik alá szenet, a harmadik alá meg söt tesz az egyedül maradt vénasszony. Erre egyenként bemennek az ifjak s mindenik kiválaszt egy tányért, aztán újból kimegy. — Eközben a vénasszony mindig felcseréli a tányérok alatt levő dolgokat egymással. A végén aztán számba veszik, hogy ki mit emelt. Aki füsüt emelt, annak csúnya lesz a felesége vagy férje, aki szenet, azé barna, aki söt, azé gazdag.

Az a legény, aki az újév farsangján okvetetlenül meg akar nősülni, a próba után a pemetét előkapja a sütökemencze mellől s azon lovagolva haza vágat. Aki ezt megteszi, az biztosan meg-nősül a következő farsangon.

A leányok meg lefekvés előtt levetkezve és bekötött szemmel kimennek a vesszőkerítéshez, ott 10-től egyig visszafelé számlálják a karókat s az egyes számú bekötik egy ronggyal. Reggel megnézik s ha a ronggyal bekötött karó egyenes és szép akkor derék férjük lesz, ha görbe, akkor ügyetlen, nyomorult.

Némelyik leány meg Szilveszter estéjén 12 órakor egy gombostűvel kimegy a kertbe, ott neki esik egy szilvafának s abba bele-szúrja a gombostűt, miközben mondja: Nem a szilvafát szúrom, hanem a bolondot, hogy nekem is hozzon egyet! Aztán kihúzza a szilvafából a gombostűt, bemegy a házba, levetkezik, aztán veszi a kötényét és elkezdi szúrkálni a gombostűvel, mondván: Nem a

kötényemet szürkálom, csak az én részemet! Erre ruháit kifordítva feje alá teszi, és így éjjel megálmodja, ki lesz az élete párja.

Azonban mindezeknél hatásosabb szerelemgyújtó szernek tartják az első szülött fiún levő zsirt. Aki ilyen zsirral titokban megkenheti kiválasztottját, ásó-kapa választja el tőle, annyire beleszeret az.

Sokszor három leány titokban összeáll, mindenik elmegy egy edénnyel vizért és 9 forrásból 9-szer friss vizet hoz s azt egy zörgő nélküli korsóba önti. A korsójában az így hozott vizét rendre mindenik a tűzhöz teszi. Aztán a szobában minden edényt felfordítanak s mindeniket egy-egy legény nevével nevezik el. Aztán hallgatják, hogy a fővő korsó bugyogása milyen nevet mond. Kié melyik legény nevét bugyogta, azt az a legény biztosan meg fogja kérni.

Aki meg akarja álmodni, ki lesz az ő élettársa, őszi időben, kedden, naplementekor szakítson a rezgő nyárfáról három levelet, egyet úgy, hogy a mutató- és nagyujj közé fogva tépje le, a mászt a nagyujj és gyűrűs ujj közé fogva, a harmadikat a gyűrűs ujj és kisujj közé fogva. Ezeket vízben főzze meg s a levükkel a fejét lefekvés előtt mossza meg. Szent igaz, hogy megálmodja, ki lesz a kérője.

Ha a leány vénül s nagyon sürgős, hogy jelentkezék már a kérője, akkor keddi napon napközben csak vesse le a ruháját, vizesse be jól s úgy vizesen egymásután háromszor nyújtsa be a tüzes, forró sütőkemenczébe a bevető lapáton, aztán este, mikor lefekszik, tegye a párnája alá s egészen bizonyos, hogy már másnap jelentkezik a kérője.

c) *Az esküvővel kapcsolatos babonák.* Ha a menyasszony azt akarja, hogy férjhezmenetele után mindjárt ne lepje meg a sok gyermek, akkor esküvőre mentében a templomajtó szemöldökfájára ráteszi annyi ujját, a hány évig szeretné, hogy ne szülessék gyermeke.

Más menyasszony meg esküvője előtt a sír-keresztfákat rugdossa a lábával, hogy születendő gyermekei ne éljenek meg.

A vőlegény meg az eskütétel alatt rálép menyasszonya lábára s magában ezt mondja: Uram, Istenem, segíts meg, hogy úgy uralkodhassam rajta, a mint most az én lábam az övéen van!

Mikor az esküvőről haza érkeznek, a menyasszonnyal három-

szor megkerültetik a kemencét, hogy akkor szökjék haza az urától, mikor az a kemence elszökik.

Sok különféle babonával jár a menyasszony felkontyolása is, de ezeket semmiféle uton sem lehet kitudni tőlük.

Ha az új menyecske azt akarja, hogy az ura ne verje, esküvője utáni kedden éjjel veszen három tojást, azzal kimegy a temetőbe a legújabb sirdombhoz, abba elássza a tojásokat, miközben így szól: „Amilyen tehetetlen az itt fekvő halott, éppen olyan tehetetlen legyen az én uram is, amikor engem meg akar verni!” A következő kedd éjjelén haza viszi a tojásokat s a férjének rántottát csinál belőle s megeteti vele.

Ha az új asszonynak hamar gyermeke születik s azt akarják, hogy több ne legyen, a magzat-burok mellé egy bezárt lakatot tesznek s elássák a földbe, mondván: „Akkor nyiljék meg az asszonynak újból a méhe, mikor az a lakat magára kinyilik!”

d) *Ellenségrontó babonák.* Aki azt akarja, hogy ellensége részeseges legyen, szerezzen három különböző korcsmából 1—1 krajczárt, azt tegye egy tál vízbe, onnan vegye ki s dobja fel a ház fedelére, de úgy, hogy mikor esik vissza, kifogja. Ezt ismétlje háromszor, aztán a pénzt tegye észrevélfenül az ellensége italába s az ha a legjózanabb életű volt is, a legrészesegesebbé lesz egy hét alatt.

Ennek ellenszere a márcziusban fogott vakond hamuja, ha ezt italába teszik és megitatják vele.

Aki valamely családban, vagy két jó barát között gyűlölködést akar kelteni, az keres egy döglött kutyát, veszen egy kanál zsírt, azt egy kedd napon beteszi a döglött kutya szájába, mondván az összeveszítendőknak nevét és azt, hogy azok úgy megutálják egymást, amily utálatos ez az állat. Más kedden aztán a zsírt kiveszi a kutya szájából s belopja a megrontandóknak ételébe. Ha ez nem használ:

Veszen egy marék port: először a börtönből s mondja: Ugy megunják egymást, ahogy ezt a helyet unják az emberek; 2. egy fekete tyuk heveréséből, mondván: Olyan fekete legyen barátságuk, mint az a tyuk, amelyik itt hevert; 3. egy cigánysátor helyéről ezzel a mondással: Ugy költözködjék ki a barátság belőlük, mint erről a helyről a cigányok; 4. Két háttal egymás mellett levő ház

közül, mondván: Akkor lássák egymást, mikor ez a két ház. Ezeket a marék porokat rongy-zacskóban keddtől keddig a földben elásva kell tartani, aztán belőlük a szétválasztandók közé kell dobni időnként.

Aki pedig rossz emberét okvetlenül el akarja pusztítani a föld színéről, az a márcziusi puha földről vegye fel az elpusztítandó ember lába nyomát s gyurja össze galuskának. Aztán fogjon egy olyan zöld békát, amelyik azon a tavaszon még nem kuruttyolt, annak a szájába tegye bele a lábnymból csinált kis sárgaluskát, ekkor a békát tegye egy fazékba, a fazék száját kösse be s az oldalát mindenfelől fúrja meg. Az így elkészített bögrét ássa bele egy hangyabolyba egy keddi éjjelen s e közben mondja: „Amint a hangyák megeszik ezt a békát, úgy vegye el őt az Isten erről a földről!” S bizonyos, hogy amint a béka fog a hangyák miatt, úgy sorvad a megátkozott ember s mikorra a béka elfogy, akkorra ő is kisorvad az élők sorából.

Aki pedig egy egész társaságot akar verekedésre indítani, az néhány társat szerevezve maga mellé, keres egy nadragulyát; ezt a nadragulyát kedden éjjel társaival folytatott színlelt verekedés közben kiássák s az összeveszítendő társaság közé dobják, mitől abban csakhamar kitör a dulakodás.

Közli: LUP JÁNOS tanító.

Esőcsináló és más babonák Zám környékén.

1. *Babarucázás.* Zámon és közvetlen környékén, így Tamasden is, a babonás nép szárazság idején különös módon csinál magának esőt. Egy lehetőleg fiatal s még érintetlen szűz leány *gorun-* (tölgy-) levélből font koszorúval vagy *brustur-* (keserülapu-, Lappa-) levelekkel öltözik fel egészen zöldbe, valamilyik vasárnap délután. Számos társnői kíséretében a falu utcáin fel s alá sétál, kísérete hangos „*babarutié—rutié—rutié*” kiáltozása közben. A zöldbe öltözött leány, a *babarutie* így énekel minden ház előtt:

Plao domne plao,
Se merge cioroie,
Pe la noi, și pe la voi
Se cresce grautiu.

(Adj esőt uram, adjál,
Hogy folyjon a patak,
Nálunk is, meg nálatok is,
Hogy nőjjön a gabona.)

A hangos éneklésre kisietnek házaikból az emberek, vízzel leöntözik a babarutjet. Egy-egy tojást, lisztet, pár krajczárt vagy más apróságot adnak neki, aki így nem is éppen ingyen csinálja az esőt.

Május 9-én, az idén, mint mesélték, a babarutje meglehetősen esőt csinált.

Az esőcsinálásnak ez a módja nemcsak Zámon, annak környékén, de Marosillye vidékén is szokásos. Az utóbbi helyen ez idei nagy szárazság miatt sokszor csináltak így esőt, persze azért nem igen esett.

Aradmegye több helyén is divatos a babaruczázás, valószínűleg innen jött e babonás szokás megyénkbe is s igazán kíváncsi volna tudni, vajon máshol is szokásos-e a megyében?

2. *Esőcsinálás a hudával.* Tamasesden, úgy látszik, a babarucza csinálása nem vált be, mert a babonás nép termékeny találékonysága más módját eszelte ki az esőcsinálásnak. A községtől nem messze egy sziklás hegyorom van: a *Szteanu*. Ennek délkeleti oldalán egy kisebbszerű huda-barlang nyílása tátong. Ha eső kell, a fiuk felkúsznak a barlanghoz, száraz ágakat hordanak oda be s arra rászórván a magukkal hozott jó nagy tömeg tyukganajt, meg egy kis töményt, az egészet meggyújtják. A keletkező füst a barlangban lakó *duh nekurat*-ot — tisztátalan szellem — kiüzi onnan s ez körülbelül denevér nagyságú madár alakjában kirepül. Ha a madár kirepül: esik az eső, ha azonban a füst kicsiny, a madár nem jön ki, természetesen ilyenkor az eső is elmarad. Az esőcsinálás e módja Bogyán Tódor szerint csálhatatlan, mert ha nem esik, akkor a duh nekurat minden bizonnyal nem jön ki.

3. *Szerelmi varázslat.* A szerelmes tamasesdi leány, ha a leány nem mutat iránta hajlandóságot, könnyen magához varázsolja imádottja szívét.

Egy fazékba vizet tesz a tűzre, mikor ez forr, levetkőzik meztelenre, övét a (fonálgombolyításnál használt) matolára teszi, a matolát kiviszi a kertbe egy *prunu* (szilvafa, más fa nem jó!)

mellé. A matolát pergeti s a magával hozott *sula*-t (árat) a fába döfködve, a következő varázsserset mondja:

Nu'm pung prunu
 Si'm pung pe nebunu
 Nebunu se'm punge pe Vikenti*
 De cumui stă capu,
 A şa se vine in te ceste moment la mine,
 Si inima lui se arde
 Ca para focului
 Dacă nu vine la mine!

(Nem a szilvafát döföm,
 De az ördögöt döföm;
 Az ördög döfje Vikentit.*
 Hogy, ahogy áll a feje,
 Ugy jöjjön ebben a pillanatban hozzám
 S a szíve úgy égjen,
 Mint a tűz párája,
 Ha hozzám nem jönne.)

Ha e varázsserset elmondta, bemegy a házba s a vizet ki-dobja. Kedvese minél előbb hozzá fog sietni. Ha vágyódásának tárgyát maga sem ismeri a lány, akkor kissé drasztikus babonához folyamodik. Elővesz egy korsót, ebbe belevizel, bedugja s a korsó oldalát egy kis vesszővel addig veri, amíg ez megmondja annak a nevét, aki elfogja venni.

4. *Egy veszedelmes virág.* Mint lombos erdeinkben mindenütt, úgy Zám környékén is közönséges a *dumbravnicu* (méhfű, *Melissiophyllum* L.) nevű fehéres rózsaszín virágú növény. Többek elbeszélése szerint e virággal a *moroniție*-k (boszorkányok) sok bajt okoznak a gazdáknak. Akire a boszorkányok haragszanak, annak tehenét megrontják olyanformán, hogy a virágból a *mirosu*-t (illatot kiszívják, a virágot a tehen elé dobják s ha az azt meg-eszi, elveszti mana-ját (erejét) s nem ad több tejet.

* Czelzás az elbeszélésnél jelen volt Vikenti nevű fiatal legényre.

HUNYADMEGYEI OKLEVÉLTÁR.

Barcsay Ákos főispán végrendelete.

Branyicska, 1652, július 11.

Én, Barcsay Ákos, Hunyad vármegyének főispánja, Lugos, Karánsebes vidékinek főbánja, adom tudtára mindeneknek, a kiknek illik ez levelemnek rendiben, hogy mikor látván az emberi nemzetnek halandóság alá való vetését, naponként történt s történhető halálát, én is azon romlandóság alá lévén vettetve és hasonló halandó szüléktől tudván magamat születtetni, nem egyebet találók magam felől is, mint az mindennapi példákból látom, némelyeket hirtelen, némelyeket reméntelen halállal meghalni; mely halálombéli reménységetől viseltetvén, Isten rendelését is halálom felől nem tudván, mint, mikor és hol leszen, azt kellett cselekednem, az mely cselekedet minden halandóság alá vettetett embert kényszerít idején cselekedni, nem várván, halasztván utolsó halálombéli pihenésemet. Tudván azt is, hogy azzal életem fonala sem rövidül, sem nem hosszabbúl, mely dispositiomat én is nem halasztván továbbra, hanem halandóságomat mind magam hivén, mind másokban példával látván, elsőbben is Isten halálomnak óráját elhozván, lelkemet annak, az honnét adatott, úgy mint az én kegyelmes Istenemnek ajánlom kezében, melyet bé is fogad az ő fiáért s az én közbenjáró uram Jézus Krisztusért, melyet minden kételkedés nélkül elhittem, melybéli hitemet az én kegyelmes Istenem szent fiáért mindvégig bennem megtartom, naponként élessze, s annak füstölgő csepűjét el ne oltsa, testemet pedig az honnét vétetett az ő anyjának az földnek az boldog feltámadásnak reménysége alatt megadatni kívánom.

Minekelőtte dispositiókhoz nyulnék, kérem az gyermekségemtől fogva szolgált kegyelmes asszonyomat, nékem nevelt szolgálójának

vétkét megbocsátani méltóztassék. Azok pedig nem úgy szándék-
ból estenek, mint gyarlóságból történtenek tulajdonítsa, mely ese-
timet hogy kegyelmességének palástjával fedezze inkább, hogysen
arról megemlékezzék, az Istenért kérem. Az én kegyelmes uramat
is hasonlóképpen alázatosan kérem, vétkeimről meg nem emlékez-
vén, az feledékenységnak örvényében vetni méltóztassék. Ő Nagy-
ságokon¹ kívül lévő minden jóakaró uraimot, atyámfiait, barátimot
kérek vétkeimről bocsánatért s kövessék az Idvezítőnek amaz inté-
sit: *Dimittitur sic vobis, ut dimittitis delinquentibus contra vos*; sőt
tiszttem alatt lévő jóakaró uraimot, atyámfiait, barátimot, úri-, fő-,
középrenden lévőket kicsintől fogva nagyig követek, kiknek gyarló-
ságból, kiknek tiszttem szerént vétettem mindenekről ő kegyelmek
megbocsássanak; én is csak ember voltam, az ártatlanság köntö-
sit még az első szülém Ádám atyám esetekor elvesztettem. Az
öcséimet pedig Andrást, Sándort és Gáspárt intem s kérem az én
igaz atyafiui szeretetemről s érettek s kedvekért tött fárad-
ságos munkálkodásimról megemlékezzén, az én feleségemmel
ne veszekedjenek, kedvét keressék. Egyébaránt, ha cselekszenek,
mód nélkül háborgatni akarják, az Istennek átkát inkább, mintsem
áldását várhatják magokra.

Világi mulandó javaimról való dispositióm, ha más nem in-
terveniál, így legyen: Mivel a mi kevesem vagyon, Isten ingyen
való kegyelmességiből hűséges jámbor szolgálatommal kerestem,
azokból hagyom az én kegyelmes uramnak az jobbik lovamat, kit
hogy kegyelmesen végyen alázatosan kérem, nem tekintvén úgy ő
Nagyságának tött legátumocskámot, mint ő Nagyságához engedel-
mes affectusomat. E felett minden keresett jószágimat hagyom, míg
nevemet viseli s vallását megtartja, az feleségemnek, Szalánczi Er-
zsébetnek, fenmaradván mindazonáltal Piski felől való jóakarát
Barcsai Gáspár öcsémhez és feleségéhez Nádudvari Erzsébet asz-
szonyomhoz. Nevemet pedig megváltoztatván Tartariát menten
Barcsai Gáspár öcsém sine omni pecuniaria solutione elfoglalhassa
és életéig bírhasa, de ha sine semine deficiálna² az több öcsém
András, Sándor, Péter, Mihály és Ábrahám osszák dequaliter; azok

¹ Érti a fejedelmet: II. Rákóczy Györgyöt.

² Irva difficiálna, de odább következetesen helyesen írja így; dificiálna.

is fiúágon deficiálván, maradjon mind Tartaria s mind egyéb jószágom az Buda Péter, Barcsai Anna, Csulai János Barcsai Borbárától való és Naláczi Andrásné néném gyermekeire. Mindazonáltal feleségem férjhez menvén, ha mostani vallásában állandó léssen, Vállját, Kernyesort és az nagyági jószágimot, viszont a szovátit is mind életéig bírhasa és az kernyesdi jószágban szabados legyen dispositiója ezer forintig élete folyásáig; de ha vallását változtatná, tehát az öcsém András, Sándor, Gáspár, Péter, Mihály s Ábrahám menten letévén az ezer forintot, kezéből minden néki kötött jószágaimat kifoglalhassák. Vállját pedig és Nagy-Ágot ugyan senkinek ne köthesse semmiképen, sőt a feleségem a jószágnak takarítója, nem tékozlója legyen.

Res mobiliseimet is mind az feleségemnek hagyom épen: a köntösöm béllésivel együtt, paripáimmal, köntösimmal és lóralavó szerszámimmal; osztozzanak az öcsém András. Sándor, Gáspár, Péter, Mihály és Ábrahám. Piskiből, Vállyából s az kernyesdi jószágból ha kitudják modo supra declarato az feleségemet, az mint elrendeltem, a szerént osszák igazságos, atyafiságos szeretettel az megnevezett öcsém, generaliter meg lévén jegyeztetvén azok az két okok, hogy in casu defectus virilis seminis egyik öcsémről a másakra szálljon annak a dificiensnek része; másodszor, hogy a mostani helvetica, confession igazán megmaradandó atyámfiak osztozhassanak az én jószágommal, de az kik abban állhatatosak nem lennének, minden keresett jószágomból mind fiu- s mind leány-atyámfiak üresek legyenek.

Tartaria pedig minthogy csak fiúágot illet, deveniálhasson csak az fiakra, modo declarato. Mely dispositióimat az megírt jószágról emanalt donatiókban inserált clausulának autoritásával hagyom; mivel pedig minden falunak nevét nem írtam meg, azért cselekedtem, hogy a donatióban meg lévén mennyi, azoknak leírásával magamat terhelni nem akartam. De a dispositióm úgy álljon ha énnekem maradékom nem maradna; mivel ha abbéli áldását az én kegyelmes Istenem reám is mint másokra terjeszti, mindenem azokra maradjon, elsőbben fiúágon; azok deficiálván, vagy vallásokat megváltoztatván, maradjon az leányágra, Tartarián kívül. Tartaria maradjon felyül megírt atyafiakra rend szerént; Szovát is maradjon az feleségemre, mivel vérsége is vagyon hozzá, vagy ha

mást cserélnek rajta. Tutorul feleségemnek ezek után az én velem gyermekségemtől fogva sok jót tett kegyelmes Istenemet hagyom, akit ha igazán fél, tisztel és becsül, minthogy maga ő felsége is árváknak, özvegyeknek gondjokviselőjének vallja s mondja magát lenni, gondot visel ő felüle is. Ő felsége után maga s magam vér szerént való atyafiakat kérem istenesen való gondviselésekre, de nem oly tutorul, hogy a mi marad: tutorság színe alatt magoknak tulajdonítsák, hanem mások ellen oltalmazták, sem magának is vesztegetni nem hagyják. Ha pedig énnekem gyermekem maradna¹ s az feleségem férjhez menvén, az urához való szeretetekért az én gyermekimet mind jószágostól együtt az mételyes pápista vallástól igen oltalmazván s iskolájokban sem adván soha, melyet kötök lelkek idvességére, hogy cselekedgyenek, ha pedig a feleségem vallásán való becsületes hazafiához menne s gyermekeimet jól taná, istenes dolgokra szoktatná s tanítaná, senki tőle el ne vegye, hanem . . . ha taníttassa vallásán lévő iskolában. Ezek után minden rendbeli embereket ajánlok Istennek kegyelmes gondviselésire.

Irtam e dispositióimat Branyicskán, tizenegyedik napján júliusnak 1652-dik esztendőben, pecsétemmel és kezem írásával megerősítvén, nagyobb bizonyágnak okáért az alább megírt becsületes nemes személyek előtt, ez okon, hogy én minden anyagi ös-jószágomból kezemet ki vévén, azt engedtem az én öcsémnek, lévén contentus a magam saját keresetével.

Barcsai Ákos, mpr.

Én még most minden jószágomat a feleségem kezéhez bocsátom, disponáljon; mindazonáltal úgy, de mint feljebb megírtam.

Gaspar Pokaii mpr. junior, notarius comitatus de Hunyad (LS.) Daniel Wass mpr. (LS.) Barabás Gergely mpr. (LS.) Stephanus Nádudvari mpr. (LS.)

Ezek felett lelkek idvességére kényszeríték temetésemen semmi pompát ne kövessenek, hanem inkább a mit arra költenének, adják a szegények számára. Koporsómra is fekete bakacsinnál egyebet ne tegyenek, se czimereket, se zászlót, hanem a mikben azok kel-

¹ Nem maradt sem ettől, sem első feleségétől, Bánfi Ágnestől.

nének fordítsák a szegényekre, a melyet valaki kezével az én fejérvári . . . . . tartariai falván lészen, lelke vesztese alatt tartozzék negyven köből búzát a szászvárosi orthodoxa religiön levő oskolához szolgáltatni, vagy az fejérvárihoz. Ugyanazon faluból az fejérvári ispotályhoz húsz köből búzát esztendőnként, az mint Isten termésit az gabonának adja.

Barcsai Ákos, mpr.

Deficiálván, magam és feleségem Hunyad vármegyében levő Pad nevű falumat hagyom a feleségemmel együtt Buda Péter fiának Buda Jánosnak, mostani feleségétől Barcsai Annóktól valónak ezer magyar forintokig.

Kivül: Fasc. 3. Nro. 88. Barcsai Ákos testamentaria dispositiójának copiája de anno 1652 die 11 Julii. Authentia nélkül.

(Egyszerű XVIII-ik századi másolata ívalakban, két íven a marosvásárhelyi városi levéltár selejtes anyagából az Erdélyi Országos Múzeum Könyvtára «Oklevelek törzsgyűjteményé»-ben Kolozsvártn. Papirjának vízjegye alatt, víznyomással: *Graf v. Haller Déva*. Ebből tehát az tűnik ki, hogy Déván egy ideig papirmalom állott fenn s valószínűleg Haller János gróf állította, a ki 1734—56-ig Erdély gubernatora volt s Déván is gyakran lakott.)

Közli: KELEMEN LAJOS.

A Hóra-világ Hunyadmegyében.

II.

Hunyadmegye 1790-iki felterjesztése az országgyűléshez.

*Kivonatja az 1790-ben július 2-án nemes Hunyadmegye Déván tartott közgyűlése jegyzőkönyvének, a mennyiben a Hóra-porhadat illetik.*¹

Ötödször. Szomorúan emlékezik ezen ezelőtt virágzó, de most atyánkfiainak vérében és házainak hamvában fetrengő szegény vármegyénk az oláhok által lett megölettetéséről és elpusztittatásáról.

¹ Ezt a becses oklevelet (mely a Hóra-lázadás pusztításait megyénk közgyűlése hivatalos felterjesztésében megkapó színekkel ecseteli) volt titkárunk dr. Veress Endre tanár kutatta ki Kolozsvártn, s az ő közvetítésével közöljük, hogy az általa alapított rovatot Évkönyvünkben fentartsuk és folytassuk. — Szerk.

Mivel ezen istentelen támadásnak indítóira nézve aztot semmi elégtétel nem követte; tehát ezen szegény vármegyénk a történetnek leírása után folyamodik Nemes Magyarországhoz, hogy azon vélek született nemességeket magok előtt hordozván, boldogtalan attyokfiaiát el ne hadják és országostól elégtételt szerezzenek, a melly kérés felolvastatik e' következőkben:

Hallatlan viszontagságaink között ez volt a legnagyobb, hogy eddig ki előtt keserves panaszainknak árjait kiöntsük és ezzel legalább sebeinknek sérelmeit enyhítsük, se hely se személy nem volt, ezen szegény végső vármegyénk ámbár elnyomorodott, sokféle képpen elpusztított, de mégis mint szent koronánknak és Nemes Magyar és Erdélyországnak ha szintén boldogtalan tagjai is, csak ugyan mostan is fetregő hamvában is dicsekedhetik avval, hogy érdemeire nézve Nemes Magyarországnak valaha gubernatort adott, úgy mint örök emlékezetű Hunyadi Jánost: sőt annak utánna elefelejthetlen királyt is Mátyást, de már most utolsó gyászban borulva más felekezeteink keresztényi irgalmasságára jutott sérelmeit, fájdalmait, kínzásait, pusztításait és végre utolsó romlásait ezen szegény vármegye ki eleibe jobban vihesse nem látja, hanem mint tag, maga tulajdon testéhez, nemzetinél, atyjafiaiánál, nemcsak szánakozást, hanem törvényes segedelmet is méltán várhatván.

1784-ik esztendőben az oláhoktól indított támadás által, mely iszonyú történetek estenek rajtunk aztot a Mgos és Tekintetes Statusok — nem kételkedünk benne, mint keresztények, hazánk — és atyánkfiái nemzetünkben valók szánakodó és könyörületesszívvel értették, akkor a véletlenül egybe csoportozott oláh dühösség azt mondván, hogy a császár parancsolatjából cselekszi, hazánkra reá ütött, öreg atyáinkat kikeresett mesterséges kinzó halállal megölte; apró csecsszopó gyermekeinket, mint a gyermekek a laptát kézről-kézre szokták játszani, ők úgy ezen ártatlanokat vasvilláról-vasvillára hányogatták, a meddig ezer lyukakra keresztül szurdalva megholtak, öregebb asszonyainkat oly csufos halállal ölték meg sok helyeken, hogy a tisztelet, a mellyel oly nagy Méltóságoknak tartozunk, leírni aztat nem engedi és a mely iszonyadást okozó fertelmes cselekedetet nemcsak leírni nem lehet, de még csak a mikor eszünkbe jut is az utálatossággal egyben kötött borzasztó indulat egészen elragad; jobb forma és ifjabb asz-

szonyainkat, ártatlan szűz leányainkat, minekutánna megfertéztették volna és az oláh vallásra az oláh papok által erővel eskettették volna; feleségeikül elvették; voltak olyan iszonyú történetek is, a melyeket még históriában sem lehet olvasni, hogy pogány vagy tatár ellenségtől Béla király idejében is megestek volna; tudniillik: minekutánna a zürzavarban némely leányokat megsértettek volna, látván, hogy azok sebesek lévén feleségeikül nem vehetik, fajtalan kívánságaikat rajtok kitöltvén, azokat elevenen eltemették, a többek között Kristyor nevű faluban a református pap paraszt köntösben öltözvén, hogy leányait megszabadíthassa, annak a föld alól halotta szavát, miként nagy kínjában a föld alul vizet kért, de az ottan állott oláh strázsáktól nem engedtetett, hogy segítsen!

Nem szűnt meg itten ezen dühös parasztságnak iszonyúsága, a császári parancsolatokat mindenütt kiáltván, reá ment minden vallásbeli templomainkra, ottan képjeinket, oltárainkat egybe vagdalták, az oltári szentséget a földre kihányták, lábaikkal tapodták, mindkét religion levő poharakat — borzasztó — belegazolva megfertőztették, azt mondván ez a magyarok urvacsorája. Eztet istentelenül véghez vivén, a kriptákat felszaggatták, a koporsókat egybe rontották, holtak testeit egybe vagdalták; úgy volt tudniük: ez alatt a tiz esztendei birodalom alatt, hogy még a holtaknak sem lehetett magok hamvában nyugodni. Boldog Isten! mely nemzet, mely század esztendő ért vala ilyen iszonyú történeteket? És a mi keservesebb, nem ellenség által, hanem föld népének kegyetlenségével egy olyan uralkodó alatt, a kinek a külső és belső bátorságnak megtartására háromszázezer katonája fegyverben volt, halatlan és iszonyú történet! Már ha személyeinkkel, templomainkkal, halottainkkal így bánt ezen dühös parasztság, kegyesen és könnyen észrevehetik a Mtságos és Tekintetes Statusok, kevés jóvaimban mit követett legyen el. Kivéven két mezővárosainkat, Hunyadot, Dévát és egy néhány helyiségeinket az hová a gyors ifjuság összevonta magát, csak tulajdon erejével, kardjával védelmezte; a több helyiségeinkben házaink elprédáltattak, pusztitattak, vagyonainkat elvitték, a melyeket el nem lehetett vinni elégették, egy fillérig semmivé tették; már most, a kik még dühösségektől isteni gondviselés és magunk tulajdon védelmünk által megmaradtak, egy olyan birodalom alatt, a mely a mondás szerint minden em-

bert boldoggá akar tenni, hollóktól lakó kőfalainkat megnumerizálva siralmas szemekkel néztük.

Ezen siralmas panaszainknak megorvoslása végett felküldöttük vala követeinket a Felséges Udvarhoz, de általuk benyújtott kérésünkre csak a' leve válasz, hogy Ő Felsége nem haragszik a nemességre és azt maga kegyelmébe veszi!

Küldetett azután vármegyénkben egy comissió Méltóságos és Tekintetes Statusok! Ilyen comissiót emberi nemzet mióta a közönséges társaság fennáll soha nem hallott; mert minden törvényben még a pogányok között is előbbszer a sérelmesnek panaszait hallgatják meg és azután aztot, a ki felebarátját megsértette, de itt nálunk a kirendeltek egész comissiója abból állott, hogy a gyilkos paraszttól kérdezte meg, ha ő olyan esztelen volt, hogy istelenségét megvallotta, akkor a tömlöczben tartatott, az után az által, ki a comissió után vármegye administratorává lett, a gyilkosságért, erőszakételért, szentségtörésért, elevenek eltemetéséért, holtaknak egyben vagdaltatásokért 50 pálczaütéssel büntettetett meg és szabadon bocsáttatott; ha pedig esze volt és minden gonoszságát tagadta, a nélkül, hogy a sértődött nemesség meghallgattatott volna, minden büntetés nélkül elbocsáttatott.

Méltóságos Statusok és Tekintetes Rendek ilyen tudós, megvilágosított században, ilyen birodalom alatt, a mely mindennek igazságot akart szolgáltatni és a mely minden rendbeli embernek boldogságát követte, ilyen comissio vagy investigatio esett közöttünk, ennek munkája a felséges udvarhoz felküldetett, mi ezt sohasem láttuk, benne meg nem hallgattattunk és mégis ez a válasz jött rá: hogy mind ezen cselekedeteknek mi voltunk oka. Boldog Isten! Egy törvény alatt élő embernek illendő igazság tétele-e ez?

Már mostan panaszaink árjait a Méltóságos és Tekintetes Statusok eleibe terjesztvén, a kikben mint atyánkfiaiban és tulajdon véreinkben elnyomordtaknak minden bizodalmunk vagyon, ezen szomorú történetünknek kezdetét leírjuk, igen alázatos és törődött szívvél kérvén, hogy a nemes országnak több dolgai között nyomorult és eddig mindenektől elhagyatott siralmainkat szíveikre venni méltóztassanak.

A támadás kezdete előtt bizonyos idővel erdélyi commandirozó generalis Preiss ezen szegény vármegyénkben lejövén (mi

okból? nem tudjuk) minden látható ok nélkül Piski nevű faluban egy néhány hetekig mulatott, ottan Hunyad vármegyei székbeli katona tisztekkel és nevezetesen főstrázsamester Karppal sokat tanácskozott, annak utánna történt, hogy az egész paraszt nép vármegyénkben a gubernium, avagy a főkormányzó tanácsnak hire nélkül arra lázasztatott, hogy azután kezdték magokat a német katonatisztek által, de főképpen a fejevári commendans és fennvezett Karp főstrázsamester által katonáknak felíratni és mind a vármegye tisztségeihez, mind a földes urasághoz való engedelmességeket levetkezni, ezt egynehány rendben ezen nyomorult vármegye a főigazgató tanácsnak hathatósan jelenteni el nem mulatta.

Ez alatt a topánfalvi fiskalis jószágban, ugyan fiskalis jobbágyok között és a korcsomáknak árendatora között bizonyos egyenetlenség forogván fenn, a megnevezett fiskalis jószág Hóra és Kloska nevezetű parasztokat deputatusoknak Bécsbe felküldötték, ezek Bécsből visszajövé, a nép úgy nézte őket, mint uralkodónál megfordult követjüket, a kik is a zenebonát megindították, mely is mindenütt avval gerjesztetett, hogy a felséges császártól arra nékies különös parancsolatjok volna. Ezen fiskalis jobbágyok egybecsatolván magokat Karp főstrázsamester és fejevári commendans által katonaságra felíratott parasztokkal, a feljebb alázatosan megírt iszonyú és hallatlan gyilkosságokat vitték véghez. Már csak ezen kevés leírásból a Méltóságos és Tekintetes Statusok kegyesen megtekinteni méltóztatnak; fiskalis jószágban lévén kezdete a dolognak, lehetett-e a nemesség a császári resolutio szerént oka ezen iszonyú történeteknek? Szegény boldogtalan és elhagyatott vármegyénk; Nem elég az, hogy atyánkfiai méltatlanul megölettek, utolsó szegénységre és inségre jutottunk, de még mind ezen iszonyúságainknak mi vagyunk okai!

Hórának az volt szentenciája, hogy alólrul kezdve kerékkel megtöressék, mégis az első ütés után (addig a halálát éppen nem hívé) midőn szólani és talán okait cselekedeteinek elő akarta volna hozni, azonnal a katonatiszt a hóhérral melyben úgy megüttette, hogy többet ne szólhasson; midőn ezt az ottan levő vármegye tisztje a katonatisztnak szemére hányta volna, hogy a törvény végzése ellen cselekedett, ezért a comissio által hivataljából

letétetett és az említett comissiótól érdemes emberek nehezen nyerhették meg, hogy az előbbeni hivatalját folytathassa.

Érdemes főispánunk, b. Bornemisza János, a ki nem egy versen a főigazgató tanácsnak ezen veszedelmet előre megjelentette és a veszedelem után is sebeinket orvosolni kívánta, hivataljából kitétetett, és ő helyette egy olyan rendeltetett vármegyénk administratorává, (a ki törvényesen soha legalábbvaló tisztnek is vármegyénkben nem tétethetett volna,) hogy az akkori planumokat folytatván és az istentelen pártosoknak pártjokat fogván, nagyobb lépéseket tehesen.

Kommendérozó Preiss hivataljából ugyan kitétetett, de mivel a győzedelmes katonák keresztet szoktak nyerni, azért, hogy az oláhokat katonáknak conscribáltatta és azok a magyarokat megölték, Szent Erzsébet rendet egyéb más nagy penzióval kapta.

Főstrázsamester Karp büntetésül az obesteri fizetést huzza, a fejérvári comendans, hogy szemünk előtt ne légyen, szép fizetését másut veszi.

Nagyméltóságú Méltóságos Tekintetes Statusok ily iszonyú példátlan vérengzésnek, ennyi szentségtörésnek ezek voltak büntetései és mi elnyomatottak keserves szemmel nézzük és mi előttünk szemléljük azokat, a kik atyánkfiait, rokonainkat elégették.

Mi utolsó szegénységre jutottak nézzük keservesen fényes hivatalokban, bőv fizetésekben, nagy titulusokkal megékesítve, aranyos házakban lakni, azokat a kik vagy hivatalokat ezen iszonyú dolognak elkerülésében elmulatták, vagy okai voltanak és ők a mi pusztá kőfalainkon s halottaink sírján építették magok dicsőségeket!

Kegyes uraink és atyánkfiai! Emlékezzenek meg arról, hogy mióta ezen iszonyú történet esett, tudniillik 1784-től fogva sem Magyar, sem Erdély országban a földnek termésében isteni áldás nem volt; valójában ha egyebeknek ártatlan vére az egekre kiáltott, lehetetlen, hogy ily sok ártatlan kisdedeknek és nagyoknak is vérek az égbe ne kiáltott volna.

De továbbá bátorkodunk alázatosan arra a vérengző és keresztény erkölcsöket szégyenítő paraszt támadásra is emlékeztetni, mely történt II. Ulászló magyar király alatt, melynek okait a most nevezett királynak 1514-ik esztendőben költ decretumából világo-

san meg lehet látni, hogy miből eredett Uladislaus idejében a paraszt támadás

Az első cikkelye szerint a most megmondott decretumnak egyik oka volt a támadásnak, hogy a jó igazgatásnak rendje fel-forgattatott.

A második a 14-ik cikkelye szerint az, hogy a paraszt nép a katonatisztektől fellázasztatott.

A harmadik pedig a 33-ik cikkelynek értelme szerint az, hogy a gonosztevő emberek nem büntetettek.

Ezek olyan okok, hogy ha ezek megengedtetnek, akármely országban, akármely időben hasonló támadást lehet indítani és egészen mindenkben ugyan ezek az okok, melyek a feljebb leírt 1784-ben történt és hallatlan istentelenséggel folytatott oláh zenebonát indították, és talán azok, kik eszközök voltak, ezek indításában, előre már az Uladislaus decretumát elolvasták volt, ugyanis lehetetlen mind az előre megesett okokra, mind az azok által indított támadásokra nézve, melyek második Uladislaus és néhai II. József uralkodóknak idejek alatt estenek, olvasni vagy gondolni is nagyobb hasonlatosságot. De ellembe képzelhetetlen dolog az is, hogy ugyanazon egy cselekedetért, melyek éppen azon okokból származtak, egészen különböző módon és egészen ellenkező ítélet tétetett. Második Uladislaus idejében ezeknek orvosoltatására az első cikkelynek 2-ik és 3-ik szakasza szerint országgyűlése hirdettetett, és a sérelmesek meghallgattattak; a mi időnkben pedig olyan törvénytelen comisio küldetett, mely minket teljességgel meg nem hallgatott, sőt utoljára hogy nyelvünk a panaszokra nézve amnestiával lepecsételtessék parancsoltatott.

Akkor a lázasztó hadi tisztek példásan megbüntetettek a 14-ik cikkely szerint, mostan pedig ezen lázasztó német tisztek holtig tartó fizetést nyertek.

Akkor a támadók szabados költözködések elvesztették, a 14-ik cikkelynek 3-ik szakasza szerint, most éppen azért szabadon bocsátattak.

Akkor a károk megforditattak, a 14-ik cikkelynek 2-ik szakasza szerint, most ha tudtuk is kinél mi javaink vagynak, vissza kívánnunk nem volt szabad.

Akkor a nyilvánságos gyilkosok és szűzek s asszonyok meg-

fertőztetői, minden gratiat félre tévén, halállal büntetettek, a 14-ik czikkelynek 1-ső szakasza szerint; most pedig kénytelenítettünk őket büntetetlenül szemünk előtt nézni, keserves fájdalom!

Akkor a kik magok oltalmokra dicsőségesen harcoltak, jó hazafiai és ország hűségesei közé számláltattak; mostan pártosoknak nevezettünk. Gróf Csáki János és több érdemes hazafiak elefelejtethetlen buzgó indulatjokért a más részen valóktól üldöztettek.

Akkor az elnyomattaknak ügyeket az ország vette fel; most hogy magunkat férfiasan oltalmaztuk nemcsak hazánk, de még a természet törvénye ellen is keményen fenyeztettünk.

Akkor a sérelmesek magok fájdalmát, mint feljebb is vagy, az országgyűlése eleibe terjeszthették; most egy törvénytelen comissionak lefolytatása után, hogy kárainkat ne keressük és ártatlanságunkat meg ne bizonyíthassuk, még a törvény útjától is el voltunk rekesztve. Példátlan erőszak!

Főméltóságú, Méltóságos és Tekintetes Statusok! Vajjon mi lehet annak az oka, hogy éppen ugyanazon okból indult hasonló istentelenséggel folytatott cselekedetekért az ítélet éppen megfordítva szemléltetik? Mi csak ezeket bátorkodunk kijelenteni. Az első történetben a sérelmesek dolga a király és ország rendei előtt vétetett elő, és folytatott le; mi reánk nézve pedig egy olyan törvénytelen comissionak munkájára, mely csak a pártosokat, gyilkosokat, szentségtörőket hallgatta meg, hallgatatlanul tétetett meg a végezés. Továbbá Uladislaus idejében az indító igen jól tudatott, most pedig a gyilkosok magokat a császári parancsolattal kívánták menteni. Ó vajha néhai fejedelmünk méltóztatott volna velünk az eltitkoltatott investigatiót közölni, hogy aképen a gyanunak legkisebb szikráját is szivünkéből kivethettük volna! Emberi szívet éppen nem képzelhetünk, a mely ezt jól megtekintve, érzéketlenül maradjon.

Feltevén tehát azt az okot, hogy ezen istentelen támadás Hunyad, Zaránd, Fejér és Nemes Magyarország részéről Arad vármegyékben, mint olyanokban, melyek a Magyar birodalom és Magyar szent koronához tartoznak vitétt végbe, ragaszkodván egyzersmind az Ulászló decretumához mint törvényhez, ezen könyör-gésünkben törvényesen megkívánjuk, hogy az országgyűlése fellegye ügyünket az indítók, és zenebonát okozók vagy azok, a kik

tartoztak volna annak eleit venni, az Ulászló törvénye szerint büntetessenek; káraink vagyonaikból, még azoknak is a kik meghalóztak kifizetessenek; a több néhai felséges urunk aerariumából pótoltassék, annyival is inkább, hogy kárainkat még csak törvényesen megkeresni is eltiltatott volt, a paraszt népnek azért is, hogy az istentelen büntetéséből igen sokan közülök pártoskodásnak keserű gyümölcsét vették, azért is hogy a császári parancsolatoknak nevével megcsalattattak és hogy ők nem indító okai, hanem részszerint oktalanságból és másfelől a császári parancsolatnak nevezetére engedelmességre csalatott boldogtalanságból, csak eszközei voltak a veszedelemnek; kisebb-nagyobb mértékben megengedünk. Különben mindeneket bizunk bölcs és igazságos ítéletére a Főméltóságu Méltóságos és Tekéntetes Statusoknak; és a midőn magunkat megmérhetetlen kegyességekben és pártfogásaikba alázatosan ajánljuk, örökös tisztelettel vagyunk.

(Néhai altorjai Mike Sándor sajátkezű másolata „Egyveleg“ című gyűjteménye I. kötete 121—127. lapján; az Erdélyi Országos Múzeum Könyvtára kéziratárában.)

Közli: ZUDOR ELEK.

Három XVII. századbeli oklevél.

A közelmúlt napokban volt szerencsém Társulatunk mt. Titkárától két XVII. századbeli okiratot átvenni, melyeket ő ethnographiai kutatásai között véletlenül kézhez kapott. Az egyiket azonnal ismertetem is, a másikkal azonban hosszabb megfontolás után nem tartottam érdemesnek foglalkozni, mivel az egy eredeti okiratnak másolata ugyan, de nem hitelesített másolata. A vajdahunyadi Nagy családnak egy kebli pörös ügyébe enged betekintést ezen irat, de bármi érdekes legyen egyébként, fel nem használhatjuk a hitelesség bizonytalansága miatt. Ezért csak puszta szövegét ismertetem a jelzett iratnak.

A másik okirat egy jogadománynak emléke, szintén másolatban. A másolat kelte 1716 március 10-e s hitelesítették: Turóczi Sámuel, Ő felsége: Erdély iudiciarius táblájának irnoka és esküdt notarius, másrészt Besinci Péter híresneves Hunyadvármegye iudiciarius székének helyettes assesora.

Az 1689 október 29-én a vajdahunyadi várban kelt oklevélben Apafi Mihály fejedelem Galatzi Buda János hívének eleitől fogva való hűséges szolgálattjai fejében, őt italmérési joggal ruházza fel. Már a régiebb időkben is egyike volt a legkeresettebb jogoknak az italmérési jog, különösen akkor, mikor a pénzszükség világban az újabb és újabb török háborúk miatt mindig nagyobb mennyiségű adóval terhelték a népet. A nemesség vagyoni állapotát pedig a minduntalan betörő és fosztogató török és német hadak egyaránt rontották. A fejedelem mint különös kegyelmének jelét adományozza a boritalmérési jogot Galatzi Buda Jánosnak s meghagyja, hogy senki őt és utódait ezen jogának gyakorlásában háborgatni ne merészelje; másrészt azt is megkívánja, hogy a jogélvező személy túl ne lépje a kimérésnél a bornak azon mennyiségét, melyet ő jelen okiratában megemlítt, mert különben az ő tisztei, kik a mostani financoknak felelnek meg, jelentést fognak erről tenni, a mi egyértelmű lesz a jog elvesztésével. Az okirat szószerinti szövege a következő:

Michael Apafi Dei Gratia Princeps Transsylvaniae Partium Regni Hungariae Dominus et Siculorum Comes Fidelibus Nostris Egregiis et Nobilibus Samueli Medgyesi de Szinyer Várallya, moderne ac futurorum etiam pro quovis tempore constituendis Arcis et honorum Nostrorum Vajda Hunyadiensium Provisoribus; Cunctis etiam aliis quorum interest praesentias Nostras visuris Nobis dilectis salutem et Gratiam Nostram! Nemzetes Galaczi Buda János hívünket eleitől fogva való hűséges szolgálattját kglmes tekintetben vévén, megengedtük kegyelmesen, az minthogy ezen levelünk által meg is engedjük, hogy Vajda Hunyad várossában levő Nemes házánál annuatim hat-hat negyvenes hordó borokat maga s posteritássi ki korcsomároltathassanak, Parancsollyuk azért specificált Tiszt híveinknek Kegyelmesen és igen serio ezen Kegyelmességünket így értvén, sem magát említett Buda János hívünket, sem posteritassit, sem az említett házoknál lakó embereket, akár mi úton módon és nevezet alatt esztendőnként való hat-hat hordó boroknak korcsomároltatásában meg ne akadályoztassák, annál inkább megkárosítani ne merészellyék. Úgy mindazonáltal, hogy Tiszteink szorgalmatos vigyázással legyenek, többet az hat negyvenes hordóknál többet ki ne árullynak, melyet ha cselekednének Kegyelmességünk

ellen, és megvalóságosodik velük, tartozzanak szoros Reversalisos kötelességek szerint értésünkre adni, melyérről elhagyjuk, hogy ezen Kegyelmisségünket el is vesztik in perpetuum. Secus ab utrinque nullatenus facturi. Datum in Arce Nostra Vajda Hunyad, die vigesima nona mensis Octobris, Anno Dni. millesimo sexcentesimo Octuagesimo nono. Subscripta erant: Apafi paulo inferius: Francisbus Lugosi Secretarius. Erantque sigillo piae memoriae Principis inscripta Michaelis Apafi Serenissimi majori et aulico, in inferiori earundem margine super cera rubra ducti impresse communiter et roboratae, patent ergo confectae et emanatae.

Quod quidem Lrae sic scriptae ex veris suis originalibus non cancellatis, non abraditis, nec in aliqua sui parte suspectis vel vitiatis, sine diminutione et augmento variationeque prorsus omni per Nos infra scriptos fide nostra mediante sunt transscriptae et translatae, iisdemque comprobatae sub sigillis nostris usualibus manuumque propriarum subscriptionibus extradatae. Borbat-viz, 10-ma mens. Martii. Ao Dni. 1716.

Samuel Turoczi Tabulae Sac.	et Petrus Besnici vice iudicium
ae C ae Rg. ae que Mattis, in	incliti Comitatus Hunyadiensis.
Principatu suae haereditario	<i>mpa.</i>
Tranniae Iudriae Scriba ac iurat.	L. S.
Notarius.	

mpa.

(L. S.)

Az említett Nagy-féle birtokperről szóló nem hitelesített oklevél szövege a következő:

Sigismundus Báthori de Somlío Vaivoda Trausniae et Siculorum Comes etc. Egregiis et Nobilibus Thomae Myklosy Mihaeli Avkach Francisco Vintze, Benedicto Farkas, altero Benedicto Fekethe, Lazaro Bereck de Losad salutem et favorem. Exponitur Nobis in Persona Nobilis Georgii filii quondam Vincentii filii olim Dionisii Nagy De Hosdat, qualiter annis superioribus decedente ab hac luce praefato quondam Georgio Nagy genitore ipsius exponenti, eodem exponente protunc in imperfecta aetate constituto, totalis et integra Domus, et Curia Nobilitaris eiusdem una cum cunctis utilitatibus et pertinentiis quibuslibet quovis nominis Voca-

bulo Vocitatis ad eandem pertinentibus in territorio, et intra, metas dictae possessionis Hosdát, videlicet in Comitatu Hunyadiensi existentis habita adiacentibus, ad manus Nobilis quondam Francisci, filii quondam Joannis, filii alterius Francisci, filii praefati olim Dionysii Nagy de dicta Hosdat, devenisset, tandem ipso defuncto, eadem Curia Nobilitaris, una cum pertinentiis ad eandem spectantibus, nec non cunctis etiam aliis haereditatibus eiusdem Francisci Nagy in territorio antelatae possessionis Hosdat adiacentibus ad manus Nobilium Joannis et Georgii Nagy, Francisci Deak, et Benedicti Petheo, omnino de dicto Hosdat per quandam divisionem inter eosdem factam devenisset et haberetur; et quia eadem Curia Nobilitaris et pertinentia eiusdem una cum cunctis haereditatibus praefati quondam Francisci, filii Joannis in annotatum Exponentem iure successorio devoluta et redacta fuisset, obhoc vellet idem Exponens eandem Curiam Nobilitarem ac quasibet pertinentias eiusdem una cum cunctis haereditatibus dicti quondam Francisci Nagy in territorio dictae possessionis Hosdat adiacentibus medio vestri, ab annotatis Joanne et Gregorio Nagy, Francisco Deak, et Benedicto Petho pro se repetere et rehabere, Iure admittente. — Proinde Vobis harum serie committimus et mandamus firmiter quatenus acceptis praesentibus statim simul vel duo vestrum sub oneribus alias in talibus observari solitis, erga praefatos Joannem et Gregorium Nagy, Franciscum Deak, et Benedictum Petheo cum praesentibus accedentes, qui si personaliter reperiri poterint eosdem ibidem personaliter, alioquin de domibus habitationum sive solitis eorundem residentiis vel de bonis et Juribus ipsorum possessionariis unde videlicet praesens ammonitio Nostra ad scitum eorundem commode devenire poterit, ammoneat eosdem, dicatisque et committatis eisdem ibidem verbo Nostro ut ipsi praescriptam Curiam Nobilitarem et pertinentias eiusdem quaslibet una cum cunctis haereditatibus praefati quondam Francisci Nagy in Territorio dictae possessionis Hosdat adiacentes, quamlibet scilicet portionem eorum modo praemisso apud se habitam praefato Exponenti remittere reddereque et resignare modis omnibus debeant et teneantur Qui si fecerint bene quidem, aliopuini evocetis eosdem ibidem ratione praevia coram latius declaranda ad 8 diem a die huiusmodi ammonitionis vestrae Computando in Curiam Nostram,

Nostram scilicet in praesentiam rationem reddituri efficacem, certificantes eosdem ibidem quod sive ipsi termino in praescripto coram nobis compareant sive non, nos tamen ad partis Comparentis instantiam id faciemus in praemissis quod Juris erit ordo. Et posthaec vos huiusmodi ammonitionis evocationis et Certificationis seriem ut fuerit expedientque nobis terminum ad praescriptum fide vestra mediante referre vel rescribere modis omnibus debeatis et teneamini. Secus non facturi, praesentibus perlectis exhibenti restitistis. Datum Albae Juliae feria quinta proxima post Dominicam Reminiscere. Anno Domini 1587.

Érdekes a következő okírat is:

Nalatzi István az erdélyi fejedelem tanácsosa, főhopmestere, Hunyad és Zaránd vármegyék főispánja és Déva város főkapitánya egyezkedik Apáztai Cseri Tamás hites notarius előtt Folti Bálinttal egy föld darab fölött, melyet a Maros az egyik területtől elszakított s a másikhöz csatolt. Az okírat kelt 1679. okt. 23-án s aláírták Apáztai Cseri Tamás és Karánsebesi Simon Gábor. Az eredeti okíratnak szószerinti szövege a következő:

Másolat.

1679. 23. october. At. Folti Bálint urammal való Transactio: a Kis Réthben való darab Föld felett . . .

Mi Apáztai Cseri Tamás Nemes Hunyad és Zaránd Vármegyéknek Hütös Notáriussa, és Karánsebessi Simon Gábor, mind ketten Nemes Személyek: adják tudtára mindeneknek: hogy in hoc Anno Currenti 1679. Die 23^a octobris: midőn volnánk Hunyad Vármegyében az Bábolnai Felső Határszélbe: és az Folti Határba az Kis Réthben: Jövének mi előnkben egyfelől Tekintetes és Nemzetes Nalátzi István Uram: ami Kegyelmes Urunk eő nagysága Tanátsossa, Fő Hoppmestere, Hunyad, Zaránd Vármegyéknek Fő Ispánja, és Déva várának Fő Kapitánya: másfelől penigh Tekintetes Nemzetes Folti Bálint Uram és eő Kegyelmek, önként, senkinek nem kényszerítéséből alkuvának meg egymás között atyafiságosan; az megírt tárgyban: Folt és Bábolnai Határhoz az Kis Réthben per vehementiam Marusii lassan lassan adiicialtatott darab Föld felett: hogy tudniillik, az mit az Úr Nalátzi István Úr szélben lévő Szántó Földének alsó végök Folt felől való szélében

a víz mosás alá mégyen és kövekkel most kihatároztatott; mindaddig az árokig a hol a Szántás terminálódik és kövekkel az Maros felé kihatároztatott; azon Föld, és az mit a Maros a mellé vét, légyen megemlített Nalátzi István Uram eő Kegyelmée, azon fejül pedig Föld és amit ezután a Maros hozzá adiiciál: az maradjon Folti Bálint Uramnak, mely iránt mindkét részről kezeket ő Kegyelmek nekünk beadván; semmi Just magoknak és maradékoknak az más rész Földekhez föl nem hagynának, hanem per manus kiki az maga részét így apprehendálván, azzal contentusak lőnek eő Kegyelmek.

Mely dolgok mi előttünk e szerént menvén végben mi is írtuk ez Testimonialisunkat rolla Fide nostra mediante. Datum et actum Anno Die Locoque in praemissis.

Correcta per nos in voce Kis Rét

Thomas Cseri de Apátza Juratus

Comitatuum Hunyad et de Zaránd

notarius.

(L. S.)

Simon Gábor

(L. S.)

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

Az 1903. augusztus 15-iki ig. választmányi ülés.

E gyűlésen felkérés folytán *Réthy* Lajos kir. tanácsos, választmányi tag elnökölt, minthogy gróf *Kuun* Géza elnök, és dr. *Sólyom* F. Ferencz alelnök is, betegsége miatt akadályozva volt a gyűlésen való megjelenésben.

Jelen voltak: *Téglás* Gábor múz. igazgató, *Bottyán* József jegyző, *Beke* Ferenc, *Buda* Imre, *Pogány* Béla és *Wilt* György dr. választmányi tagok, továbbá dr. *Kaufmann* György fogarasi főgimn. tanár, mint vendég.

Elnök előterjesztésére az ülés *Bottyán* Józsefet, minthogy mind dr. *Veress* Endre titkár, mind *Faragó* László s. titkár végkép eltávoztak Déváról s le is mondtak elfoglalt állásukról, a titkári teendők végzésével a rendes választások megtörténtéig megbízta.

Téglás Gábor muz. igazgató több muzeumi tárgy adományozását és megszerzését jelenti be. Ezeknek jegyzéke az 1903. évi közgyűlésen előterjesztett jelentésében is megvan, azért e jelentéssel kapcsolatosan alább soroljuk fel őket.

Több beérkezett irat elintézése után az ülés egy bizottságot küldött ki, amely a társulat ez évi közgyűlésének előkészítéséről gondoskodik.

Megjegyzés. Megelőzőleg volt még az 1903. évben a választmánynak két ülése. Ezeknek jegyzőkönyvéhez nem juthatván hozzá, lefolyásukról bővebb jelentést nem közölhetünk.

Általában megjegyezhetjük, hogy az 1903. évben az elnökök betegsége s a titkárok eltávózkodása miatt a társulat működése majdnem teljesen szünetelt. A gyéren látogatott 3 választmányi ülés a sürgős folyó ügyeknél egyébbel nem foglalkozott. Felolvasást az egész évben nem tartott senki.

Az 1903. évi közgyűlés.

A *Réthy* Lajos elnöklete alatt működő előkészítő-bizottság, melynek tárgyalásain az is szóba került, hogy nem kellene-e felosztatni a társulatot mint további működésre képtelent, elkészül-

vén előkészítő munkálataival, 1903. november 8-án megtarthatta társulatunk közgyűlését, a melynek feladata az volt, hogy vagy újjá szervezze a társulatot, hogy működésre ismét képes legyen, vagy esetleg kimondja annak végleges megszűnését.

Szerencsére a társulat halálát hirdető rémes hír nem csüggesztette el a tagokat s a közgyűlésen már oly erős volt a bizodalom annak életrevalóságában, hogy szóba sem jöhetett a feloszlás, hanem megtörtént az újjászervezés.

Számos vendég hallgatóság mellett a következő 31 rendes tag volt jelen: *Réthy Lajos, Buda Imre, László Ignác, László Zsigmond, Kontz Domokos, dr. Réthy Gyula, Téglás Gábor, br. Jósika Lajos, Hajduky József, Kolumbán Samu, Gaál István, dr. Krenner Miklós, Hartman János, Szirtes Henrich, Mailand Oszkár, Hadik Béla, Sax Sándor, Pais Elek, Váné Ferencz, Fogolyán Sándor, Csulay Lajos, Barna Bertalan, Hirsch Adolf, Nehéz János, Boga Károly, Issekutz Antal, Szöllősy Lajos, Beke Ferencz, Tóth Ferenc, Bottyán József és dr. Herrmann Antal.*

A közgyűlésen *Réthy Lajos* elnökölt, a helyzetet és hangulatot jellemző megnyitó beszéde ezen Évkönyvünk legelején olvasható.

Az elnöki megnyitó után dr. Herrmann Antal, mint az EKE. képviselője üdvözlí a társulatot s vázolván annak további fontos feladatait, fennállásának művelődési szükségét, óhajtja annak újjászervezését. Írásbelileg üdvözltek még a társulat közgyűlését a Múz. és Könyvt. Orsz. Főfelügyelősége, a Magy. Történelmi Társulat, az Alsófehérm. Tört. és Rég. Társulat.

Az üdvözlések után a közgyűlés gróf *Kuun Géza* drt, ki betegeskedése miatt az elnöki tiszttől való felmentését kívánta, a közgyűlés az elnöki teendők végzése alól felmentvén, örökös elnökévé választotta. Továbbá dr. *Sólyom F. Ferencz* eddigi alelnökét, a társulat megalapítóját, tiszteleti elnökké. Aztán az ügyek vezetésére *Fáy Béla* földbirtokost a társulat működő elnökévé kiáltotta ki egyhangulag. Végül *Téglás Gábor* volt múzeum-igazgatót, működésének érdemeit méltányolván, tiszteletbeli múzeum-igazgatóvá választotta a közgyűlés, dr. *Veress Endre* volt titkárnak pedig a társulat kebelében kifejtett tudományos értékű munkálkodásáért és más irányu ritka tevékenységeért háláját, elismerését és köszönetét fejezte ki és ezt jegyzőkönyvébe is felvette.

A társulat tagjaivá megválasztattak: *Göllner* Károly, áll. fő-reálisk. igazgató, *Ballun* Ernő áll. főreálisk. tanár, *Mallász* József pénzügyi tisztviselő és *Péterfi* Márton áll. tanító.

Ezután *Bottyán* József ideiglenes titkár, *Téglás* Gábor múz. ig. és *Szöllősy* Lajos pénztáros beterjesztik évi jelentésüket.

A titkári jelentés tartalma röviden ez:

A társulat 1902. január óta, tehát majdnem két év óta nem tartott közgyűlést, sőt ezen 1 és $\frac{3}{4}$ év alatt választmányi ülés is csak 3 volt. Felolvasás ezeken sem vol. egy sem, úgyhogy anyag hiányában az 1903. évi Évkönyv kiadására gondolni sem lehetett. Ezen pangó állapot okát nem abban kell keresni, mintha ez évben a közönség érdeklődése a más éveknél kisebb mértékű lett volna, hanem abban a sok zavaró körülményben, amely nagynevű elnökünk és alelnökünk betegeskedése és a társulati titkárnak és később helyettesének is eltávozása és lemondása folytán előállott.

Azonban ez a munkaszünetelés azt a hitet keltette nemcsak a közönségben, hanem még nagy sajnálatunkra komoly betegségben szenvedő elnökünkben, gróf Kuun Gézában is, hogy most már nem lehet fenntartani tovább a társulatot. Ámde újabban nyilvánvaló jelek mutatják, hogy ez a hit csak látszaton alapult, mert ime most ez a közgyűlésünk is csالhatatlanul bizonyítja, hogy társulatunk még sokáig fog eddigi híréhez méltóan fennállani és működni.

Azon események közül, amelyek a múlt közgyűlés óta a társulat életében lefolytak, a legkiemelkedőbb az a látogatás volt, a melyet a bukaresti akadémia tagjai és egyetem tanulói 1902. júniusban tettek. E kirándulók társulatunk elnökségének vezetése mellett jun. 3—6-ig 3 napot töltöttek vármegyénk különböző vidékein és jó emlékekkel távoztak tőlünk, minek jele az, hogy a román akadémia csereképpen évkönyveit a közelebbi 11 évről megküldötte társulatunk könyvtárának.

A mondott időben társulatunk tagjainak a száma csak néggyel szaporodott.

Kevéssé biztató a kép, amit ez a jelentés feltüntethet, „de a biztató előjelekből szebb jövő reménysége tárul elénk. Adja isten, hogy ne csalódjunk e szép reményünkben!”

A múzeum-igazgató jelentésében rövid áttekintést nyújtván, a múzeum eddigi fejlődéséről, értékéről és gazdagságáról, kifejezi,

hogyan ha a további fejlődés kisebb arányu lesz is, mégis a mostaninál jóval bővebb és alkalmasabb múzeumi helyiségre van szükségünk, főképp ha az összegyűjtött anyagot áttekinthető módon, rendezve akarjuk az érdeklődőknek szeme elé helyezni.

A múzeum 1903. évi gyarapodásáról, melynek költségeit az u.-ez évi áll. segély fedezte, a következőkben számol be.

„A múzeum ez évi gyarapodása f. évi október 20-ig: I. Az államsegélyből beszerezett tárgyak: 1 aranyozott bronz női mellszobor, 1 bronz-tűkör, 1 aranyozott oroszánfej alaku vizöntő 1223 gr. súlyu, 165 cm. átmérőjű, 1 márvány női mellszobor, 1 márvány női szoborfej, 2 kecskeláb alaku trónus láb bronzból, egyenként 1102 gr. súlyu, 1 bronz csésze talpa, 1 csinos cupido-szobor szép patinával, 2 szárnynyal, 9 cm. hosszú, 1 bronz kanál, 1 nagyobb szabásu bronz-szobor balkeze, 294 gr. súlyu, 1 bronz-szobor ujjá, 1 díszes terras-lámpa 3 égővel, női fejdíszszel, szép munka, 11 márványtábla, 1 bronz-csengettyű, 1 márványtábla töredék állat-alakkal, 1 drb római súlyozó 125 gr., 1 oroszánfejet ábrázoló szobortöredék, 4 Mithra-tábla töredék, 1 márványtábla részlet A betűvel, 1 bálvány-fej trachittuffából (dévai várhegy), 2 aranyozott bronz-karika (Sztrigy mellett), 1 trachittufára vésett absolutorium, 4 sor XVII. századbéli jellegű írással, 1 bronz-lemez két alakkal (egyik sipkás arc, másik oroszán), 1 római vaskard (Szamosújvár), 1 bögre (Füzesszentpéter), 1 vörös agyag római korsó (Maroskeresztur), 1 vízvezető (Mikháza), 2 vízvezető (Piatra rosia), 1 népvándorlási kard (Bagamérről, Biharom.) 1 nagy fedél téglá (Alvincről), 4 bélyeges téglá (Várhely), 1 új bélyeg MOAD (Zalatna), lámpák GRESCE FORTIS bélyeggel, 1 bélyeges téglá LEG XIIIIG, egy LVM, egyLEGVMAC (Tordáról), vastárgyak (Bajesdről), öntőminta (Baraltból), vasmozsár (Ó-Palánkáról), 3 nyílású mécses (Várhely), bélyegtelen mécses (Veczel), bronzérmek, bronzapróságok, márvány áldozati edény-töredék (Veczelről). Összesen 57 drb 511 korona értékben.

II. Ajándékok, SILVANUS oltár Arany-Rápoltról Sándor Lajostól, 1 áldozárt ábrázoló oltár Russról Pecher Henrik Máv. nyug. felügyelőtől, 1 vassarkantyú Lunkányról Bernád Bélától, Béla várából cserepek (Biharom.) Téglás Gábortól s Déva várhegyéről Téglás Géza és Dezsőtől, 2 koponya Apulum és Várhelyről Téglás Gábor-

tól, barlangi medve-csontok *Ursus spelaeus* Blonb, csontok a petroszi csont-barlangból, 1 marhafej koponya és állkapcsa Pestére (Biharm.) barlangból, Vajdahunyadról vasrégiségek, 1 római érem Lendl Adolftól, 1 újabb érem (Déva) Kell János tanulótlól, egy bronz karika Halaváts Gyulától, római téglák, őskori cserepek Alvincről, 1 vaslándzsa Tóth Istvántól (Déva) villamvilágítási telep, vízvezeteki csövek (Déva). Összesen 20 drb 115 korona értékben. Együtt 77 drb 626 korona értékben.

A néprajzi gyűjtésre engedélyezett 400 korona segély felhasználásával nem valék oly szerencsés, mert a déli Kárpátok pásztoréletének megfigyelésére s a pásztortanyák berendezésének tárgyaiból eszközlendő gyűjtésre (kezemhez kiutalt) szánt államsegély fejében a Zsilvölgyén, a szászvárosi havasokon s a Retyezát alján végzett munkálataim nem vezettek remélt eredményre s azért dr. Semayer Vilibáld múzeum főfelügyelőségi kiküldött úr előzetes felhatalmazásával a segély nagyobb részét a dévai csángótelepesek házi-ipari készítményeinek gyűjteményére fordítottam (a tárgyjegyzékből kitetszőleg), a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat múzeumának a következő csoportokban szolgáltattam át a gyűjtötteket:

I. Zsilvölgyi pásztorok kellékeiből s készítményeiből 26 drb.

II. Zsilvölgyi kezdetleges malom mintája 1 drb Pietsch Lajos úr ajándékából.

III. Havasi pásztortanyák faedényeiből 6 drb.

Ugyanazok cserépnemű 11 drb, Balázs Farkas úr ajándékából.

IV. Havasi pásztorok által faragott díszguzsalyok s orsók 8 drb.

V. Erdőháti készítmények 5 drb.

VI. Falusi házak díszedényeiből 13 drb.

VII. Dévai csángótelepesek varrottas és szövött készítményei 26 drb. Összesen 97 drb 376 korona értékben.

A gyűjtésben érdekesebbek a régi guzsalyok, melyeknek választékos faragványait a mai nemzedék egy *Pietsch* Lajos úr által Fehérvizen eléállított példányból kitetszőleg feledni kezdi.

S a midőn Déváról eltávozólag, habár éppen Hunyadm. földjének szánom munkásságomat, engedje meg a m. tisztelt közgyűlés, hogy a 20 éven át tőlem kitelhető hűséggel és odaadással betöltött múzeum-igazgatói állástól való felmentésemet s a múzeum

és szerzeményi napló átvételére lehetőleg több tagu bizottság kiküldését kérelmezhessem. Fogadja továbbá a mélyen tisztelt társulat a két évtizeden át részemre juttatott bizalomért s mai megtisztetésemért legőszintébb hálám nyilvánítását azon ígéretem kíséretében, hogy ezután is mindig örömmel és készséggel állok szolgálataikra.“

A pénztári jelentés szerint 1903 október hó 3-án a pénztári állomány . . . . . 13034 K. 52 f.

Ebből elkölthetetlen alaptőke . . . . . 11000 K. — f.

Vegyesalap . . . . . 1034 K. 52 f.

Mindezek az összegek takarékpénztárban vannak elhelyezve.

E jelentések elfogadása után elhatározta a közgyűlés, hogy Dániel Jánostól a Várhegy területébe beszögellő 1200 négyzetöl területű földet megvásárolja 400 K. vételárért.

Ezek után a közgyűlés megválasztotta a társulat tisztviselőit és igazgató választmányának tagjait. *Tisztviselők lettek* a gyűlés elején egyhangú felkiáltással megválasztott *Fáy Béla* elnök mellett, alelnök: *Réthy Lajos*, titkár: *Kolumbán Samu*, segédtitkár: *Bottyán József*, múzeum-igazgató: *Mailand Oszkár*, könyvtáros: *Ballun Ernő*, pénztáros: *Szöllősy Lajos*, várhegyi bizotts. elnök: *Hajduczy József*, ügyész: dr. *Réthy Gyula*.

Választmányi tagok: Amlacher Albert dr., Apáthy Árpád dr., Barcsay Kálmán, Barcsay Béla, Beke Ferenc, Boga Károly, Borostyány Béla, Borostyány Béláné, Buda Ádám, Buda Imre, Göllner Károly, Hadik Béla, Hartmann János, Issekutz Antal, Br. Jósika Lajos, Br. Kemény József, Kontz Domokos, László Ignác, László Zsigmond, Makray Aladár, Mara László, Mallász József, Munteán Miklós, Nagy Lajos, Dr. Pap Domokos, Pais Elek, Péterfi Márton, Pogány Béla, Pietsch Sándor, Schálát József, Szirtes Henrich, Szóts Sándor és Váné Ferenc.

Választás után Kolumbán Samu bemutatta azt a két memorandumot, melyeket a választmány megbízásából készített és pedig az egyiket a Műemlékek Orsz. Bizottságához címezve azért, hogy általa a dévai u. n. Magna Curia épületnek műemlékké való nyilvánítását kieszközölje a társulat, a másikat meg a m. kir. pénzügyi miniszterhez, hogy tőle a Magna Curianak mint műemléknek a társulat használatába való átengedését kinyerje és így muzeumá-

nak, könyvtárának és levéltárának végleges és megfelelő elhelyezést nyerjen.

Végül a múzeum átvételére az új múzeum-igazgató mellé *Issekutz Antal* és *Váné Ferenc* tagokat küldötte ki a közgyűlés, továbbá távirati üdvözlétet küldött dr. *Wlassics Gyula* volt közokt. miniszternek és *Berczevicy Albert* új közokt. miniszternek.

Választmányi ülések.

I. Az újjá szerveződés után első választmányi ülését egy hónap múlva, 1903. december 5-én d. u. tartotta az igazgató választmány. Ezen mutatkozott be új elnöke: *Fáy Béla*, kinek lelkes és hazafias megnyitó beszédét idei évkönyvünkben szószerint olvashatjuk.

Jelen voltak: Réthi Lajos alelnök, Kolumbán Samu titkár, Bottyán József s. titkár, Mailand Oszkár múz. ig., Szöllősy Lajos pénztáros, Ballun Ernő könyvtáros, Borostyány Béláné, Beke Ferenc, Boga Károly, Barna Bertalan, Buda Imre, Göllner Károly, dr. Krenner Miklós, Kontz Domokos, Pais Elek, Szirtes Henrik, Váné Ferencz és Nagy Lajos vál. tagok.

Blockner Gyula, Leitner Mihály, Kibédy Lajos, Ghicy Zoltán honv. százados, Bowi Károly, Keresztes Miklós, Liedemann Vilmos, Bakk Lajos, Keserű György, Lengyel Elemér, Hadnagy Gábor honvéd tisztek, továbbá Nádasdi Dézső, Schulhof Imre, Lipták Máté, Szabó Mihály, Dózsa Endre, Mahler Ignácné, Kohn Lajosné és Kofron Ida, *mint vendégek*.

A választmány legelőször tudomásul vette dr. Berzevicy Albert közokt. miniszter meleg hangu választát, melyet a közgyűlés üdvözlétére küldött.

Új tagul felvette: *Steinhausz Gyula* főbányatanácsost (Nagyág). Ajánlotta a titkár. Kilépését bejelentette: *Horváth Simon* nyug. kir. ügyész.

Felolvasást tartottak: *Blockner Gyula* vendég: *A dévai vár a múlt század elején* címmel. A rajzok bemutatásával kísért felolvasást a közönség nagy érdeklődéssel hallgatta és tetszéssel fogadta. Évkönyvünk közli.

Ballun Ernő könyvtáros: *Julius Caesarnak Daciara vonatkozó*

feljegyzései-t ismertette a közönség érdeklődése mellett. Évkönyvünk számára átengedte.

Nagy Lajos vajdahunyadi kir. járásbíró egy a saját múzeumban lévő érdekes skytha tárgyat, egy bronz zászlórúddíszítéket mutatott be szintén tetszést keltve előadásával. Ismertetése Évkönyvünkben olvasható.

Titkár bejelenti, hogy a Múz. és Könyvt. orsz. Főfelügyelősége ajándékuul megküldte *Geöce* Sarolta: *Ruskin élete és művei* c. művét. A válaszmány az adományért köszönetet mondott.

Végül tudomásul vette a válaszmány Szöllősy Lajos pénztári jelentését és Mailand Oszkár múz. ig. a múzeum átvételének folyásáról szóló jelentéseit, továbbá Szöllősy Lajos indítványára elhatározta az alapszabályok módosítását, minek előkészítésére indítványozó elnöklete alatt egy dr. Réthi Gyulából, dr. Krenner Miklós-ból, Nagy Lajosból és titkárból álló bizottságot küldött ki.

II. Válaszmányunk II-ik ülése 1904. febr. 20-án volt. Ezen Fáy Béla elnök távolléte miatt Réthi Lajos alelnök elnökölt. Megnyitójában azt a szomorú kötelességet teljesítette, hogy 3 elhunyt tagot búcsuztatott el egyszerre: *Barsay* Kálmán főispánt és válaszmányi tagot, *Issekutz* Antal nyug. polgármestert, válaszmányi tagot és *Lengyel* Gergely alapító tagot, kiknek hozzátartozói iránt jegyzőkönyvében is részvétét fejezte ki az ig. válaszmány.

Felolvasások: 1. *Mommsen Tivadar emlékezete*, tartotta *Ballun* Ernő. 2. *A Déva név eredete*, írta *Téglás* Gábor, felolvasta a titkár. 3. *Hunyadmegye lombos mohái*, írta és bemutatta *Péterfi* Márton. 4. *A rovarok szerepe a virágok megtermékenyítésében, tekintettel Déva virágaira és rovarfaunájára című mű ismertetése.* (Irták *Péterfi* Márton és *Mallász* József, a Természettud. társulat idei pályázatán 600 K. díjjal jutalmazott pályamű.) Ismertette *Kolumbán* Samu titkár.

Szöllősy Lajos pénztáros jelentésének tudomásul vétele után javasolja a tagok névsorának átvizsgálását, és az átvizsgált névsor alapján a tagsági díjhátralékok felhajtására intézkedések vételét. — A javaslat elfogadtatván, a szükséges munkálatok megtételére *Kontz* Domokos elnöklete alatt pénztárost és titkárt küldötte ki a válaszmány.

Múzeum-igazgató jelentésére örömmel vette tudomásul a válaszmány a múzeum átvételének megtörténtét s a legszükségesebb

rendezések lehetővé tételére felhatalmazta múzeum-igazgatót, hogy a jelenlegi múzeum udvarán a kövek számára egy elszállítható faszint és a tárgyak elhelyezésére 2 állványt és 2 szekrényt készíttessen.

Új tagul Bottyán József s. titkár ajánlatára felvette a vál. Szabó Imre pénztint. tisztviselőt Déváról.

Kilépését tudomásul vette: *Szinte* Gábor, *Borbély* Sámuel és *Ferenczi* Gyula tagoknak.

A titkár jelenti, hogy a következő könyvadományok érkeztek: *Magyarország közgazd. és közműv. állapota fennállásának ezeredik évében.* Irta *Matlekovics* Sándor. (9 kötet). 2. *Vezérlő kalauz a kaszai múz. gyűjteményeihez* (2 füz.) Ajándékozónak megköszönte a vál.

Téglás Gábornak azon kérésén, hogy részére Tocilescu György román tudóssal Romániában s hazánk szomszédos részein végzendő dáciai kutatásokra segílyt kérjen a társulat a közokt. minisztertől, napirendre tér a válaszmány, minthogy a kutatási terület a megye határán kívül esik és a társulatunk feladatait meghaladja az ilyenek előmozdítása.

Végül felhatalmazza a válaszmány a titkárt, hogy az 1902—903-ik évi Évkönyv szerkesztését és kiadását kezdje meg s minél előbb fejezze be.

III. Az április 5-iki ülésen szintén Réthi Lajos alelnök elnökölt.

Ezen kimondotta a válaszmány, hogy addig is, míg a Magyar-utca rendezése a Bethlen-kapu felállítását lehetővé teszi, annak köveit a további pusztulástól való megóvás céljából egy fedeles színben helyezteti el. Ennek végrehajtásával Kontz Domokos polgármester elnöklete alatt a múzeum-igazgatót és titkárt bízta meg.

Intézkedett továbbá ez az ülés a társulati és könyvtári iratok rendbeszedéséről, a tagsági díjhátralékok felhajtásáról s a társulat eszközeinek, tárgyainak nyilvántartásáról. Köszönetet mondott Göllner Károly igazgatónak, hogy a könyvtár ideiglenes elhelyezésére az áll. reáliskola épületében egy szobát átengedni szíveskedett.

Bejelentett adományok: 1. *Adatok a m. kir. kincstári bányászathoz 1902. évi állapotáról*; 2. *Hátszeg, Szászváros és Vajdahunyad környékének*; 3. *Vajdahunyad környékének* és 4. *Zám vidékének geologiai alkotása* című művek. Ajándékozta dr. *Halaváts* Gyula főgeológus úr. Érette köszönő írat küldését határozta a válaszmány.

IV. A választmány 1904. június 2-án is tartott egy ülést. Ezen is Réthi Lajos elnökölt. Megnyitójában hazafias lelkesedéssel említette meg Ő Felségének azon újabb nemes tettét, hogy elrendelte II. Rákócy Ferenc és bujdosó társai holttestének a hazaszállítását. Továbbá nagy megilletődéssel adott kifejezést azon szívből érzett gyásznak, amely a magyar nemzetet nagy költőjének, Jókai Mórnak halálával érte. Továbbá jelenti, hogy társulatunk nevében a titkárral együtt írásban kifejezte részvétét elnökünknek, Fáy Bélának azon megrendítő nagy csapás alkalmával, mely őt nejének, Kuun Irma grófnőnek váratlan halálával érte.

Titkár felolvassa gróf Kuun Géza örökös elnöknek: *Két római szobor Marosnémetiben* című dolgozatát, melyet ő nagyméltósága idei Évkönyvünk számára írt. A mély tudománnyal írt felolvasást nagy tetszéssel fogadták.

A választmány a társulati tagok sorából saját kérésére törülte: Téglás Gábornét. A revideáló bizottság javaslatára pedig a következőket: Lakatos Demeter, Rimbás Sándor, Fülöp György, Szegedi Miklós, Orbonás József, Rouveuz Charl, Lasszaly Vilmos és Szabó Antal.

Bejelentett adományok:

1. Nagy Lajos vajdahunyadi járásbíró: nyomtatott szentképek, melyeket a lebontott régi kápolna egyik fülkéjében be-falazva találtak Kőboldogfalván. 2. Egy Apafi-korabeli oklevél másolat 1716-ból.
2. Lup János magura-topliczai tanító: Egy római urna cse-repei csontszilánkokkal, melyeket ott találtak.
3. Kornya Száviton tanuló: 2 drb régi pénz a dévai állami tanítóképző-intézet udvaráról.
4. Kolumbán Samu titkár: 1 drb. kis cserép-edény (valószí-nűleg mécses), melyet a tanítóképző udvarán ástak ki. 2., 1 drb Hosdátrol való oklevél-másolat a 17. századból.
5. A vall. közokt. miniszter a muz. és könyvt. felügyelősége útján: Magyarország történeti emlékei című nagy két kötetből álló illusztrált könyv.
6. Elekes Viktor hátszegi ev. ref. tanító 2 drb régi oklevél és egyéb iratok.

30—30 K. segílyt szavazott meg a választmány Péterfi Márton és Mallász József tagoknak oly czélből, hogy a Páring-hegyen virágbiológiai és az ottani pásztoréletre vonatkozó néprajzi tanulmányokat tegyenek.

Az 5-ik választmányi ülés is össze volt hívva június 12-ére, de ezt a tagok egyéb elfoglaltsága miatt nem lehetett megtartani.

TÁRSULATI NÉVKÖNYV

1904. szeptember elején.

Tisztikar

ÖRÖKÖS ELNÖK

Osdolai gróf dr. KUUN GÉZA alapító tag, v. b. t. t., a főrendiház vál. tagja, bölcslelettudor s a leydeni egyetemen a sémi nyelvek tiszteletbeli tudora, az olasz koronarend középkeresztese, a Magyar néprajzi társaság elnöke, a szászvárosi ev. ref. Kún-collegium egyik főgondnoka, a Magyar történelmi társulat, a Magyar heraldikai és genealogiai társaság, a budapesti Philologiai társaság s a Magyar földrajzi társaság tiszt. tagja, az Erdélyrészi magyar közművelődési egyesület t. elnöke s igazgató-választmányi tagja, a dévai állami iskolák gondnokságának s az Erdélyi irodalmi társaságnak elnöke, az Alsó-fehérmegyei történeti, régészeti és természettudományi egylet, úgyszintén az „Ateneo di Scienze e lettere di Bassano” tiszteleti tagja; patrono del Museo Indiano, a „Protestáns irodalmi társaság” igazgató-választmányi tagja s a „Deutsche Morgenländische Gesellschaft” r. tagja; consigliere della Societa Nazionale per la Tradizioni Popolari Italiane, a prágai Wissenschaftlicher Verein für Volkskunde und Linguistik és a helsingforszi finn-ugor társaság tiszt. tagja, az Erdélyi Múzeum-Egylet alapító, s a M. Tud. Akadémia tiszt. tagja és másodelnöke; *Marosnémeti.*

ELNÖK

FÁY BÉLA földbírtokos, cs. és kir. kamarás; *Dédács.*

ALELNÖK

RÉTHI LAJOS kir. tanácsos, Hunyadvármegye kir. tanfelügyelője; *Déva.*

TITKÁR

KOLUMBÁN SAMU, áll. tanítóképző-intézeti tanár; *Déva.*

SEGÉD-TITKÁR

BOTTYÁN JÓZSEF, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*

PÉNZTÁROS

SZÖLLŐSY LAJOS, r. és vál. tag, ny. áll. tanítóképezdei tanár; *Déva.*

ÜGYÉSZ

Dr. RÉTHI GYULA, r. és vál. tag, köz- és váltóügyvéd; *Déva.*

MUZEUM-IGAZGATÓ

MAILAND OSZKÁR, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*

KÖNYVTÁROS

BALLUN ERNŐ, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*

VÁRBIZOTTSÁGI ELNÖK

HAJDUCZKI JÓZSEF, r. és vál. tag, áll. főreáliskolai tanár; *Déva.*

Igazgató-választmány

Dévaiak: dr. *Apáthy* Árpád megyei főügyész, *Barcsay* Béla m. kir. áll. anyakönyvi felügyelő, *Barna* Bertalan kir. segédmérnök, *Beke* Ferencz ny. kir. törv. irodaigazgató, *Boga* Károly áll. tanítóképző-intézeti igazgató, *Borostyány* Béla főreáliskolai tanár, *Borostyány* Béláné áll. polgári iskolai igazgatónő, *Buda* Imre takarékpénztári pénztáros, *Hadik* Béla főreáliskolai tanár, *Hartmann* János főreáliskolai tanár, *Kontz* Domokos polgármester, dr. *Krenner* Miklós főreáliskolai tanár, *László* Ignác takarékpénztári igazgató, *Makray* Aladár m. árvaszéki ülnök, *Mara* László főispán, *Mallász* József p. ü. tisztviselő, *Pais* Elek főreáliskolai tanár, dr. *Pap* Domokos kir. törv. elnök, *Péterfi* Márton áll. tanító, *Pogány* Béla alispán, *Szirtes* Henrik főreáliskolai tanár, *Szöts* Sándor ev. ref. lelkész, *Váné* Ferencz bánya-mérnök.

Nem dévaiak: dr. *Amlacher* Albert ev. lelk. Romosz (u. p. Szászváros), *Buda* Ádám földbirtokos Rea (u. p. Hátszeg), *Hollaki* Arthur főispán Székelyudvarhely, br. *Jósika* Lajos Branyicska, br. *Kemény* József Marosnémeti, *László* Zsigmond ev. ref. lelkész Kisbarcsa, *Nagy* Lajos kir. járásbíró Vajdahunyad, *Schalát* József főbányatanácsos Vajdahunyad, dr. *Veress* Endre, a kolozsvári egyet. könyvtárba szolgálatátételre berendelt dévai áll. főreálisk. tanár.

Tiszteleti tagok

Tiszteleti elnök: dr. *Sólyom-Fekete* Ferencz (1903*) *Déva.*

Tiszteleti muzeum-igazgató: *Téglás* Gábor ny. áll. főreáliskolai igazgató (1903) Budapest.

* A zárójelben közölt év azt a közgyűlésünket jelzi, melyen az illető megválasztatott.

- Dr. *Amlacher* Albert ág. ev. lelk. (1894) Romosz, u. p. Szászváros.
 Dr. *Benndorf* Ottó egyetemi tanár (1883) Bécs.
- 5 Gr. *Csáky* Albin főasztalnokmester (1891) Szepes-Mindszent.
 Dr. *Csánki* Dezső orsz. alleveáltárnok (1887) Budapest.
Fraknoi Vilmos arbei vál. püspök (1881) Budapest és Róma.
 Dr. *Hampel* József egyetemi tanár (1885) Budapest.
 Dr. *Jung* Gyula egyetemi tanár (1891) Prága.
- 10 Dr. *Keller* Ottó egyetemi tanár (1897) Prága.
 Dr. *Kövényi* László történetíró (1899) Kolozsvár.
 Dr. *Majláth* Gusztáv Károly gr. erd. püspök (1897) Gyulafehérvár.
 Dr. *Márki* Sándor egyetemi tanár (1895) Kolozsvár.
 Dr. *Moldován* Gergely egyetemi tanár (1897) Kolozsvár.
- 15 Dr. *Szádeczky* Lajos egyetemi tanár (1895) Kolozsvár.
 Dr. *Wertner* Mór járásorvos, történetíró (1900) Muzsla.
 Dr. *Wlassics* Gyula vallás- és közokt. miniszter (1897) Bpest.
 Dr. *Zimmermann* Ferencz városi levéltáros (1897) Nagyszeben.
 Dr. *Zsilinszky* Mihály államtitkár (1897) Budapest.

Elhalálozott tiszteleti tagok

- Dr. *Arányi* Lajos egyetemi tanár (1881) † Bpsten 1887 jul. 28.
Barabás Miklós festőművész (1881) † Bpsten 1896 febr. 12.
Baritiu György történetíró (1881) † N.-Szebenben 1893 decz. 27.
Deák Farkas történetíró (1881) † M.-Vásárhelyt 1888 jun. 4.
- 5 Dr. *Finály* Henrik egy. tanár (1881) † Kolozsvárt 1898 febr. 13.
 Dr. *Haynald* Lajos kalocsai érsek (1881) † Kalocsán 1891 jul. 4.
 Dr. *Henzlmann* Imre egy. tanár (1881) † Bpsten 1888 decz. 5.
Ipolyi Arnold püspök (1881) † Nagyváradon 1886 decz. 2.
Lönhart Ferencz erd. püspök (1891) † Gyulafehérvárt 1897 jun. 28.
- 10 *Ormos* Zsigmond ny. főispán (1881) † Temesvárt 1894 nov. 16.
Pogány György ny. főispán (1886) † Déván 1900 márcz. 24.
 Dr. *Pulszky* Ferencz nemzeti muzeumi igazgató (1881) † Budapest 1897 szept. 9.
Pulszky Károly műtörténetíró (1881) † Ausztráliában 1899 jun. 6.
Rómer Flóris egy. tanár (1881) † Nagyváradon 1889 márcz. 18.
- 15 *Salamon* Ferencz egyetemi tanár (1881) † Bpsten 1892 okt. 9.
Szabó Károly egyetemi tanár (1881) † Kolozsvárt 1890 aug. 31.
 Gr. *Szécsen* Antal történetíró (1887) † Bécsben 1896 aug. 23.
 Dr. *Szilágyi* Sándor történetíró (1881) † Bpsten 1899 jan. 12.
 Dr. *Teutsch* Gy. Dániel ág. ev. püspök (1881) † Nagyszebenben 1893 jul. 2.
- 20 Dr. *Torma* Károly egy. tanár (1881) † Porto d'Anziobán 1897 márczius 2.
 Dr. *Torma* Zsófia rég. író (1886) † Szászváros 1899 nov. 14.
Trefort Ágoston cultusmin., történetíró (1881) † Pest 1888 aug. 27.

Alapító tagok

	Ö Felsége I. Ferencz József, dicső királyunk	1887	200 K. b.*
†	Alsó Elekné földbirtokosné Déva	1883	100 K. b.
†	Br. Apor Károly Marosvásárhely	1884	100 K. k.
†	Arányi Lajos dr. főorvos, Budapest	1887	100 K. b.
5	Bágya Farkas földbirtokos, Lőcse	1880	100 K. k.
†	Bágya Károly, Fehérvíz	1880	100 K. b.
	Bágya Zsigmond ny. főszolgabíró Nagymaros	1880	100 K. b.
	Barcsay Béla m. kir. anyakönyvi felügy., Déva	1880	100 K. b.
†	Özv. Barcsay Lászlóné, Déva	1883	100 K. b.
10	Beke Ferencz ny. kir. törv. irodaigazg., Déva	1895	100 K. b.
	Benedikty József földbirtokos, Vajdahunyad .	1880	100 K. k.
	Benedikty Lajos földbirtokos, Guraszáda .	1895	100 K. k.
†	Bernád Miklós kir. közjegyző, Hátszeg . . .	1880	100 K. b.
†	Gróf Bethlen Miklós főispán, Nagybecskerek	1898	200 K. b.
15	† Báró Bornemisza Tivadar, Marosillye . . .	1880	100 K. k.
	Báró Bornemisza Tivadarné, Marosillye . .	1891	100 K. b.
	Buda Ádám földbirtokos, Rea, u. p. Hátszeg	1880	100 K. k.
	Csongrády Kálmánné Vessződ, u. p. Nagyselyk	1898	100 K. b.
	Dévai Előlegezési Szövetkezet, Déva	1885	100 K. b.
20	Dévai Nemzeti Casino, Déva	1885	100 K. b.
	Emich Gusztáv kir. asztalnok, Budapest . .	1883	100 K. k.
	Földvári Alexandrin, Dicsőszentmárton . .	1884	100 K. k.
	Gergelyfi Tamás magánzó, Déva	1880	100 K. b.
	L. Gyárfás Ferencz kir. kuriai bíró, Bpest .	1880	100 K. b.
25	Hátszeg város képviselőtestülete	1902	100 K. b.
†	Haynald Lajos dr. kalocsai érsek, Kalocsa .	1883	200 K. b.
	Hollaki Imre orszgy. képviselő	1880	100 K. k.
	Báró Horváth Ödönné, Alvincz	1883	100 K. b.
†	Gr. Horváth Tholdy Lajos képv. D.-sz-t-márton	1880	100 K. b.
30	Gr. Horváth Tholdy Lajosné, D.-sz-t-márton	1885	100 K. k.
	Hunyadmegyei Első Takarékpénztár, Hátszeg	1880	100 K. k.
	Inkey Béla földbirtokos. Óraljaboldogfalva .	1886	100 K. k.
†	Báró Jósika Géza, Branyicska	1880	100 K. b.
†	Báró Jósika János, Lemberg	1884	100 K. b.
35	† Id. báró Jósika Lajos, Kolozsvár	1880	100 K. b.
	Báró Jósika Lajos, Branyicska	1880	100 K. b.
	Báró Jósika Lajosné, Branyicska	1886	100 K. b.
	Báró Jósika Leó, Zsibó	1880	100 K. b.
	Báró Jósika Pepi, Fánni, Branyicska . . .	1885	100 K. b.
40	Báró Jósika Samu v. b. t. t., Kolozsvár . .	1880	100 K. b.

* A név utáni évszám a belépés évét, az azutáni szám az alapítvány összegét, a b. betű a megtörtént befizetést jelenti, a k. pedig azt jelzi, hogy az illető eddig csak az alapítványi összeg kamatait fizette.

	Báró Kemény József vál. tag, Marosnémeti	1900	100 K. b.
	† Kendeffy Sámuel, Kernyesd	1880	100 K. b.
	† Kenderessy Ernő, Déva	1885	100 K. b.
	Kolozsvári Nemzeti Casino Kolozsvár	1885	100 K. b.
45	Gróf Kornis Berta, Kolozsvár	1888	100 K. k.
	Dr. Kőváry László történetíró, t. tag, Kolozsvár	1899	100 K. b.
	Dr. Krenner Miklós főreáliskolai tanár, Déva	1901	100 K. b.
	† Gróf Kún Kocsárd. Algyógy	1880	200 K. b.
	Gróf Kuun Géza v. b. t. t. Marosnémeti	1880	200 K. b.
50	Gróf Kuun Gézáné, Marosnémeti	1885	100 K. b.
	† Kun Róbert tanár, Déva	1889	100 K. b.
	Gróf Lázár Jenő, Megyesfalva	1880	100 K. k.
	Lázár László földb., Lapusnyak, u. p. H.-Dobra	1880	100 K. k.
	† Lázár Pál Oszkár, Lapusnyak	1880	100 K. b.
55	Gróf Lónyai Gábor, Budapest	1883	100 K. k.
	† Gróf Lónyai Menyhértne, Budapest	1883	100 K. b.
	† Lönhart Ferencz erdélyi püspök, Gyulafehérvár	1884	200 K. b.
	† Maderspach Viktor, Iszkrony	1880	100 K. b.
	Gr. Majláth Gusztáv erd. püspök. Gy.-fehérvár	1897	200 K. b.
60	† Moldován Demeter, Nagyszeben	1880	100 K. b.
	† Nemes János, Kolozsvár	1891	100 K. b.
	Báró Nopcsa Elek országgyűlési képviselő	1880	100 K. b.
	† Báró Orbán Balázs, Székelyudvarhely	1887	100 K. k.
	Petrozsény és Livazény (megyei) községek	1886	100 K. k.
65	† Pogány Ádám, Déva	1880	100 K. b.
	† Pogány György ny. főispán, Déva	1880	100 K. b.
	Pogány Károly Krassószörénym. főisp., Lugos	1893	100 K. b.
	† Puy Zsigmond, Puj	1880	100 K.
	Báró Radák Ádámné, Mikeszásza	1885	100 K. b.
70	Rudai 12 apostol bányatársaság, Brád	1880	100 K. b.
	Salgótarjáni köszénbánya r.-társaság, Petrozsény		
	Dr. Sólyom-Fekete Ferencz ny. kir. törv. elnök, Déva	1880	100 K. b.
	† Szentiványi Gáborné, Marossolymos	1880	100 K. b.
	Báró Szentkereszty György képv., Hosszuaszó	1892	100 K. k.
75	Szereday Aladár földbirt., Sz.-Mihály, u. p. Kolozsvár	1880	100 K. k.
	† Szilvássy László, Ó-Brettye	1880	100 K. k.
	Téglás Gábor c. főigazgató, Déva	1885	100 K. b.
	† Gróf Teleki Domokosné, Kolozsvár	1893	100 K. b.
	Gróf Teleki Samu v. b. t. t., Sáromberke	1883	100 K. b.
80	† Dr. Torma Zsófia régészeti író, Szászváros	1880	100 K. b.
	Török Árpád főszolgabíró, Puj	1880	100 K. k.
	Gróf Wass Ottilia, Kolozsvár	1883	100 K. b.
	Báró Wesselényi Istvánné, Kolozsvár	1887	100 K. b.

Évdíjas rendes tagok

- Dr. Apáthy Árpád megyei főügyész, Déva 98.
 Apáthy László kir. táblabíró, Budapest 80.
 Balázs Árpád m. kir. államvasuti főellenőr, Piski 1901.
 Balog Gyula kereskedő, Déva 87.
 5 Balog József kir. járásbíró, Szászváros 80.
 Dr. Balog Pál, Hunyadmegye tisztii főorvosa, Déva 80.
 Barcsay Gábor földbirtokos, Csóra 83.
 Barcsay Lajos földbirtokos, Déva 80.
 Barna Bertalan kir. segédmérnök, Déva 1901.
 10 Bartha Árpád kórházi gondnok, Kőrösbánya 99.
 Bartha Győző kir. törvényszéki bíró, Gyulafehérvár 80.
 Ballun Ernő főreáliskolai tanár, Déva.
 Ludányi Bay Ilona, „A Magyar történelmi társulat“ alapító tagja, Csarada (Beregvármegye) 1900.
 Bezsán Mihály kir. közjegyző, Lugos 98.
 15 Dr. Biró Kálmán kir. törv. bír., Szászváros 98.
 Blum Zsigmond magánzó, Déva 1901.
 Boga Károly tanítóképző-intézeti igazgató, Déva.
 Borbátviz (megyei) község 95.
 Dr. Borbély Sándor kir. járásbíró, Nagyszeben 98.
 20 Borostyán Béla főreáliskolai tanár, Déva 87.
 Borostyán Béláné, Déva 90.
 Bottyán József áll. főreáliskolai tanár, Déva 1900.
 De Bourcy Henrik cs. és kir. ny. ezredes, Szászváros 99.
 Ifj. Brády Albert földbirtokos, Brád 92
 25 Brády Árpád földbirtokos, Brád 92.
 Brády Lipót földbirtokos, Brád 80.
 Ifj. Brassován Ferencz bányatulajdonos, Hondol 95.
 Brázovay Elekné, Brázova 85.
 Buda Imre takarékpénztári pénztáros, Déva 98.
 30 Buda Károly főszolgabíró, Petrozsény 80.
 Candrea Gerasim ügyvéd, Kőrösbánya 99.
 Csernovits Mihály földbirtokos, Zám 95.
 Csulay Lajos főjegyző, Déva 900.
 Czárán Gyula földbirtokos, Mennyháza (Aradmegye) 99.
 35 Demian Bazil gör. kel. esperes, Brád 83.
 Dr. Demkó Pál kir. közjegyző, Makó 901.
 Dévai áll. főreáliskola tanári könyvtára 97.
 Dévai áll. főreáliskola „Salamon Ferencz“ önképzőköre 97.
 Diósi Sámuel főrabbi, Déva 97.
 40 Dósa Dénes ref. koll. tanár, Szászváros 80.

* A név utáni rövidített évszám azt az évet jelenti, melyben az illető társulatunkba lépett, illetve felvétetett.

- Englisch Béla vendéglős, Déva 902.
 Eperjessy István szolgabíró, Kőrösbánya 98.
 Dr. Erdélyi István orvos, Szászváros 99.
 Gr. Esterházy Miguel, Kolozsvár 80.
 45 Fáy Bela földbirtokos, Dédács 80.
 Dr. Farkas Béla ügyvéd, Déva 97.
 Fodor Gyula főszolgabíró, Szászváros 96.
 Franka Lajos földbirtokos, Marosbrette (u. p. M.-Illye) 94.
 Fekete Károly főszolgabíró, Algyógy 99.
 50 Friedmann Livius körjegyző, Alkenyér 96.
 Göllner Károly főreáliskolai igazgató, Déva 904.
 Gaál István áll. főreáliskolai tanár, Déva 902.
 Gerbert Guidó bányatulajdonos, Petrozsény 99.
 Gerey Lajosné, Déva 98.
 55 Gligor Péter birtokos, Kőrösbánya 98.
 Báró Györfy Árpád, Brád 92.
 Hadik Béla áll. főreáliskolai tanár, Déva 901.
 Hahn Károly, Alsótelek 96.
 Halaváts Gyula országos főgeológus, Budapest, 99.
 60 Hajduczki József áll. főreáliskolai tanár, Déva 92.
 Hartmann János áll. főreáliskolai tanár, Déva 901.
 Herlea Procop körjegyző, Kudzsir 84.
 Herlea Tivadar körjegyző, Felkenyér 84.
 Hirsch Abolf kereskedő, Déva 80.
 65 Dr. Hodinka Antal könyvtártiszt, Bécs 901.
 Hollaki Arthur főispán, Székelyudvarhely 80.
 Hondol (megyei) község 95.
 Dr. Horváth Kamilló ügyvéd, Déva 99.
 Imperat György, Brád 95.
 70 Báró Jósika Samuné, Kolozsvár 81.
 Dr. Koczander József bányaorvos, Kupény 98.
 Kassián Sándor körjegyző, Kőrösbányatoplicza 93.
 Báró Kemény Béla Szentersébet (u. p. Héjasfalva) 86.
 Kiss Sándor olajgyártulajdonos, Kolozsvár 99.
 75 Kohn Jónás kereskedő, Marosillye 80.
 Kolumbán Samu áll. tanítóképezdei tanár, Déva 87.
 Koós Ferencz kir. tan. ny. tanfelügyelő, Brassó 98.
 Kontz Domokos polgármester, Déva 99.
 Dr. Korber Endre törvsz. bíró, Déva 98.
 80 Kovács Ödön földbirtokos, Lunka (u. p. Kőrösbánya) 80.
 Kovordányi János vasuti főmérnök, Kőrösbánya 99.
 Kozma Mihály körjegyző, Riskulicza 99.
 Körmendy Gyula orvos, Brád 80.
 Krasznay Olivér főszolgabíró, Brád 92.
 85 P. Krämer Bonifác r. kath. lelkész, Kőrösbánya 99.

- Krizkó Bohus bánya-főmérnök, Lupény 98.
 László Ignác takarékpénztári igazgató, Déva 80.
 László Zsigmond ev. ref. lelkész, Kisbarcsa 80.
 Löbl Salamon, Dobra 90.
- 90 Ifj. Lázár Farkas főszolgabíró, Körösbánya 90.
 Lészay János földbirtokos, Puj 95.
 Lupényi állami népiskola 98.
 Makray Aladár megyei árvaszéki ülnök, Déva 98.
 Makray László földbirtokos, Felpertes 83.
- 95 Mailand Oszkár áll. főreáliskolai tanár, Déva 84.
 Mállász József p. ig. számtiszt, Déva 904.
 Mara László főispán, Déva 99.
 Marosvásárhelyi ev. ref. collegium könyvtára 98.
 Markup Ferencz vasgyári főnök, Diósgyőr 94.
- 100 Muguet Claud, Lupény.
 Mátyásovszky József körjegyző, Vulkán 95.
 Mezőlivádia (megyei) község 95.
 Dr. Miha János ügyvéd, Szászváros 80.
 Mikanesd (megyei) község 95.
- 105 Miksa Imre földbirtokos, Hadrév 80.
 Muntean Miklós gör. kath. lelkész és hitoktató, Várhely.
 Nábráczky Gyula ügyvéd, Körösbánya 99.
 Nagy István földbirtokos, Rákosd (u. p. Vajdahunyad) 80.
 Nagy Lajos kir. járásbíró, Vajdahunyad 900.
- 110 Dévai Nagy László ny. m. árvaszéki ülnök, Déva 98.
 Naláczy Akos földbirtokos, Nalácsvád (u. p. Hátszeg) 82.
 Nemes Sámuel törv. elnök, Gyulafehérvár 80.
 Nogáll Károly ügyvéd, Körösbánya 99.
 Dr. Oprisa Pál gimnaziumi tanár Brád 99.
- 115 Pais Elek áll. főreáliskolai tanár, Déva 95.
 Dr. Pajor Kálmán kir. törv. bíró, Déva 99.
 Pap Adolf földbirtokos, Marossolymos 99.
 Pap Károly körjegyző, Czebe 99.
 Dr. Pap Domokos kir. törv. elnök, Déva 90.
- 120 Papiu János gör. kel. szentszéki ülnök, Nagyszeben 90.
 Péterfi Márton áll. tanító, Déva 904.
 Dr. Petri Mór kir. tanfelügyelő, Zilah 98.
 Piskii álami népiskola 98.
 Piskii tisztviselői olvasóköri 82.
- 125 Pietsch József körjegyző, 98.
 Pietsch Lajos megyei főszámvevő, Déva 94.
 Pietsh Sándor főszolgabíró, Hátszeg 95.
 Pogány Béla alispán, Déva 99.
 Ponory Sándor orsz. képviselő, Budapest 80.

- 130 Dr. Réthi Gyula ügyvéd, Déva 98.
 Réthi Lajos kir. tan., tanfelügyelő, Déva 80.
 Sax Sándor áll. főreáliskolai tanár, Déva 902.
 Schalát József főbányatanácsos, Vajdahunyad 98.
 Schiessel Károly gyógyszerész, Kőrösbánya 80.
- 135 Steinhauss Gyula, Nagyg 904.
 Szabó Imre pénzt. tisztviselő, Déva 904.
 Szabó József, Zalatna 80.
 Szabó Lajos körjegyző, Brád 95.
 Dr. Szabó Márton ev. ref. főgimn. tanár, Szászváros 901.
- 140 Szacsvey Sándor földbirtokos, Hidalmás 80.
 Dr. Szász Iván kir. ügyész, Déva 90.
 Szászvárosi ág. ev. egyház felsőbb népiskolája 98.
 Szászvárosi ág. ev. leányiskola 98.
 Szászvárosi állami leányiskola 98.
- 145 Szászvárosi ev. ref. Kún-collegium könyvtára 98.
 Schwenhauer István, Lupény 98
 Szászvárosi takarékpénztár 80.
 Szirtes Henrik áll. főreáliskolai tanár, Déva 900.
 Sztroyni Román bányatanácsos, Vajdahunyad 904.
- 150 Szöllősy Lajos ny. tanítóképezdei tanár, Déva 88.
 Szöts Sándor ev. ref. lelkész, Déva 80.
 Thallacsek Ferencz ny. bányagazgató, Budapest 81.
 Gróf Teleky Gusztávné, Kolozsvár 99.
 Gróf Teleki Györgyné, Naláczvád 81.
- 155 Gróf Teleki Károly, Kolozsvár 80.
 Téglás István kir. tanfelügyelő, Torda 85.
 Tolnai János ügyvéd, Déva 87.
 Tornyai Ödön körjegyző, Alsótelek 95.
 Gr. Thorotzkai Miklós orsz. képviselő, Kernyesd 86.
- 160 Thoroczky Venczel földbirtokos, Guraszáda 95.
 Tóth Ferencz állami főreáliskolai tanár, Déva 97.
 Dr. Török Albert ny. főispán, Székelyudvarhely 99.
 Török Béla főszolgabíró, Vajdahunyad 99.
 Váné Ferencz bányamérnök, Déva 92.
- 165 Várady Bertalan ny. főszolgabíró, Bácsi (u. p. Piski) 80.
 Dr. Veress Endre áll. főreáliskolai tanár, Kolozsvár 97.
 Weiner Sándor kir. albiró, Kőrösbánya 99.
 Wenter Gerő ügyvéd, Arad 85.
 Dr. Wilt György kir. tanfelügyelő, Nyiregyháza 98.
- 170 Zám (megyei) község 95.
 B. Zeyk József földbirtokos, Marosgombás (u. p. N-Enyed) 83
 Zomor Antal, Kőrösbánya 89.

Átnézet

Élő tiszteleti tagunk van	—	—	—	19
Alapító	”	”	—	83
Rendes	”	”	—	172

Összes tagjaink száma 274

Tisztelettel kérjük t. tagtársainkat, hogy az e névkönyvben netalán előforduló hiányos vagy téves adatokra vonatkozó kiegészítő vagy helyreigazító észrevételeiket a titkárral közölni sziveskedjenek.

TARTALOM.

	Lap
Réthy Lajos: Megnyitó beszéd. — — — — —	1
Fáy Béla: Megnyitó beszéd. — — — — —	4
Ballun Ernő: Mommsen emlékezete. — — — — —	7
Dr. gróf Kuun Géza: Két római szobor a maros-németii kertben. — —	17
Nagy Lajos: Egy skytha zászlódíszitmény Siklódról. — — — — —	21
Téglás Gábor: A Déva név eredete. — — — — —	23
Blockner Gyula: A dévai vár a múlt század elején — — — — —	27
Ballun Ernő: Julius Caesarnak Dáciára vonatkozó feljegyzései. — —	37
Téglás Gábor: Egy római női mellszobor a dévai muzeumban — —	46
Dr. Wertner Mór: „Harszoc.“ — — — — —	47
Dr. Veress Endre: Hunyadvármegye János király és Izabella királyné korában. (1511—1559) — — — — —	50
Péterfi Márton: Hunyadmegye lombosmohái — — — — —	73
Mallász József: Hunyadvármegye álskorpíói. — — — — —	117

Vegyes közlemények.

I. Ismertetések.

Kolumbán Samu: Új könyv. — — — — —	121
Kuzaila Péter: I. Vajdahunyad környékének földtani alkotása. Halaváts Gyulától. — — — — —	122
Kolumbán Samu: A rovarok szerepe a virágok beporzódásában s az eb- ből származó kölcsönös hatások eredményei főképp Déva floráját és ro- varfaunáját tekintve. — — — — —	125

II. Néprajzi adatok.

Lup János: Magurai babonák. — — — — —	132
Péterfi Márton: Esőcsinálás és más babonák Zám környékén. — —	137

Hunyadmegyei oklevéltár.

Kelemen Lajos: Barcsay Ákos főispán végrendelete. — — — — —	140
Zudor Elek: A Hóra-világ Hunyadmegyében. — — — — —	144
Ballun Ernő: Három XVII századbeli oklevél. — — — — —	152

Hivatalos értesítő.

Az 1903. augusztus 15-iki igazgató választmányi ülés. — — — — —	158
Az 1903. évi közgyűlés. — — — — —	158
Választmányi ülések. — — — — —	164
Társulati névkönyv. — — — — —	169

